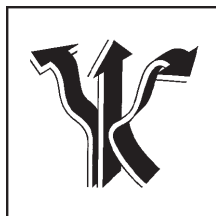

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
КАДЕМІЯ
УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

Права людини як основа розвитку співіснування народів

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ
Інститут права ім. князя Володимира Великого

МАУП

ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ СПІВІСНУВАННЯ НАРОДІВ

*Матеріали Всеукраїнської
науково-практичної конференції,
м. Київ, МАУП, 12 грудня 2005 р.*

Київ 2007

ББК 67.9(4УКР)300.7я43
П68

Відповідальний редактор *В. М. Чирков*
(видання здійснене в рамках проекту “Наукові праці МАУП”)

За науковою редакцією канд. юрид. наук, проф. *А. С. Мацка*

Упорядники: *Н. В. Плахотнюк, О. М. Кісілевич*

Права людини як основа розвитку співіснування на-
П68 **родів:** Матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ,
12 груд. 2005 р. / За наук. ред. А. С. Мацка; Упоряд.
Н. В. Плахотнюк, О. М. Кісілевич. — К. : МАУП, 2007. —
152 с. — Бібліогр. в кінці статей.

ISBN 978-966-608-734-1

У збірнику наукових праць подано тези доповідей і виступів, представлених на конференції “Права людини як основа розвитку співіснування народів”. Автори доповідей і виступів — викладачі вищих навчальних закладів, працівники органів державної влади, аспіранти та студенти — здійснили спробу проаналізувати проблеми захисту та реалізації прав людини.

Для науковців, викладачів, студентів, а також усіх, кого цікавить розглядувана тематика.

ББК 67.9(4УКР)300.7я43+67.300.7я43

ISBN 978-966-608-734-1

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2007

Зміст

Коваленко В. В. <i>Права людини на сучасному етапі</i>	6
Плахотнюк Н. В. <i>Права людини у світлі розвитку інформаційних технологій</i>	7
Тихомиров О. Д. <i>Методологічні аспекти досліджень прав людини</i>	12
Дяченко В. І. <i>Міжнародно-правові проблеми організації боротьби з торгівлею людьми</i>	17
Гладун З. С. <i>Права людини і громадянина у сфері охорони здоров'я</i>	21
Філик В. Н. <i>Особливості захисту прав людини в умовах громадянського суспільства</i>	26
Гусарєв С. Д. <i>Професійна діяльність юристів у системі забезпечення прав і свобод громадян</i>	30
Владиченко С. Д. <i>Особливості становлення судової влади в Україні</i>	34
Подкопаєв С. <i>Етика суддів: міжнародний досвід і проблеми регулювання в Україні</i>	36
Бортник В. А. <i>Кримінально-правовий захист честі та гідності особи: історичний аспект</i>	41
Горова О. <i>Омбудсмен як інститут захисту прав людини і громадянина</i>	46
Лісова Н. <i>Право людини на заподіяння шкоди у стані крайньої необхідності</i>	51

Матійків І. М. <i>Професійна компетентність майбутнього фахівця професій типу “людина — людина”: психологічний підхід до проблеми.....</i>	55
Міхатуліна О. М. <i>Міжнародний захист трудових прав і порядок вирішення трудових спорів у країнах світу</i>	66
Кісілевич О. М. <i>Правові аспекти інформаційної безпеки людини в Інтернет-мережі</i>	71
Радченко Г. О. <i>Права людини в Україні: парламентська складова</i>	77
Шашкова І. О. <i>Історико-правові аспекти розвитку законодавчого регулювання відносин праці в різних правових системах</i>	82
Сарган О. <i>Ратифікація Верховною Радою України міжнародних договорів та її роль у захисті прав людини</i>	87
Чабан Н. А. <i>Зміст діяльності судової влади щодо забезпечення прав і свобод людини</i>	92
Кужольна З. М. <i>Захист права інтелектуальної власності шляхом укладання трудового договору</i>	96
Митракова І. <i>Окремі аспекти правової допомоги у цивільному судочинстві</i>	99
Закорецька Г. <i>Особливості захисту прав на раціоналізаторські пропозиції</i>	103
Орлеан А. <i>Кримінально-правова протидія торгівлі людьми</i>	107
Айб В. Р. <i>Актуальні проблеми забезпечення законного затримання, приводу, арешту або тримання під вартою</i>	111
Архіпенко І. М. <i>Свобода совісті в Україні</i>	115

Льовкін М. О.	
<i>Кримінально-правовий захист затриманих осіб</i>	120
Цирульніков А. С.	
<i>Процесуальний порядок обрання і продовження строків тримання під вартою</i>	124
Шевченко К. В.	
<i>Сексуальні домагання на роботі</i>	128
Кирьякулова Е. А.	
<i>Права человека: проблема “двойных стандартов”</i>	133
Козицька О.	
<i>Діяльність органів внутрішніх справ щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина</i>	137
Каленяк В. П.	
<i>Соціальна необхідність існування приватних охоронних організацій</i>	141

В. В. КОВАЛЕНКО

д-р юрид. наук, проф.

*Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП,
м. Київ*

ПРАВА ЛЮДИНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ

На сучасному етапі цивілізаційного розвитку українського суспільства правам людини приділяється все більше уваги, адже захист цих прав зумовлює можливість збереження і розвитку національної самобутності людини.

Захист прав, свобод і законних інтересів людини і громадянина є фундаментальною цінністю та метою діяльності будь-якої цивілізованої держави, зокрема України. Адже життя і здоров'я людини, її честь і гідність, недоторканість і безпека проголошені у нашій державі найвищою соціальною цінністю, а права і свободи людини і громадянина стали важливим фактором, який визначає зміст і функціонування держави та суспільства.

Прийняття Основного Закону України остаточно підтвердило прагнення українського народу жити в демократичній, суверенній, правовій і соціальній державі. За роки незалежності України було прийнято цілу низку відповідних законодавчих актів у сфері прав людини, утворені і діють такі якісно нові державні інституції, як Конституційний Суд та Уповноважений Верховної Ради України з прав людини.

Однак цих позитивних кроків ще явно недостатньо для реалізації загальної мети — досягнення належного рівня захисту прав людини. У зв'язку з останніми змінами у суспільно-політичному житті країни об'єктивно виникла необхідність запровадження додаткових гарантій реалізації прав і свобод людини і створення дійового механізму їх захисту.

Саме тому сьогодні нарізла потреба внесення змін у чинне законодавство, яке регулює природні, громадянські, соціальні, економічні, політичні, культурні, інформаційні та інші права людини. Українська наукова еліта готова взяти реальну участь у процесі формування нового правового поля задля утвердження у країні європейських стандартів у сфері захисту прав людини.

Н. В. ПЛАХОТНЮК

канд. юрид. наук

*Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП,
м. Київ*

ПРАВА ЛЮДИНИ У СВІТЛІ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Сьогодні людство стоїть на порозі корінних змін оточуючого нас світу, які зумовлені швидким розвитком інформаційних процесів. Серед різноманітних процесів, які відбуваються під впливом глобалізації, інформаційна глобалізація у наш час є одним з найбільш показових інтеграційних процесів, що охоплюють розвиток комунікацій, створення глобальних інформаційних мереж, комп'ютеризацію багатьох сфер життєдіяльності людини. Процес формування глобального інформаційного суспільства, що відбувається внаслідок глобалізації світової економіки, ґрунтується на впровадженні нових досягнень інформаційних і телекомунікаційних технологій. Україна, як і інші країни світу, поступово стає частиною глобальних інформаційних структур.

Фізичною основою інформатизації суспільства стали світові комунікаційні системи, передусім глобальні обчислювальні мережі, особливо “світова павутина” Інтернет [3], які утворюють світовий віртуальний кіберпростір. Затвердження інформаційної парадигми призводить до утворення людино-машинного суспільства зі своїм простором-часом. Уся соціально-економічна динаміка суспільства організовується за принципом мережі. Мережа утворює нову соціальну морфологію: мережева логіка пронизує виробництво, створюючи нові його форми, інститути влади, торгівлю, фінанси, культуру, і проникає у повсякденне життя людини, вносячи корективи у зміст її прав.

Права людини — це ціннісний орієнтир, який дає змогу застосовувати “людський вимір” не тільки до держави, права, закону, законності, правового порядку, а й до громадянського суспільства, оскільки ступінь його зрілості й розвиненості значною

мірою залежить від стану справ з правами людини, від обсягу цих прав та їх реалізації.

Таким само надбанням людства, як і права людини, є Інтернет — непідвладний жодному уряду і відкритий для всіх його електронних клієнтів-користувачів незалежно від державних територій і кордонів. За одним із визначень, Інтернет — це “глобальний фонд інформації й послуг, локально доступний через персональні комп’ютери, кожний з яких є частиною глобальної системи пов’язаних між собою комп’ютерних мереж” [5, 6].

Інтернет, на відміну від звичайних засобів передавання інформації, таких як телебачення і радіомовлення, є новим видом медіуму з унікальними характеристиками. Унікальність цієї мережі полягає у тому, що вона функціонує не тільки як звичайний транслятор, тобто поширювач інформації, а є також зручним та ефективним комунікаційним засобом для спілкування між людьми. У доповіді “Regardless of Frontiers” (“Незважаючи на кордони”), підготовленій членами коаліції Global Internet Liberty Campaign (Глобальна Кампанія за Свободу Інтернету) Джеймсом Демпсі і Даніелем Вайцнером, унікальними характеристиками Інтернету визначені глобальність, децентралізованість, відкритість, безмірність, інтерактивність, підконтрольність користувачеві, інфраструктурна незалежність [4].

Обмін повідомленнями за допомогою Інтернету принципово відрізняється від передавання інформації звичайними комунікаційними засобами. Більшість користувачів, не маючи прямого доступу до ресурсів глобальної мережі, отримують його через постачальників телекомунікаційних послуг, які фактично є посередниками між користувачами. Інтернет пропонує своїм клієнтам конференції у мережі (newsgroups, online conferences, video conferences), спілкування он-лайн (online chat), системи автоматичної розсилки повідомлень (listserv) та ін.

Мережева логіка вторгається у сферу культури. Постмодерністська культура, творчість абстрагуються від історичних і національних коренів, оскільки в Інтернеті господарює аудіовізуальний гіпертекст, формується третя сигнальна система — гіпертекстова. Суб’єкт розчиняється у світі знаків, які не мають якогось центру, Медіакосмос, який стоїть між індивідом і дійсністю, взяв на себе право інтерпретації і навіть виклику події, формування цивілізаційної ідентичності [1, 36]. Технологічні

прийоми, призначені для “промивання мозків”, придушують культурний зміст. Відбувається заміна духовного начала чисто технологічним.

Взаємодія клієнт — мережа на електронному рівні впливає на психологію оператора, на його менталітет, який визначається підсвідомістю [2, 36–40]. Інформація, яка сприймається людиною через монітор, може впливати безпосередньо на підсвідомість, обходячи блоки критичного осмислення свідомості. Взаємодія з мережею немов усуває просторові та часові бар’єри спілкування: у користувача виникає певний стан — “емоції присутності”.

Основна властивість інтелекту — перетворення емоцій у судження. “Емоції присутності” створюють нові судження про час, тобто заглиблення у віртуальну реальність відповідає переходу до іншої просторово-часової шкали суджень. Відповідно змінюється і шкала моральних цінностей оператора, яка формує його менталітет. Саме візуальне електронне мислення носить архаїчний характер, сприяє розвитку агресивності та втраті словесної концептуальності. Образ витісняє слово, емоції — розум, фантазії — світ реальних людських відносин.

Психокібернетика встановила, що людський мозок не розрізняє події реальні і надумані, віртуальні, розіграні в уяві. Уяві тільки потрібно дати нішу, наприклад, у віртуальній реальності. Отже, віртуальна реальність може формувати зв’язки нової шкали цінностей. Дослідження поведінки фанатів Інтернету в США показало, що їхня психологія, менталітет і навіть риси характеру досить швидко (всього за 1–2 роки) змінюються в бік ціннісних орієнтирів віртуальної інформації, а реальне життя залишається невітальною перешкодою. Персонажі з мультфільмів і комп’ютерних ігор стають для них більш близькими і зрозумілими, ніж реальні люди. Світ вони сприймають як сновидіння, де все можливо.

Можна стверджувати, що Інтернет-залежна людина перетворюється в один з програмно-апаратних засобів кіберпростору, який, відкриваючи доступ до підсвідомості, до внутрішнього світу особи, дає широкі можливості цілеспрямовано маніпулювати нею, переводячи її розвиток у залежність від електронного спілкування. Особливу форму мережевої залежності, як структурної, так і електронної, становлять інформаційні метатехно-

логії, тобто технології, які роблять користувача цілком залежним від їх розробника. Така залежність автоматично дає змогу управляти свідомістю користувача, ставлячи його у становище ліцензіата.

Характерний приклад метатехнологій — технологія мережевого комп'ютера (НС). Користувач має тільки монітор, клавіатуру та операційну пам'ять. Основна пам'ять та всі додатки знаходяться на сервері мережі. При цьому власник мережі володіє повним інформаційним контролем над користувачем, аж до його відключення. Технологія НС ще не реалізована, але зовнішнє управління широко застосовується в Інтернеті.

Сучасний розвиток західного суспільства, тобто його прогрес, був спрямований на зменшення необхідних обов'язків і на розвиток свободи людини. Це призвело до того, що замість передбачуваного суспільства інформаційної свободи, де знання заміщують товарні відносини, формується суспільство з жорсткою мережевою несвободою, де людина ще більше відчужена від свого реального існування, ніж в індустріальному суспільстві, а знання все більше стають товаром. Відбувається мережеве відчуження праці, яке призводить до відчуження людини від людини.

Існує серйозна небезпека, яку приховує в собі подальший розвиток електронної мережі, — небезпека залучення у світ, де немає місця індивідуальному та неповторному людському "Я". Не менш загрозливо лунають застереження щодо асоціального характеру мережевого спілкування, оскільки разом із суб'єктом неминуче руйнуються його суспільні зв'язки, тобто соціальні, суспільні відносини. Але якщо соціальність розглядати на абстрактному рівні, як простір можливих форм інтерсуб'єктивності, то значення Інтернету виявляється не просто важливим, а першочерговим: Інтернет у цьому разі можна визначити як віртуальну множинність соціальних систем, що саморегулюються.

Тривалі суперечки юристів-теоретиків і спеціалістів-практиків стосовно необхідності регулювання Інтернету завершилися загальним висновком, згідно з яким сам по собі Інтернет не може ні породжувати будь-яких правових проблем, ні якось сприяти їх вирішенню. Водночас розвиток цієї новітньої світової мережі формує нові, специфічні відносини між людьми, які користу-

ються нею. У свою чергу, необхідність упорядкування таких відносин, що набувають все більш важливого суспільного характеру, не може залишатися поза увагою законодавця.

Сьогодні Інтернет є унікальним прикладом того, наскільки вдало та ефективно може розвиватися найскладніша технічна система практично за відсутності формального правового регулювання.

Інтернет — це порівняно нове явище суспільного життя, яке досить динамічно розвивається. Право завжди “відстає” від розвитку суспільних відносин, який воно має регулювати. Отже, прийнятий навздогін правовий акт може лише у кращому разі відповідати тільки якомусь певному (в конкретний момент часу) “зрізу” суспільних відносин. Саме цим і пояснюється необхідність внесення змін і доповнень до будь-яких законів та інших правових актів, що були щойно прийняті. Але “якість” правової норми визначається передусім тим, наскільки ефективно вона може застосовуватися на практиці та впродовж якого часу не потребуватиме “модернізації”.

Література

1. *Мировая экономика и международные отношения.* — 1999. — № 3.
2. *Мясникова Л.А. Мезологистика: информация и ожидания.* — СПб., 1999.
3. *Риск.* — 1996. — № 8–9. — С. 38–41.
4. *Dempsey J., Weitzner D. Regardless of Frontiers.* — GILC, 2003.
5. *Human Rights and the Internet* / Eds S. Hick, E. Halpin, E. Hoskins. — Macmillan Press Ltd, 2000.

О. Д. ТИХОМИРОВ

*канд. юрид. наук, доц., проф. кафедри теорії держави і права
Національна академія внутрішніх справ України, м. Київ*

МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРАВ ЛЮДИНИ

Процес розвитку прав людини, їх теоретичного осмислення має давні традиції, які відбиваються у різних за методологією, змістом правових вчень, теоріях, концепціях, доктринах, принципах, ідеях та інших системах правових знань, діапазон яких багатоманітний — від визнання в теоріях природних і відроджених природних прав людини в якості основних для формування права та його оцінки як “права в праві” до систем правових знань позитивістського спрямування, в яких права людини є похідними і залежними від права держави чи шляхів формування права як системи норм, що незалежні у своєму виникненні та функціонуванні від соціальних умов. На різних етапах розвитку правової думки існувало, як правило, декілька підходів, що принципово вирізнялися за критерієм визнання місця та ролі прав людини у суспільній, політичній і правовій системах. Достатньо згадати такі загальновідомі системи наукових знань, як теорії природного права, історична школа права, позитивізм та ін.

1. Тривалий час обмеженість і недоступність інформації щодо законодавства інших країн, а тим більше інформації щодо існування та функціонування країни в усіх її проявах та аспектах, обмежували базу досліджень, а тому вчені зверталися здебільшого до праць їхніх попередників і сучасників. Відповідні дослідження здебільшого розвивалися на гносеологічному рівні, причому домінували історичний і логічний методи аналізу, а також інші загальнонаукові методи, що не були пов’язані з обробкою великих масивів емпіричної інформації. Наукові дослідження зосереджувалися на визначенні сутності права, його поняття, загальних принципів та ідей, всезагальних правових категорій і понять, правових логічних конструкцій тощо. У су-

часному світі, навпаки, доступність інформації наукового і практичного значення, внаслідок “відкритості” більшості країн, розвитку інформаційних потоків і мереж, створює умови для інтеграції не тільки теоретичних знань, а й реально існуючих правових систем різних країн.

Нині спостерігається активізація компаративних правових досліджень, внаслідок яких виявлений загальний та особливий розвиток національних правових систем не тільки на гносеологічному рівні, а й на онтологічному, причому як у нормативно-позитивістській, так і в соціально-правовій сфері. Порівняльно-правові дослідження в їх логічному та історичному аспектах створюють базу для нової парадигми праворозуміння, якій притаманною стає не теоретична інтеграція розуміння прав людини на гносеологічному рівні, а інтеграція онтології прав людини як реальних меж свободи людини, форм і ступенів їх забезпечення та захисту. Основною оцінкою правового у праві стає не ідея чи теорія або інша гносеологічна форма, а рівень розвиненості соціального і правового життя конкретних країн, які визначають шляхи розвитку цивілізації, людства. Теорії, ідеї стають мірою, масштабом, нормою життя тоді, коли вони сприйняті та втілені в це життя, є їх елементом, частиною, коли існуючі тенденції розвитку людства підтверджують своєчасність і необхідність цих систем наукових правових знань.

Перехід від теоретичних досліджень, екстраполяції уявлень вчених однієї країни на правові системи інших країн до вивчення систем правових знань і правових систем інших країн, від формування абстрактних понять до системного та конкретизованого дослідження плюралізму форм існування правових реалій виявив наявність у сучасному світі різних цивілізацій, в яких право Європи та Північної Америки має обмежене і не завжди домінуюче значення для упорядкування суспільних відносин, а правове положення людини, процедури захисту її прав характеризуються досить значними відмінностями. Це стосується як правових сімей континентального та загального права, так і національних правових систем, які належать до мусульманської правової сім'ї чи сім'ї традиційного права. Якщо країнам континентального права притаманне визначення прав людини у конституціях, законах та інших нормативно-правових актах, що надає їм офіційного статусу та робить можливим гарантування їх

захисту, то для країн загального права основним є забезпечення захисту прав людини незважаючи на те, чи сформульовані або визначені вони у нормативно-правових актах. Іншими словами, у країнах загального права правове регулювання прав людини здійснюється здебільшого за принципом “дозволено все, що не заборонено законом”, а у країнах континентального права цей принцип використовується обмежено, тому там виникає необхідність виокремлення прав, свобод і законних інтересів особи (громадянина). Це зумовлює необхідність врахування форм визначення прав людини і процедур їх захисту залежно як від особливостей національної правової системи та правової сім’ї, до якої вона належить, так і від характеристик права як соціального інституту, його місця серед інших соціальних регуляторів тощо.

2. Права людини як об’єкт дослідження можуть вивчатися з використанням різних методів правових досліджень, щоб виявити певні сторони і різні аспекти прав людини та встановити їх відповідне понятійне осмислення. Зокрема, за допомогою аксіологічного методу визначено поняття цінності прав людини, суспільної небезпеки їх порушення як антицінності, прав людини як міри оцінювання правового у позитивній та інших формах існування права тощо. Метод стратифікації та функціональний метод дають змогу визначити права людини через поняття правової форми соціальних ролей і статусів в умовах соціально диференційованого суспільства, а системний підхід здебільше дає можливість визначити характеристики прав людини як певної цілісності, яка внутрішньо диференційована на різні підсистеми та елементи, що пов’язані між собою різними зв’язками, причому ядром останніх є системоутворюючі зв’язки, наявність яких надає цій цілісності властивостей, що не зводяться до суми властивостей компонентів системи. Синергетичний підхід визначає процеси самоорганізації системних якостей прав людини тощо. Методологічне значення теорії й практики прав людини визначається можливостями використання теорії прав людини як методу досліджень різних рівнів існування соціальних, державних, правових явищ, правової системи або правової дійсності взагалі. При цьому правові конструкції чи фрагменти правової дійсності повинні бути інтерпретовані через поняття та конструкції теорії прав людини.

Основні рівні дослідження проблем прав людини:

а) гносеологічний, в межах якого здійснюються дослідження наукових систем знань або поглядів учених, при цьому природа цих вчень й поглядів має фундаментальний теоретичний характер, тобто об'єктом досліджень учених є не реально існуючі правові системи, а погляди, теорії, вчення інших учених;

б) онтологічний, в межах якого доцільно виокремити нормативно-позитивістську сферу, де об'єктом досліджень є реально існуючі правові системи у формі законодавства, правотворчості, юридичної практики та інших атрибутів позитивної правової системи, і соціально-правову сферу, де об'єктом досліджень є позитивна правова система в її єдності із соціальною дійсністю або правова форма соціуму.

3. Методологічні аспекти прав людини чи суб'єктивного права досить широко досліджені у науковій літературі, проте на деякі прогалини доцільно звернути увагу. У вітчизняній науці прийнято використовувати термін і поняття “суб'єктивне право”, при цьому підкреслюється, що воно існує як парна категорія для об'єктивного права. Під суб'єктивним правом розуміються ті можливості, що формально визначені, належать конкретному суб'єкту, а їх використання залежить від його волі, забезпечені юридичними процедурами здійснення, захисту та відновлення у випадках порушення. Поняття об'єктивного права використовується як система наукових знань щодо чинного законодавства, яке вже не залежить від волі конкретного суб'єкта.

Деякою мірою парною категорією по відношенню до суб'єктивного права можна вважати юридичний обов'язок, під яким розуміється необхідність діяти або бездіяти, яка накладається на певних суб'єктів. Кожного суб'єктивного права стосуються юридичні обов'язки інших суб'єктів, а кожний суб'єкт має як суб'єктивні права, так і юридичні обов'язки. Термін “юридичний обов'язок” підкреслює одну з його основних відмінностей від суб'єктивного права, тобто незалежність від волі зобов'язаного суб'єкта. Якщо визначити юридичний обов'язок через поняття суб'єктивного права, то це буде право уповноваженого суб'єкта, яке здійснюється діями іншої особи або, навпаки, забезпечується її невтручанням у процес реалізації суб'єктивного права уповноваженим суб'єктом. Іншими словами, юридичний обов'язок — це реакція інших суб'єктів на про-

цес реалізації уповноваженою особою суб'єктивного права. Свободи, суб'єктивні права і законні інтереси суб'єктів відбивають різні стани існування можливостей суб'єкта, що залежать від порядку їх закріплення у нормативно-правових актах, від ступеня гарантованості їх захисту державою і суспільством.

Рівність, справедливість, свобода суб'єктів у суспільстві не можуть не передбачати їх протилежних категорій — нерівності, несправедливості, несвободи. Якщо суб'єкти рівні між собою як громадяни, то вони нерівні як суб'єкти спеціальних статусів, яких вони набувають внаслідок участі у суспільно розподіленій праці, політичної або суспільної активності тощо. У вітчизняній науці розглядається проблема рівності або нерівності таких суб'єктів, як особа і посадова особа, орган держави, державна або громадська установа, держава взагалі тощо. Напевно, в юридичному розумінні рівність суб'єктів права лежить не тільки в межах відносин особа — особа, а й в межах особа — колектив чи організація будь-якого рівня, зокрема, навіть держава. Але ця рівність юридична як рівність захисту та відновлення порушеного права, а не рівність прав чи обов'язків.

Правовий статус як сукупність прав і обов'язків суб'єкта можна розглядати у двох вимірах: у позитивістському розумінні — як визначені у нормативно-правових актах права та обов'язки особи, громадянина або іншого суб'єкта права; у соціологічному — як певні можливості чи необхідність дій або бездіянь суб'єкта, що відбивають реально існуючу і наявну міру, масштаб його свободи, які відповідають і відбивають його положення та роль у соціальних структурах суспільства, великих, середніх і малих соціальних групах. Якщо позитивістське розуміння відбиває положення суб'єкта як типового або середнього, то соціологічне — це індивідуальна конкретизована сфера свободи певним чином визначеного суб'єкта по відношенню до інших суб'єктів. Іноді перехідні стани між нормативно визначеним статусом і наявним визначають як потенційні статуси або права та обов'язки, перехід яких залежить від наявності юридичних фактів.

В. І. ДЯЧЕНКО

канд. юрид. наук, доц.

Академія прокуратури України,

Інститут підвищення кваліфікації кадрів, м. Київ

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ БОРОТЬБИ З ТОРГІВЛЕЮ ЛЮДЬМИ

Торгівля людьми — це злочин міжнародного характеру, одна із сучасних форм рабства, що є кричущим порушенням основних прав і свобод людини, приниженням її людської гідності. Цей вид злочинного промислу суттєво впливає на ситуацію в Україні. Поширенню цього злочину сприяють класичні фактори: відсутність економічних можливостей, фемінізація бідності та безробіття серед молодих жінок — потенційних жертв злочину. Цю комбінацію факторів цілком використовують організовані злочинці національного і міжнародного рівнів.

Нині Україна вважається країною походження та однією з головних постачальників жертв торгівлі людьми. Мало того, якщо взяти до уваги географічне розташування України, вона також є основною країною транзиту для жертв торгівлі людьми, яких вивозять з країн Близького Сходу, Кавказу, Центральної Азії та Далекого Сходу.

Можна впевнено стверджувати, що торгівля людьми з метою сексуальної експлуатації є найпоширенішою формою торгівлі людьми, крім того, велику кількість жертв торгівлі людьми вивозять також з метою експлуатації їхньої праці.

Способи вербування жертв торгівлі людьми традиційно мали такі стандартні форми, як рекламні оголошення у місцевих і національних газетах та журналах, які друкувалися ліцензованими або неліцензованими агенціями працевлаштування, що пропонували добре оплачувану роботу за кордоном. Нині спостерігається тенденція до ширшого використання мереж місцевого, індивідуального вербування, здійснюваного агентами.

Вивезення жертв з України може бути таємним або відкритим. Іноді жертв переправляють через ділянки державного кордону між пунктами пропуску взагалі без будь-яких посвідчень особи або проїзних документів. Водночас більшість жертв виїждять з України відкрито, за допомогою справжніх або підроблених посвідчень особи та проїзних документів, користуючись для прикриття справжньої мети візами на в'їзд в іншу країну з метою працевлаштування, туризму або навчання. Це прямо свідчить про налагодження координаційних дій у кількох урядових установах, які мають справу з оформленням паспортних документів і віз.

З аналізу даних Міжнародної організації міграції випливає, що жертв торгівлі людьми з України вивозять до країн Євросоюзу, Балканських країн, Росії, Туреччини, Ізраїлю, а також до країн Близького Сходу та Перської затоки.

До типових механізмів контролю та експлуатації жертв, якими користуються торговці людьми, належить боргова кабала. Згідно з принципами такої кабали жертви опиняються у ситуації великої заборгованості агентам-вербувальникам і своїм “власникам”, при цьому вони не мають іншої прийнятної альтернативи, як погодитись працювати повіями у країнах призначення, сподіваючись відпрацювати свої борги.

Широкий суспільний резонанс, якого набула проблема торгівлі жінками, відбився на діяльності національних урядів, міжнародних структур і неурядових організацій. Боротьба з торгівлею людьми і рабством включена у програми дій багатьох організацій світу. Виокремлюються наступні основні напрями роботи:

1. Виявлення і боротьба з кримінальними угрупованнями, що організують міжнародну секс-торгівлю.
2. Проведення широкої інформаційної кампанії для жінок, котрі потрапляють у секс-сферу як добровільно, так і проти своєї волі.
3. Вжиття заходів щодо надання допомоги і можливостей для реабілітації жертв секс-торгівлі.

Перший напрям роботи здійснюється здебільшого національними правоохоронними органами та Інтерполом. Другий і третій напрями роботи забезпечуються міжнародними організаціями і НУО.

Основні міжнародні організації у сфері міграції (ІОМ, ІЛО, UNHCHR, Amnesty International, “Лікарі без кордонів” та ін.) відгукнулися на нову хвилю секс-міграції з країн Центральної і Східної Європи. Вони організовують міжнародні та активно підтримують національні ініціативи щодо боротьби з торгівлею людьми і пов’язаними з нею порушеннями прав людини. Однак, якщо уявити міжнародну міграцію як протистояння двох сторін — держави, що приймає, і країни-донора, одна з яких є джерелом міграційного тиску, а інша його стримує, то стане зрозуміло: політика міжнародних організацій переважно захищає інтереси приймаючих країн.

Україна усвідомлює серйозність загрози, пов’язаної з організованою торгівлею людьми, а тому здійснює низку важливих стратегічних ініціатив для протидії цьому явищу:

1. Постановою Кабінету Міністрів № 766 від 5 червня 2002 р. затверджено “Комплексну програму боротьби з торгівлею людьми на 2002–2005 рр.”.
2. Створено Міжвідомчу координаційну раду з питань протидії торгівлі людьми.
3. У структурі Міністерства внутрішніх справ України створено спеціалізовані підрозділи (відділи, відділення, групи) боротьби зі злочинами, пов’язаними з торгівлею людьми.
4. Провадження досудового слідства у кримінальних справах, пов’язаних з торгівлею людьми, зосереджено у відділах розслідування особливо важливих справ і тяжких злочинів, учинених організованими групами, слідчих управлінь ГУМВС, УМВС, УМВСТ.

Той факт, що злочинна торгівля людьми або інша незаконна угода щодо ввезення чи вивезення людини з України пов’язана здебільше з її роллю як країни походження, обмежує можливості для правоохоронних органів. На міжнародному рівні правоохоронної діяльності головні стратегії боротьби з торгівлею людьми структуровані відповідно до трьох можливих методів переслідування осіб, які вчинили такі злочини:

- 1) виявлення, розкриття та розслідування скоєного злочину за наявності жертви злочину;
- 2) виявлення, розкриття та розслідування на випередження факту злочину або розслідування діяльності торгівців

людьми як організованих злочинних груп на підставі наявної інформації;

- 3) виявлення, розкриття та превентивне розслідування факту торгівлі людьми.

В Україні торгівці людьми за допомогою обману вербують своїх жертв, яких потім вивозять до інших країн. Але вони дуже рідко вдаються до вивезення та наступної експлуатації жертв, якщо мають підозру про провадження правоохоронцями слідчо-оперативних дій щодо цих злочинів.

Однак це не означає, що правоохоронці України не можуть нічого зробити для боротьби з торгівлею людьми. Насправді стосовно свідчень жертв правоохоронні органи України мають потенційно серйозний ресурс, оскільки багато жертв торгівлі людьми повертаються в Україну і можуть свідчити у країні проти вербувальників та осіб, які їх експлуатували. У зв'язку з цим працівникам органів внутрішніх справ України необхідно створити обстановку довіри та забезпечити сприятливі умови для жертв, щоб вони мали можливість виступати у ролі потерпілих і свідчити проти торгівців людьми.

Що ж стосується заходів щодо виявлення, розкриття та розслідування злочинів, пов'язаних з торгівлею людьми, на випередження (хоча у цьому напрямку перелік можливих тактичних заходів може обмежуватись особливостями діяльності осіб, які вчиняють такі злочини, а також територією країни), то їх ефективність залежатиме від наявності та якості оперативної інформації про таких осіб. Якщо така інформація є, то можна застосувати кілька можливих стратегій для боротьби з торгівлею людьми. Використовуючи різні методи виявлення, розкриття та розслідування таких злочинів, можна зосередити зусилля на таких злочинних діях осіб, як змова між особами про продаж людей з метою їхньої експлуатації, вербування жертв, спілкування з ними з цього приводу, підготовка проїзних документів і документів, що засвідчують особу, безпосередньо факт торгівлі людьми.

З. С. ГЛАДУН

*канд. юрид. наук, доц., зав. кафедри конституційного
і адміністративного права*

Тернопільський державний економічний університет

ПРАВА ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Сучасна доктрина прав людини і громадянина зараховує право людини на охорону здоров'я до категорії її основних і невідчужуваних прав. Саме на засадах цієї позиції ґрунтуються норми чинного міжнародного та українського законодавства, зокрема Конституції України, низки окремих законодавчих актів, що регулюють відносини у сфері охорони здоров'я, державних і галузевих програм охорони здоров'я, положень програм більшості українських політичних партій і громадських організацій. Очевидно, що так було не завжди і що ідеї охорони здоров'я людини проникли у людську свідомість, а відтак і в перші норми національного, а потім і міжнародного права лише у першій чверті XX ст. після страхіть Першої світової війни.

Зміст права людини на здоров'я цілком викладено у ст. 12 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права 1966 року, де проголошено право кожної людини на найвищий досяжний рівень фізичного і психічного здоров'я, а також на заходи, яких повинна вжити держава для забезпечення цього права.

Конституція України у ст. 49 встановлює, що кожна особа має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Закріплені Конституцією України права особи на вказані права можна трактувати в об'єктивному і суб'єктивному розумінні. В об'єктивному розумінні це певна система правових норм, що регламентують здійснення заходів щодо охорони здоров'я як окремих осіб, так і населення в цілому, їх організацію і фінансування, встановлюють адміністративно-правовий механізм реалізації права на охорону здоров'я окремими людьми.

У 1992 р. в умовах уже незалежної України був прийнятий Закон України “Основи законодавства про охорону здоров’я” [2]. Цей зведений законодавчий акт, який охоплює своїм регулюванням практично всі найважливіші відносини у галузі охорони здоров’я, задуманий як фундамент для створення майбутнього законодавства України. Тому одним з провідних його принципів є чітке визначення прав і обов’язків громадян в галузі охорони здоров’я, встановлення їх державних гарантій та юридичного захисту. Надзвичайно позитивним стало закріплення у ст. 3 “Основи законодавства України про охорону здоров’я” ключових понять — здоров’я, охорона здоров’я, заклади охорони здоров’я, медико-санітарна допомога та ін. Вони нарешті здобули своє нормативне визначення, що дає можливість чітко та однозначно використовувати ці поняття, зокрема, відокремивши медицину як вид професійної діяльності від охорони здоров’я, під якою цей Закон розуміє “систему заходів, спрямованих на забезпечення збереження і розвитку фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя”.

Право особи на охорону здоров’я як суб’єктивне право надає певну можливість звертатися до закладу охорони здоров’я чи до окремого медичного працівника за наданням медичної допомоги, а відповідно цей заклад і працівник зобов’язані таку допомогу надати. Суб’єктивне право на охорону здоров’я базується на розумінні здоров’я як певного немайнового блага людини, яке може стати основою для відносин між особою (пацієнтом) і лікарем (або іншим медичним працівником) з приводу надання особі медичної допомоги.

У розвиток цих конституційних норм чинне українське законодавство містить доволі значну кількість окремих актів і правових норм, які конкретизують права особи на охорону здоров’я, медичну допомогу і медичне страхування. Центральними серед них є норми нещодавно прийнятого Цивільного кодексу України, які закріплюють особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи — право на життя (ст. 281), право на охорону здоров’я (ст. 283), право на медичну допомогу (ст. 284), право на інформацію про стан свого здоров’я (ст. 285), право на таємницю про стан здоров’я (ст. 286), права особи, яка

перебуває на стаціонарному лікуванні у закладі охорони здоров'я (ст. 287) [4]. Однак найважливішими серед них є норми ст. 6 “Основ законодавства України про охорону здоров'я”, які містять загальний перелік прав особи у цій сфері.

Законодавство України не містить поняття права на охорону здоров'я, але в “Основах законодавства про охорону здоров'я” від 19 листопада 1992 р. вміщено визначення понять “здоров'я” і “охорона здоров'я”. Проаналізувавши ці дефініції, можна запропонувати таке визначення цього права:

право на охорону здоров'я — це закріплена і гарантована Конституцією і законами України можливість людини використовувати всі засоби і заходи, які спрямовані на збереження або відновлення стану повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, одержання медичної допомоги та відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди.

Зміст цього права визначено у ст. 6 “Основ законодавства про охорону здоров'я”. Це право, зокрема, передбачає життєвий рівень, у тому числі їжу, житло, одяг, медичний догляд і соціальне обслуговування та забезпечення, який необхідний для підтримання здоров'я людини; безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище; кваліфіковану медико-санітарну допомогу, у тому числі вільний вибір лікаря і закладу охорони здоров'я та інші права громадян у галузі охорони здоров'я [1]. Як бачимо, право на охорону здоров'я охоплює широкий перелік інших прав, які фактично формують структуру цього права.

Надзвичайно важливе значення в галузі охорони здоров'я людини має її право на кваліфіковану медико-санітарну допомогу. В структурі заходів щодо охорони здоров'я громадян належним чином організована медико-санітарна допомога посідає одне з провідних місць. Нині в Україні існує досить розгалужена державна система охорони здоров'я, яка налічує 10,5 тис. медичних закладів, серед яких 7,4 тис. амбулаторно-поліклінічних і 3,1 тис. лікарняних закладів [3, 223]. Водночас нові умови викликали появу індивідуальної медичної практики, медичних кооперативів, закладів охорони здоров'я недержавної власності, у тому числі перші приватні поліклініки та лікарні.

За нормальних і цивілізованих умов сучасної медицини, які існують у розвинених країнах, пацієнт є головним учасником

процесу лікування захворювання. Він має право знати діагноз свого захворювання, розуміти хоча б у загальних рисах методи лікування, що застосовуються, і давати на це свою згоду. Отже, без співучасті пацієнта, без його згоди (а для цього потрібно, щоб він знав діагноз захворювання, методи і способи лікування) правомірне лікування неможливе! Лише згода пацієнта робить лікування правомірним! Тому п. “є” ст. 6 “Основ законодавства України про охорону здоров’я” передбачає право громадянина на достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров’я і здоров’я населення, у тому числі про існуючі й можливі фактори ризику та їх ступінь.

Однак інформацію про стан здоров’я можна повідомляти громадянину лише особисто і з його згоди іншим особам — родичам, друзям та ін. Розголошення інформації про хворобу, медичне обстеження, огляд та їх результати, інтимну і сімейну сторони життя громадянина без його згоди оцінюється з погляду закону як порушення, передбачене ст. 40 і 78 “Основ законодавства України про охорону здоров’я”, лікарської таємниці. А згідно з п. “є” ст. 6 “Основ законодавства України про охорону здоров’я” дотримання лікарської таємниці є професійним обов’язком усіх медичних і фармацевтичних працівників, порушення якої є підставою для притягнення винної особи до дисциплінарної відповідальності.

Відповідно до “Основ законодавства України про охорону здоров’я” громадянин має право брати участь в обговоренні проектів законодавчих актів і вносити пропозиції щодо формування державної політики в галузі охорони здоров’я, а також брати участь в управлінні охороною здоров’я та проведенні громадської експертизи з цих питань у порядку, передбаченому законодавством. У цих положеннях закріплено вже існуючу практику. Так, під час обговорення проекту “Основ законодавства України про охорону здоров’я”, який після схвалення Верховною Радою України у першому читанні був опублікований, громадяни виявили велику активність, висловили багато слушних зауважень, що значною мірою сприяло винесенню на друге читання суттєво доповненого та оновленого законопроекту. Робоча група, яка працювала над розробкою “Основ законодавства України про охорону здоров’я”, одержала кілька сотень зауважень, доповнень і пропозицій майже з усіх областей нашої країни. Особливо

активними були працівники системи охорони здоров'я, їх громадські організації і професійні об'єднання, насамперед Всеукраїнське лікарське товариство, які приділили багато уваги обговоренню проектів Концепції охорони здоров'я громадян України і розглядуваних Основ. У зв'язку з цим зазначимо, що Всеукраїнське лікарське товариство поступово перебирає на себе вирішення деяких питань управління охороною здоров'я, зокрема питань атестації та підвищення кваліфікації медичних і фармацевтичних працівників, встановлення професійних контактів з іноземними колегами тощо.

Література

1. *Гладун З.* Правове становище громадянина в галузі охорони здоров'я // *Право України.* — 1994. — № 10. — С. 38.
2. *Закон України* “Основи законодавства про охорону здоров'я” // *ВВР України.* — 1993. — № 4. — Ст. 20.
3. *Україна у цифрах у 2002 році: Короткий стат. довід.* / Держкомстат України; За ред. О. Г. Осауленка. — К.: Консультант, 2003.
4. *Цивільний кодекс України* // *ВВР України.* — 2003. — № 40–44. — Ст. 356.

Н. В. ФІЛИК

*канд. юрид. наук, доц. кафедри адміністративного,
фінансового і банківського права
Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП,
м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

В останні роки питання становлення і розвитку громадянського суспільства ще активніше стали вивчати вчені різних галузей соціальних знань. Безпосередня актуальність теми дослідження зумовлена сучасними процесами реформування в Україні всіх суспільних відносин та окремих суспільних інститутів. Учені активно намагаються знайти пояснення тим змінам, що відбуваються в інститутах і функціях громадянського суспільства у зв'язку з розширенням соціальних функцій держави, віднайти нові способи його взаємодії з державними структурами в контексті захисту прав і свобод людини і громадянина, адже чи не основним показником розвиненості громадянського суспільства є гарантоване ним забезпечення прав людини, вже широко визнаних загальнолюдською цінністю.

У зв'язку з викладеним питання захисту прав людини в умовах становлення громадянського суспільства потребує наукового і практичного осмислення. Так, упродовж тривалого часу у людську свідомість впроваджувалась ідея, що інтереси держави переважають інтереси конкретних громадян. Проголошувалось: держава понад усе, вона — найбільша цінність і мета, а конкретна людина — якась незначуща категорія. Але в умовах громадянського суспільства держава не може бути самоціллю, адже вона сама призначена бути знаряддям у руках громадян для впорядкування суспільного життя. Нині досить помітною глобальною тенденцією світового історичного розвитку є зменшення ролі та значущості держави в історичних подіях і суспільному житті. Ця глобальна тенденція докорінно зміщує акценти у

співвідношенні особа — держава на користь конкретної особистості.

Головною дієвою особою, первинною клітинкою суспільства є людина, яка і визнається найвищою цінністю в такому суспільстві. Громадянське суспільство починається з повсякденного життя, з первинних форм задоволення повсякденних інтересів. Громадянське суспільство повинно бути єдиним і цілісним, тобто його громадяни повинні сприймати єдині цінності, а їхні переконання мають ґрунтуватись на однаковій ідеологічній основі. Проте воно водночас має бути багатограним, адже в ньому існують різні верстви населення, які проявляють себе у різних сферах життєдіяльності, а члени громадянського суспільства мають власні, часто відмінні інтереси і уподобання. Побудова громадянського суспільства є метою суспільного розвитку, засобом всебічного забезпечення інтересів, прав і свобод людини у такому суспільстві.

Громадянське суспільство дає можливість задовольнити потреби кожної людини у свободі, незалежності, утвердити її природний суверенітет. Незалежність і суверенність особи накладає свій відбиток на суспільство, яке також має бути за своєю сутністю суверенним, незалежним, вільним, відкритим, доступним для всіх громадян.

Потреба ставлення до людини, як до мети і ніколи як до засобу, розглядалася ще філософом І. Кантом, а в основі цілісної складової гегелівської концепції громадянського суспільства була конкретна особа. Один із відомих учених минулого, автор найрадикальнішої концепції громадянського суспільства Томас Пейн небезпідставно вважав, що “людина прийшла до суспільства не тому, щоб стати гіршою, ніж вона була до того, чи мати менше прав, ніж вона мала раніше, а щоб ці права краще оберегти” [2, 48].

Хоча суспільство в Україні ще не є громадянським, однак воно може стати таким, якщо всі громадяни усвідомлять себе в якості основної автономної одиниці суспільства, які, самовідтворюючись, відтворюють і суспільство, що його розвиток залежить тільки від особистостей, а держава у цьому процесі виконує лише допоміжні функції, хоча досить часто доволі вагомі і значущі. Тому необхідно усвідомити як на всіх рівнях державної влади, так і на побутовому рівні, що особа у громадянському

суспільстві є не тільки основною цінністю, а й рушійною силою, яка забезпечує нормальне функціонування суспільства через свою правомірну та високоморальну поведінку. Високоморальність і високий рівень правосвідомості досягаються через такі якості, як індивідуальність і свобода. Треба розуміти, що особа і суспільство гармонійно співіснують, “доповнюють” один одного, вони не можуть існувати окремо, оскільки їх поєднують тисячі ланцюжків взаємних потреб. І безумовно, для того щоб особа почувалась захищеною від будь-яких зазіхань держави, вона повинна мати можливість як набувати у процесі своєї життєдіяльності, так і володіти приватною власністю, яка забезпечує їй належний рівень життя, крім того, володіючи власністю, людина справді стає особистістю, яка впевнено сприймає завтрашній день.

Визнання, захист прав і свобод людини стали сьогодні могутнім фактором, чітким орієнтиром прогресивного розвитку всього світового співтовариства у напрямку до співтовариства правових держав, критерієм гуманізації внутрішньої і зовнішньої політики його членів та умовою для ствердження громадянського суспільства. Якщо ми прагнемо побудувати цивілізоване громадянське суспільство, тобто суспільство, яке є людською спільністю, то мусимо проголосити пріоритет прав і свобод людини, її інтересів. Отже, на конституційному рівні має бути закладена якісно нова модель організації життя людини і суспільства, відповідно до якої весь державний і суспільний механізм переорієнтовується на здійснення й захист прав і свобод людини. Всі політичні, економічні, соціальні та культурні права людини мають дістати своє відображення у відповідних інститутах громадянського суспільства, таких як власність, підприємництво, сім'я, освіта, наука і культура, громадські об'єднання, свобода інформації тощо. Ці інститути повинні стати надійним матеріальним фундаментом усіх видів прав і свобод людини.

Отже, можемо дійти висновку, що громадянське суспільство починається з кожної конкретної людини, її свободи, благополуччя, активної позиції у сфері політико-правових відносин. У такому суспільстві утверджується атмосфера свободи, яка, у свою чергу, формує вільну людину. Залишаючись вільними, громадяни такого суспільства шанують закони, усвідомлюючи, що вони йдуть від них самих, від їхнього суспільства, відбива-

ють і захищають їхні права, свободи та інтереси. Відповідно завдання конституційного регулювання полягає в тому, щоб за допомогою конституційних приписів забезпечити умови для реалізації прав і свобод людини і громадянина, їхньої честі й гідності [2, 5].

Сьогодні однозначно можна стверджувати, що, встановивши на конституційному рівні основи громадянського суспільства, Конституція може закласти лише основи такого суспільства, визначити гарантії, які забезпечать невтручання держави у справи громадянського суспільства, механізми такого захисту та межі впливу держави на соціальні процеси, які в ньому відбуваються. А для більш належного розвитку інститутів громадянського суспільства необхідно прийняти потрібні доповнення до нормативно-правових актів, нові нормативно-правові акти, які б дали можливість Україні наблизитися до світових стандартів такого суспільства. Для цього потрібно, щоб усі політичні, економічні, соціальні та культурні права людини дістали своє реальне, змістовне, а не декларативне відображення у відповідних інститутах громадянського суспільства, таких як власність, підприємництво, сім'я, освіта, наука і культура, громадські об'єднання, свобода інформації тощо. Саме ці інститути повинні стати надійним матеріальним фундаментом прав і свобод людини.

Література

1. *Конституція України*. — К., 1996. — 63 с.
2. *Пейн Т.* Права людини / Пер. з англ. І. Савчака. — Л.: Літопис, 2000. — 288 с.

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ЮРИСТІВ У СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ГРОМАДЯН

Права, свободи і законні інтереси громадян уже давно привертають до себе увагу політиків, державних і громадських діячів, науковців, у тому числі представників юридичної науки [6], хоча проблематика прав і свобод за своєю сутністю виходить далеко за межі правознавства і на цій підставі стає предметом дослідження різних напрямів наукової думки.

Це справді дуже складна, цікава і значною мірою актуальна наукова проблематика, яка торкається не тільки власне особи, а й всієї системи організації суспільного життя, як в межах однієї країни, так і на міждержавному рівні. Тому з приводу реалізації прав і свобод громадян фахівці права проводять різноманітні дослідження, присвячені теорії та історії концепції прав людини, гарантіям забезпечення, нормативному регулюванню діяльності окремих органів та установ щодо забезпечення того чи іншого виду прав громадян. Цими дослідженнями займаються такі відомі науковці, як М. І. Матузов, А. С. Мордовець, М. І. Козюбра, С. С. Алексєєв, В. В. Копейчиков, А. С. Мацко, С. Л. Лисенков, П. М. Рабінович, М. І. Вітрук, В. С. Нерсисянц, В. Чхиквадзе, О. Ф. Фрицький, М. В. Цвік та ін. [5, 4].

Підвищений інтерес до цієї проблеми зумовлений кількома факторами, серед яких виокремлюються передусім такі:

1. Незадовільний стан справ у сфері боротьби з правопорушеннями, гнучкість і пристосованість злочинців до традиційних форм впливу на неї.
2. Сприйняття політичними силами України стабільності суспільного життя як необхідної умови соціального прогресу.

3. Поширення процесів інтеграції країн Європи, що вимагає дотримання загальних принципів і стандартів життєдіяльності, у тому числі в питаннях забезпечення прав і свобод громадян.
4. Формування на цій основі нової демократичної еліти в Україні та відповідної правової доктрини [4], згідно з якою особа є найвищою соціальною цінністю, а її всебічний розвиток і свобода складають основу розвитку громадянського суспільства.

Одним із напрямів дослідження питання про права і свободи громадян є вивчення діяльності юридичних установ, організацій, служб, які призначені для безпосереднього сприяння процесу реалізації зазначених вище цінностей.

Сучасна юридична теорія виокремлює кілька видів прав людини, що відповідно відображається у змісті другого розділу Конституції України. Для їх ефективної реалізації в концептуальну основу розвитку сучасного суспільства на перспективу закладається створення необхідних механізмів і гарантій, серед яких правові посідають чільне місце. У зв'язку з цим юридична діяльність розглядається нами як рушійна сила у функціонуванні будь-яких правових механізмів, а численна армія юристів як соціальна основа їх організаційної побудови.

У ході теоретичного осмислення перспектив розвитку юридичної діяльності в умовах реформування правової системи України виявлена наявність прямого взаємозв'язку між потребами розвитку інституту прав і свобод людини та розвитком правозахисних інститутів.

Цікавим уявляється й інше співвідношення, де ідея формування правової демократичної держави пов'язується з ідеями підвищення ролі права в суспільстві та зміцнення авторитету юридичної професії, посилення судової влади тощо. Ці положення сприймаються в Україні в якості аксіом і складають основу сучасної правової ідеології, а тому багато в чому потребують свого пояснення та обґрунтування. З цього приводу наведемо декілька тез, в яких підкреслюється роль різних форм юридичної діяльності в аспекті проблематики забезпечення прав і свобод в Україні.

1. Для ефективного забезпечення реалізації тієї чи іншої групи прав і свобод громадян держава використовує різні чинники впливу — економічні, політичні, ідеологічні, організаційні, фі-

нансові, але навіть за наявності всіх необхідних умов і факторів відсутність правових гарантій унеможлиблює успішне здійснення реалізації права. При цьому юридична діяльність як складова входить у систему названих гарантій.

2. Права і свободи людини і громадянина в Україні з часом набувають більш повного визнання та нормативного закріплення в системі законодавства шляхом здійснення законодавчої діяльності.

Визначальними документами у цьому плані залишаються Декларація про державний суверенітет, Конституція України, Декларація прав національностей України, закони України про дію міжнародних договорів на території України, про мови, про форми господарських товариств, про підприємництво, про об'єднання громадян та ін.

Крім того, згідно зі ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Зазначимо, що із входженням України до Ради Європи ця частина національного законодавства значно збільшилася, особливо з питань мінімальних стандартів щодо забезпечення гідного рівня життя [7, 286].

3. Для забезпечення прав людини в державному апараті України є необхідна інституційна основа, яка складається із системи судів загальної юрисдикції, арбітражних судів, органів прокуратури. Із прийняттям Конституції України законодавчо закріплено діяльність Конституційного Суду, Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, створено Вищу раду юстиції, функціонує інститут державної виконавчої служби, на стадії створення Національне бюро розслідування. Існують також інші (недержавні) структури, які здійснюють контроль за дотриманням прав і основних свобод в Україні.

4. Питання захисту прав людини знаходяться також у сфері діяльності міжнародних правозахисних організацій. Це, наприклад, Організація Об'єднаних Націй, Міжнародна організація праці, Світова організація охорони здоров'я, Світова організація інтелектуальної власності, Європейський суд з прав людини, Комітет з прав людини [3, 56–58, 108–122].

Зазначимо, що стан справ із забезпечення якісного рівня правореалізації залежатиме не тільки від роботи правоохоронних

структур. Тут необхідно враховувати внесок й інших інституцій — нотаріальних контор, юридичних консультацій, адвокатських бюро та фірм, які також здійснюють юридичну діяльність у сфері забезпечення прав і свобод громадян. Від їхньої чіткої роботи багато в чому залежить якісне функціонування охоронного механізму в суспільстві.

Таким чином, гармонійний розвиток усіх юридичних професій, підвищення культурного і професійного рівня юристів є на сьогодні стійкою тенденцією у процесах розвитку правової системи, необхідною умовою посилення правових гарантій щодо реалізації прав, свобод і законних інтересів громадян України.

Література

1. *Конституція України* від 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.
2. *Права людини. Міжнародні договори України, декларації, документи* / Упоряд. Ю. К. Качуренко. — 2-ге вид. — К.: Юрінформ, 1992.
3. *Международная защита прав человека. Документы и комментарии* / Сост. М. В. Буроменский. — Харьков: ООО “Синтекс. ЛТД”, 1998.
4. *Боняк В. О.* Конституційне право людини і громадянина на освіту та його забезпечення в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.01) / НАВСУ. — К., 2005. — 20 с.
5. *Горова О. Б.* Конституційні громадянські права людини в Україні і їх забезпечення міліцією: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. (12.00.02). — К., 2000.
6. *Домбровська О. В.* Конституційне право на життя людини та громадянина та забезпечення його реалізації органами внутрішніх справ: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.02) / НАВСУ. — К., 2005. — 19 с.
7. *Мармазов В. С., Піляєв І. С.* Україна в політико-правовому просторі Ради Європи: досвід і проблеми. — К.: Вентурі, 1999.
8. *Пунько О. В.* Правозастосовна діяльність міліції: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.01) / НАВСУ. — К., 2005. — 19 с.
9. *Якубенко В. М.* Принципи соціальної держави: стан та перспективи їх реалізації в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук (12.00.01) / НАВСУ. — К., 2005. — 19 с.

С. Д. ВЛАДИЧЕНКО

*доц. кафедри історії та теорії держави і права
Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП,
м. Київ*

ОСОБЛИВОСТІ СТАНОВЛЕННЯ СУДОВОЇ ВЛАДИ В УКРАЇНІ

Судова влада як система судових органів держави є одним із основних елементів структури державної влади. Як відомо, у правовій державі судова влада незалежна та самостійна. Визначений у частині першій ст. 6 Конституції України принцип розподілу державної влади (“державна влада здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову”) — один з фундаментальних демократичних принципів, закріплених Конституцією України. Згідно з цим принципом жодна з галузей влади не може підміняти собою інші чи підпорядковувати їх собі.

Водночас, визнаючи людину найвищою соціальною цінністю, Конституція України закріплює широке коло прав і свобод, гарантує і забезпечує їх захист, у тому числі від порушення з боку держави, її органів і посадових осіб.

Необхідно визнати, що в Україні судова влада як влада, а не як проста сума повноважень судових органів, утвердилася насамперед завдяки діяльності Конституційного Суду, який почав, по-перше, перевіряти закони на відповідність закріпленим у Конституції України основним правовим принципам, по-друге, послідовно обстоювати право всіх інших судів бути судовою владою.

У низці своїх рішень Конституційний Суд конкретизував та уточнив низку важливих положень стосовно конституційних гарантій незалежності судів, а також щодо компетенції судових органів у контексті сформульованого в ч. 2 ст. 124 Конституції України положення про те, що юрисдикція судів поширюється на всі правовідносини, які виникають у державі.

Загалом судову владу характеризує юридична можливість впливати на рішення і дії органів законодавчої та виконавчої

влади, стримуючи та обмежуючи їх рамками закону. Спираючись на Конституцію, яка визначила не лише цілі, а й межі діяльності законодавчої і виконавчої гілок влади, Конституційний Суд реально доводить, що будь-яка дія чи рішення не тільки громадян, а й державних органів може стати предметом судового розгляду. Адже Конституцією України встановлено, що правосуддя призначене забезпечувати права людини, а це кардинально змінює колишню сутність і цілі судових органів. Оскільки конституційні норми, якими закріплюються права людини, проголошені такими, що діють безпосередньо, зв'язують законодавчу й виконавчу гілки влади та забезпечуються правосуддям, то сенс діяльності судових органів зводиться до того, аби захищати громадян від будь-яких зловживань з боку законодавчої та виконавчої гілок влади.

Таким чином, виходячи з викладеного можна зробити наступні висновки:

- утверджуючи на практиці проголошені Конституцією України демократичні правові принципи й гарантуючи права громадян у сфері правосуддя, Конституційний Суд активно стимулює процес оновлення вітчизняного законодавства і практики правозастосування;
- фактично Конституційний Суд подає приклад іншим судам, демонструючи і доводячи, що судова влада має бути самостійною та незалежною. Цим самим він сприяє включенню судової влади в єдиний механізм державної влади в якості ефективної противаги законодавчій і виконавчій гілок влади.

ЕТИКА СУДДІВ: МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД І ПРОБЛЕМИ РЕГУЛЮВАННЯ В УКРАЇНІ

На сьогодні актуалізуються питання, пов'язані з морально-правовими засадами суддівської професії, зокрема зі встановленням (закріпленням) відповідних етичних вимог (правил, стандартів), що висуваються до суддів. Це зумовлено помітним дефіцитом моральності в діяльності судів — як в поведінці суддів, так і сторін. Така досить негативна ситуація пояснюється низкою причин:

1) зниженням рівня морального потенціалу у відносинах між людьми в умовах економічних перетворень і соціальної нестабільності;

2) недостатньою забезпеченістю статусу судді гарантіями його незалежності;

3) недостатньою “якістю” законодавства, що діє та прийняте в період його реформування.

Водночас особливість професії судді з позиції етичних вимог полягає у наявності морального права вирішувати долю інших людей. Наділення правом бути суддею означає надання йому суспільної довіри. Збереження довіри з боку громадян вимагає від суддів додержання норм моралі, пануючих у суспільстві. Це робить правосуддя доступним і зрозумілим для всіх. Тільки постійний самоконтроль судді, дотримання ним етичних вимог дає можливість виключити негативну оцінку діяльності суду, усунути сумніви в упередженості суддів.

Останнім часом можна говорити про наявну тенденцію інтернаціоналізації етичних вимог, що висуваються до носіїв судової влади. Статус і, зокрема, обов'язки суддів все більше привертають увагу міжнародних організацій, які все частіше торкаються цих проблем у низці документів і рекомендацій. Водночас етич-

ні вимоги носять узагальнений характер, формулюючи лише бажану кінцеву мету — безсторонність, справедливість, незалежність суддів.

Наприклад, в “Основних принципах незалежності судових органів” (1985 р.) у ст. 2 закріплено: “Судові органи вирішують передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, спонук, тиску...”.

У ст. 6 стверджується: “Принцип незалежності судових органів дає судовим органам право і вимагає від них забезпечення справедливого ведення судового розгляду і дотримання прав сторін”.

Відповідно до ст. 8 “...судді повинні поводитись завжди таким чином, щоб забезпечити повагу до своєї посади і зберегти неупередженість і незалежність судових органів”, крім того, у ст. 10 зазначається: “Особи, відібрані для судових посад, повинні мати високі моральні якості...”

Рекомендація № R(94)12 Комітету міністрів державам-членам щодо незалежності, дієвості та ролі (1994 р.) встановила перелік обов’язків суддів (принцип V). Зокрема, в п. 3b зазначається обов’язок безсторонньо вести справи відповідно до особистої оцінки фактів і свого тлумачення законів, забезпечувати справедливе вислуховування аргументів і повагу процесуальних прав усіх сторін відповідно до положень Конвенції.

В п. 1.5 Європейської хартії про статус суддів (1998 р.) закріплюється вимога: “...суддя повинен проявити прихильність і повагу до людей”; в п. 4.3 міститься вимога до судді щодо утримання “...від будь-якої поведінки, дій або проявів, здатних реально порушити віру в його безсторонність і незалежність”.

Крім того, існують певні етичні вимоги до суддів, зазначені в документах загального характеру. Наприклад, у ч. 1 ст. 6 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод ідеться про право кожного на “...справедливий відкритий розгляд справи в розумний термін незалежним і безстороннім судом...”.

На сьогодні Європейським співтовариством ще не вироблено базового Кодексу професійної етики суддів (на відміну від Кодексу поведінки державного службовця). Положення щодо досягнення мети безсторонності, справедливості, незалежності

суддів деталізуються у національних законодавчих актах і корпоративних суддівських кодексах. Обумовленість інтернаціоналізації загальних етичних вимог до суддів пояснюється єдиним розумінням сутності правової держави і ролі судової влади у суспільстві. Правові держави несуть у собі відбиток повсюдно порівняних завдань правосуддя і “образу” суддів. Розбіжності в матеріальному та процесуальному законодавстві не грають при цьому майже ніякої ролі, бо не припускають, в принципі, наявності різних суддівських обов’язків щодо поведінки суддів у середині та поза судом. Проте деякі розбіжності в регламентації етичних вимог до суддів, що існують в різних країнах, зумовлені певними національними факторами та оцінками. Так, відповідний історичний досвід держави і переважаючий менталітет народу можуть призвести до сильнішого висвітлення і конкретизації однієї із вимог порівняно з іншою державою або навпаки до невстановлення деяких вимог.

Наприклад, у ФРН судді можуть бути членами політичних партій і профспілок, а також будь-яких інших союзів, що переслідують різні політичні та суспільні цілі. Тут напрошується тільки питання про те, чи може суддя бути членом комунального “парламенту” (рада громади, міська рада, окружна рада) без складання суддівських обов’язків.

Етичні вимоги, що висувуються до суддів у різних країнах, витікають із міжнародних і національних документів. У свою чергу, національними документами, що регламентують етичні вимоги, є такі:

- 1) закони (статути);
- 2) закони і корпоративні акти — кодекси поведінки (етики) суддів.

У будь-якому разі головною ідеєю етичних вимог до суддів є недопустимість поведінки, що може нашкодити авторитету суду та судової влади.

Наприклад, у Франції, ФРН не існує спеціального кодифікованого зводу деонтологічних правил. Вимоги щодо належної поведінки суддів сформульовані у загальному плані та зафіксовані передусім у Законі про суддів і частково у нормах, що регулюють правове становище державних службовців (ФРН); зафіксовані в чотирьох положеннях із Статуту Магістратури (Франція).

В інших країнах, наприклад у США, Італії, Росії, прийнято спеціальні Кодекси суддівської етики (чесності).

Українськими фахівцями було враховано міжнародні напрацювання і на законодавчому рівні закріплено вимогу безсторонності та незалежності судового розгляду (див., наприклад, п. 1 ст. 6 Закону “Про судоустрій України”), на підставі чого було сформовано і відповідну загальну характеристику судді. Але на сьогодні ще не вирішено проблему визначення конкретних шляхів досягнення такого становища, тобто закріплення етичних вимог до суддів, які б слугували своєрідним орієнтиром належної поведінки. Нині, на жаль, недостатньо існуючого положення (п. 4 ст. 6 Закону України “Про статус суддів”) щодо недопущення “вчинків та будь-яких дій, що ганьблять звання судді і можуть викликати сумнів у його об’єктивності, неупередженості та незалежності”.

Певною мірою подоланню такого становища могло сприяти прийняття на законодавчому рівні корпоративного Кодексу суддівської поведінки¹. Положення цього Кодексу спрямовані на вирішення етичних проблем, пов’язаних зі статусом суддів. У вступі зазначено, що судді повинні прагнути дотримуватися цих положень у своїй професійній, громадській діяльності та приватному житті заради утвердження незалежності і неупередженості судової влади, зміцнення її авторитету в суспільстві. Водночас треба зважати на те, що правила поведінки у зазначеному Кодексі мають рекомендаційний характер, а тому не можуть застосовуватись як підстава для притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності і визначення ступеня їхньої вини. Однак ця проблема потребує якнайшвидшого розв’язання: положення Кодексу мають бути обов’язковими для виконання, оскільки документ, який містить у собі положення декларативного характеру, не буде примушувати суддів до такої поведінки, яка б зміцнювала довіру суспільства в чесність, незалежність і справедливість суду.

Окремі зауваження викликає як структура Кодексу, де немає відповідних розділів, а подається лише просте викладення норм,

¹ Кодекс професійної етики судді було затверджено на V з’їзді суддів, що відбувся 24 жовтня 2002 р.

так і відсутність у ньому формулювання поняття проступку, що ганьбить звання судді.

Українські фахівці з метою регулювання поведінки суддів враховують досвід США, Канади, Російської Федерації та деяких інших країн. Навіть при звичайному порівнянні положень, закріплених у Кодексі професійної етики судді України, з Кодексом честі судді РФ проглядається схожість у формулюванні багатьох положень. Однак врахування досвіду не повинно зводитись лише до копіювання етичних вимог. Потрібно залучати відповідних спеціалістів (суддів, науковців, юристів) до участі в конференціях, круглих столах з цієї проблематики. Тільки шляхом глибокого осмислення етичних проблем поведінки суддів, дискусій і досліджень цього напрямку можна розробити відповідні положення для судової влади.

В. А. БОРТНИК

*доц. кафедри адміністративного, фінансового
і банківського права*

*Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП,
м. Київ*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЧЕСТІ ТА ГІДНОСТІ ОСОБИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

Право на повагу, на визнання честі та гідності людини як найвищих соціальних цінностей затверджено у ст. 3 Конституції України. Це свідчить про те, що історичний розвиток суспільства віддає пріоритет таким невід’ємним людським цінностям, як честь та гідність. Необхідно зазначити, що визнання честі та гідності людини найвищими соціальними цінностями не було досягнуте одразу.

Вся історія людства від давніх часів і до сучасних може бути інтерпретована як історія боротьби за права людини [6]. Усвідомлення необхідності кримінально-правового захисту честі та гідності особи прийшло ще у найдавніші часи.

Найдавнішою пам’яткою законодавства, яка захищала права людини, її честь та гідність, був звід законів Хамурапі. Цей Законник був складений під час царювання Хамурапі — царя Вавилону у XVIII ст. до н. е.

Кримінально-правові уявлення авторів Законника Хамурапі ґрунтувалися на чіткій і справедливій ідеї таліона: покарання є відплатою за провину, тому воно має бути “рівним” злочину. Своєрідним вираженням таліона в Законнику Хамурапі було правило, відповідно до якого кожний, хто обвинувачував помилково (наклепник), повинен був відповідати в тій мірі, в якій це загрожувало обвинуваченому: той, хто безпідставно обвинуватив іншого у вбивстві, повинен померти сам. Досить специфічним було покарання за образу: якщо син образив батька, то йому відрізали язика.

Виходячи з певних засад формування різних суспільств, — стверджує А. Ф. Бернер, — в ті часи між правдою цивільною і

кримінальною різниці не було. Тому будь-яка неправда визнавалася злочином [1, 169].

Ці та інші дослідження історії давніх періодів свідчать про наявність у той час звичаєвого права, яке захищало життя, честь та гідність членів роду, але більш конкретних матеріалів історія не зберегла.

Пізніше з'являються правові джерела, в яких чітко визначений нормативний характер злочину і покарання. Одним з таких документів, авторство якого приписується князю Ярославу, був “Статут про земські справи”, в якому передбачались відповідальність і покарання за цілу низку злочинів, серед яких згадується “пошкодження храмів” (див. [1, 36–46]).

Досліджуючи витoki права, не можна не згадати найбільш ранні письмові пам'ятки давніх слов'ян — Угоди Київської Русі і Візантії (912, 944, 971 р.). Так, аналіз угоди 912 р. свідчить про те, що вона містить не тільки норми міжнародного торгового, процесуального права, а й фіксує норми кримінальної відповідальності у разі порушення прав особи [8, 19–22].

Розвиток звичаєвого права сприяв накопиченню значного обсягу різноманітних збірників нормативного характеру та рішень за ними в період існування Київської держави. Цей об'єктивний процес привів до створення “Руської Правди”, яка й сьогодні вважається одним із найсуттєвіших і найцінніших витоків права. Нагадаємо, що вона була складена Ярославом Мудрим у 1016 р. [7, 47].

Упродовж кількох століть в Україні водночас зі Статутом Литовським діяли також Магдебурзьке право (Зерцяло Саксонське), польський законодавчий акт “Порядок” і багато власне українських звичаєвих правових норм.

У Литовському статуті містилися норми, що передбачали відповідальність за посягання на честь та гідність особи: “...если бы кто оговором обвинил кого-нибудь и обвиняемый должен был бы подвергнуться бесчестью или смертной казни.., тогда тот, кто оговорит другого, но не представит доказательств, сам должен понести такое наказание” [5, 56].

“Артикул воинский” Петра I (1715 р.) передбачав покарання смертю за нецензурну лайку в церкві: “Кто имени божію хуленію приносит... и ругается...: тогда ему язык раскаленным железом прожжен и потом отсечена голова да будет” [5, 286].

А за приниження гідності жінок покарання передбачалось подвійне: “Женскому полу... за безчестіе деньги надлежитъ приговаривать вдвое и водвое же содержаниіе виновного въ тюрьмъ быть должно” [9, 139–140].

У зв’язку з цим варто пригадати, як відбувалося покарання за образу у Запорозькій Січі. Запорожці не визнавали законів, які не були властиві духу українського народу, а тому замінили писані польські закони “здоровим глуздом” і стародавніми звичаями, тобто винних били батогами або прив’язували до гармати [4].

Окремої уваги, як зазначила С. І. Шимон, заслуговує право західноукраїнських земель у період Австрійського панства (1772–1918 рр.). Зокрема, в “Общем гражданском уложении Австрийской империи 1811 г.” правопорушення визнавалось як “всякий ущерб, причиненный кому-либо в имуществе, в правах либо лице его”, а покарання вважалося повним тільки за умови, коли не тільки компенсувався заподіяний збиток, а й задовольнялася завдана образа, передбачалося також відшкодування за заподіяний біль, за приниження честі, за знівечення обличчя, яке оцінювалось настільки, наскільки це могло перешкоджати подальшому життєвому успіху [11, 6].

Як свідчить аналіз законодавства Російської імперії, що діяло на території України напередодні Лютневої революції 1917 року, в Російській імперії основними витоками кримінального права були: “Уложение о наказаниях уголовных и исправительных” 1845 р. з наступними редакціями (1857, 1866, 1885 р.), “Устав о наказаниях, налагаемых мировыми судьями” 1864 р., “Устав о предупреждении и пресечении преступлений”, “Уголовное Уложение” 1903 р., “Устав казенных управлений”, Воинский (1868 р.) и Морской (1875 р.) уставы о наказаниях, “Сельско-судебный устав” 1839 р., “Временные правила о наказаниях, налагаемых волостным судом”, “Устав о ссыльных”, “Устав о содержащихся под стражей”, “Устав духовных Консисторий” [2, 57].

За радянських часів, відповідно до постанови Народного Комісаріату Юстиції УРСР від 4 серпня 1920 р., на території України вводяться у дію “Руководящие начала по уголовному праву РСФСР”, в яких наводиться пояснення основних положень кримінального правосуддя.

Постановою ВУЦВК від 23 серпня 1922 р. був введений у дію з 15 вересня 1922 р. Кримінальний кодекс УРСР [10, 50].

Враховуючи те, що перший Кримінальний кодекс України значно застарів і потребував суттєвих змін і доповнень, ВУЦВК України 8 червня 1927 р. прийняв на всій території країни новий Кримінальний кодекс України і ввів його у дію з 1 липня 1927 р. [3, 22–23]. При цьому зазначимо, що цей кодекс не передбачав будь-яких суттєвих змін стосовно злочинів проти честі й гідності людини.

Законом Української РСР від 28 грудня 1960 р. був затверджений новий Кримінальний кодекс Української РСР, введений у дію з 1 квітня 1961 р. Цей кодекс значно відрізнявся від попередніх, наприклад, ст. 125 і 126 передбачали кримінальну відповідальність заклеп та образу.

Таким чином, підсумовуючи викладене, зазначимо, що людство з давніх часів боролось за свої права. При цьому впродовж тривалого історичного періоду життя людини цінувалося менше, ніж честь та гідність. Певний кримінально-правовий захист від посягань на честь та гідність особи був передбачений законодавством радянського періоду. Сучасне законодавство, у тому числі чинний Кримінальний кодекс України, передбачає захист від посягань на волю, честь та гідність особи, але, на жаль, не передбачає кримінальної відповідальності за клеп та образу, що не відповідає цілком Конституції України та вимогам Європейської Співдружності щодо захисту прав людини, її честі та гідності.

Література

1. *Бернер А. Ф.* Учебник уголовного права. Часть общая. — СПб., 1865.
2. *Краткий курс русского уголовного права.* — К.: Тип. “Петр Барский”, 1908.
3. *Михайленко П. П.* Борьба с преступностью в Украинской ССР: В 2 т. / МООП СССР, КВШ. — К.: Высш. шк., 1967. — Т. 2.
4. *Михайленко П. П.* Суды и наказание в Сечи Запорожской // Именем Закона. — 1993. — № 36. — С. 12–13.

5. *Новицкая Т. Е., Портков В. П., Семидеркин Н. А. и др.* Хрестоматия по истории государства и права СССР (Дооктябрьский период). — М.: Юрид. лит., 1990.
6. *Рабінович П.* Загальна декларація прав людини і Україна // Вісн. Академії правових наук України. — Х., 1998. — Вип. 4. — С. 139.
7. *Российское законодательство X–XX веков: В 10 т.* — М.: Юрид. лит., 1984. — Т. 1: Законодательство Древней Руси.
8. *Самохвалов В. П., Шевченко О. О., Вовк О. Й.* Історія держави і права України: Хрестоматія / За ред. О. О. Шевченко. — К.: Вен-турі, 1996.
9. *Собрание малороссийских прав 1807.* — К.: Наук. думка, 1993.
10. *Уголовный кодекс УССР.* — Харьков: Наркомюст УССР, 1922.
11. *Шимон С. І.* Відшкодування моральної (немайнової) шкоди як спосіб захисту суб'єктних цивільних прав: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. — К., 1998.

О. ГОРОВА

доц. кафедри теорії держави і права

Національний університет внутрішніх справ

України, м. Київ

ОМБУДСМЕН ЯК ІНСТИТУТ ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

У системі органів, які здійснюють контроль за діяльністю апарату управління і захищають права громадян від незаконних дій органів державної влади та управління, важливе місце посідає інститут омбудсмена.

Саме поняття “омбудсмен” походить від слова “ombudsman” (уповноважена особа), що в перекладі зі шведської означає силу або авторитет [1, 448]. У державно-правовому значенні омбудсмен розуміється як достойна довіри, незалежна особа, уповноважена парламентом на охорону прав окремих громадян і опосередкований парламентський контроль у формі загального нагляду за всіма державними і посадовими особами, але без права зміни прийнятих ними рішень.

Уперше такий інститут був запроваджений у Швеції в 1809 р. Шведський рикстаг (парламент) прийняв у 1809 р. “Документ про правління”. Цей конституційний акт, створений під впливом ідей Шарля Луї Монтеск’є про розподіл влад, мав за мету врівноважити широкі повноваження короля з повноваженнями парламенту. Парламенту надавалось право вибирати спеціального парламентського комісара для здійснення нагляду за дотриманням законодавчих актів парламенту, органів влади, управління і судів. Із самого початку омбудсмен був наділений функціями захисту прав громадян від сваволі адміністрації.

У подальшому подібні органи були створені також в інших країнах. Так, у 1919 р. такий інститут з’явився у Фінляндії, у 1952 р. — у Норвегії, конституційна реформа в Данії і в цей період відкрила можливість заснувати такий інститут в цій країні. Зазначимо, що якраз датська модель омбудсмена отримала най-

ширше визнання у світі і була запозичена Новою Зеландією, Англією, Канадою, Австралією та іншими країнами.

Прослідковується тенденція, що країни з розвинутою демократією вводять інститут омбудсмена пізніше. Зокрема, Франція ввела його лише у 1973 р., хоча в цій країні існувала розвинена система адміністративних судів, які забезпечували дотримання прав громадян. Виникнення омбудсмена пов'язують з проведенням тут у 1973 р. парламентських виборів і адміністративної реформи [5].

У країнах Східної Європи цей інститут почав засновуватись тільки після розвалу Радянського Союзу. Це досить закономірно, що країни, вириваючись з комуністичних кайданів, шукають шляхи до демократизації свого суспільства, переймаючи передовий досвід розвинених капіталістичних країн, у тому числі стосовно інституту омбудсмена.

На сьогодні цей інститут з деякими відмінностями діє приблизно у 100 країнах. В одних країнах ця посада називається “омбудсмен”, в інших — “посередник” (медіатор), у третіх — “парламентський уповноважений”, у четвертих — “уповноважений з прав людини”, але сутність цього поняття залишається все одно незмінною — це орган, призначений захищати права людини. Шляхом звернення у відповідні компетентні інстанції омбудсмен домагається розгляду справ, які стосуються порушень прав людини, і відповідно до закону захищає таким чином права громадян. Він незалежний при виконанні своїх функцій і наділений повнотою повноважень у проведенні розслідувань. Специфіка правового статусу омбудсмена полягає у тому, що він є своєрідним арбітром між людиною і владою загалом. Він може подавати до державних органів свої пропозиції та рекомендації щодо шляхів відновлення порушених прав громадян, а також щодо змін до законодавства, адміністративної практики тощо [6, 265].

Вся діяльність омбудсмена має широкий громадський резонанс, оскільки щорічно він звітує про свою роботу у парламенті, розглядаючи у своїй доповіді всі факти порушень прав громадян у сфері управління, сприяє цим широкому інформуванню громадськості про стан справ у сфері захисту прав людини. Він також активно контактує з пресою, використовуючи її як засіб

впливу на відповідні органи з метою відновлення порушених прав громадян і для надання розголосу виявлених негативних факторів у роботі апарату управління. Саме тому ці позитивні характеристики, притаманні інституту омбудсмена, стали важливою передумовою введення цього важливого органу у багатьох країнах світу.

Водночас у різних країнах інститути омбудсмена вирізняються не тільки за назвою. Сфера контролю, здійснюваного цими органами, також неоднакова. Є відмінності у структурі та обсязі повноважень, процедурі призначення на цей пост, межах відповідальності та ін. Це природно, бо кожна країна, створюючи такий інститут, прагне впровадити його у вже діючу правову систему. От чому, крім загальних рис, ці органи мають і специфічні особливості, зумовлені національними традиціями і діючою системою органів контролю та нагляду, розмежуванням компетенції між ними.

Історичний досвід країн світу був значною мірою врахований при впровадженні інституту омбудсмена в Україні. Конституцією України у ст. 101 передбачено створення нового конституційного органу — Уповноваженого Верховної Ради з прав людини для здійснення парламентського контролю за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина, а ст. 55 Основного Закону — право кожного звертатися до Уповноваженого з прав людини за захистом своїх прав [3].

Уповноважений з прав людини є невід’ємним елементом конституційної системи захисту прав і свобод людини і громадянина, яка містить в собі систему судів України, Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини та міжнародні судові та інші органи, членом або учасницею яких є Україна.

Конституцією України і прийнятим на її основі 23 грудня 1997 р. Законом України “Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини” [4, 285] передбачено створення “сильної” моделі омбудсмена, яка має такі особливості:

- високий конституційний статус Уповноваженого Верховної Ради з прав людини, закріплений у ст. 55, 85, 101 Конституції України;
- незалежність Уповноваженого з прав людини від будь-якого органу державної влади або місцевого самоврядування, їх посадових осіб;

- запровадження єдиної моделі омбудсмена на національному рівні;
- широка юрисдикція Уповноваженого з прав людини, яка поширюється як на органи державної влади, включаючи суди, так і на органи місцевого самоврядування та їх посадових осіб;
- значні повноваження омбудсмена щодо проведення проваджень і перевірок, у тому числі з власної ініціативи, для виявлення фактів порушень прав людини та здійснення постійного моніторингу за станом дотримання прав і свобод людини;
- право ініціювати обов'язкові для розгляду подання з викладенням рекомендацій щодо усунення виявлених порушень прав і свобод людини органами державної влади, місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, підприємств, установ, організацій незалежно від форми власності, їх посадовими та службовими особами;
- можливість безпосереднього звернення до Уповноваженого широких верств населення;
- гнучкість і неформальність процедури, свобода дій омбудсмена щодо відкриття провадження у тій чи іншій справі та ін. [2, 28].

Особливість правового статусу Уповноваженого з прав людини полягає в тому, що омбудсмен не належить до будь-якої з гілок державної влади, а є органом особливого роду, з унікальним статусом. Реалізація його мандату в умовах сучасної України пов'язана з пошуком оптимальних механізмів взаємодії з владними структурами, при яких він залишиться незалежним і здійснюватиме парламентський контроль за додержанням прав і свобод людини та громадянина у нашій державі.

Таким чином, виходячи з викладеного зазначимо, що запровадження інституту омбудсмена в Україні — це ще один крок до побудови справді демократичної та правової країни, в якій реально проголошуються і забезпечуються загальнолюдські цінності, такого суспільства, в якому права людини — це своєрідний кордон, через який не можна переступити, оскільки він охороняється омбудсменом.

Література

1. *Большой юридический словарь* / Под ред. А. Я. Сухарева, В. Д. Зорькина, В. Е. Крутских. — М.: ИНФРА, 1999.
2. *Карпачова Н. І.* Стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні: Перша щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. — 2-ге вид. — Х.: Консум, 2001.
3. *Конституція України*. — К., 1996. — 36 с.
4. *Кушніренко О. Г., Слінько Т. М.* Права і свободи людини та громадянина: Навч. посіб. — Х.: Факт, 2001.
5. *Туманов В.* Права человека и исполнительная власть // Советское государство и право. — 1990. — № 2. — С. 51.
6. *Юридична енциклопедія: У 6 т.* / Редкол.: Ю. С. Шемшученко та ін. — К.: Укр. енцикл., 1998. — Т. 4.

ПРАВО ЛЮДИНИ НА ЗАПОДІЯННЯ ШКОДИ У СТАНІ КРАЙНЬОЇ НЕОБХІДНОСТІ

Основним завданням кримінального законодавства України є правове забезпечення захисту прав і свобод людини, громадянина, власності, громадського порядку та громадської безпеки, довкілля, конституційного устрою України від злочинних посягань, забезпечення миру і безпеки людства, а також запобігання злочинам. Кримінальне законодавство регулює відповідальність як за вчинення суспільно небезпечних діянь (злочинів), так і за вчинення діянь, які є соціально допустимими (правомірними), хоча за зовнішніми своїми ознаками збігаються з ознаками певного складу злочину.

Відмежування злочинної поведінки людини від незлочинної є фундаментальною проблемою кримінально-правового регулювання, розв'язання якої можливе за умови встановлення заборони на вчинення тих чи інших суспільно небезпечних діянь, а також виключення злочинності за вчинене за певних умов діяння, яке при інших рівних умовах має бути обов'язково покараним.

Не злочинність такого роду формально кримінально-протиправних діянь, які мають назву "обставин, що виключають злочинність діяння", є доповненням до вже існуючих і зберігаючих силу нормативних встановлень. Як свідчить досвід вітчизняного і зарубіжного кримінального законодавства, держава і суспільство завжди покладають певні сподівання на те, що завдяки таким встановленням мають вирішуватись проблеми кримінальної політики в цілому.

Необхідно також враховувати, що сучасна держава, який би потужний правоохоронний апарат вона не мала, на жаль, не в змозі у будь-яку мить захистити громадянина від певної небезпеки, тому вона і створює законодавчі гарантії особистого захис-

ту громадян від цієї небезпеки. Механізмом реалізації таких гарантій зазвичай є кримінальний кодекс.

Кримінальний кодекс УРСР 1960 р. передбачав лише три обставини, за яких заподіяння шкоди правозахищеним інтересам за наявності певних умов виключало кримінальну відповідальність особи за вчинене діяння:

- необхідна оборона;
- крайня необхідність;
- затримання особи, яка насправді вчинила злочин.

Докорінні зміни соціально-економічного та політичного характеру в Україні наприкінці 80-х — на початку 90-х років минулого століття не змогли не потягти за собою кардинальних перетворень кримінального законодавства, як, наприклад, прийняття Кримінального кодексу України 2001 р. Зокрема, поняття крайньої необхідності увійшло до інституту обставин, що виключають злочинність діяння (розділ VII КК України 2001 р.), змінився пріоритет інтересів, які є об'єктом захисту в умовах крайньої необхідності (законодавець надав перевагу особистим інтересам перед інтересами держави і суспільства), вперше визначено поняття перевищення меж крайньої необхідності та передбачено звільнення особи від кримінальної відповідальності за перевищення меж крайньої необхідності у стані сильного душевного хвилювання.

Крайня необхідність завжди вважалася нарівні з необхідною обороною одним із основних видів правомірної, соціально корисної поведінки особи, а тому є найбільш розробленою у науці кримінального права. Водночас дослідження поняття крайньої необхідності досить актуальне в наш час, оскільки ця кримінально-правова норма суттєво відрізняється від попередньої її редакції (ст. 16 Кримінального кодексу УРСР 1960 р.). Згідно з чинною кримінально-правовою нормою, не вважається злочинним заподіяння шкоди правозахищеним інтересам, якщо людина перебуває у стані крайньої необхідності, тобто діє таким чином для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі чи захищеним законом правам цієї людини або інших осіб, а також суспільним інтересам чи інтересам держави, якщо цю небезпеку в даній обстановці не можна усунути іншими засобами та якщо при цьому не допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Стан крайньої необхідності виникає при зіткненні двох захищених законом інтересів, коли особа шляхом свідомого порушення одного з інтересів рятує інший більш значущий інтерес. Саме тому діяння, які вчиняються у стані крайньої необхідності, визнаються суспільно корисними, правомірними та виправданими з точки зору моралі. У стані крайньої необхідності, шкоду, як правило, заподіюють третій особі, не причетній до виникнення небезпеки.

Згідно зі змістом ч. 2 ст. 39 КК України, людина має право на заподіяння рівнозначної шкоди іншим захищеним правам. Існуюче положення закону зумовлює виникнення вкрай складної проблеми — правомірності та відповідно визнання таким, що не підлягає покаранню, позбавлення життя іншої людини заради врятування власного життя, що не може бути справедливим виправданням.

На наш погляд, не відповідає характеру і ступеню небезпеки, що загрожує, а також обставинам, за яких ця небезпека відвертається та створює перевищення меж крайньої необхідності, заподіяння правозахищеним інтересам саме рівнозначної шкоди. Вирішення цієї проблеми можливе лише за умови наповнення ч. 2 ст. 39 КК України наступним змістом: “Перевищенням меж крайньої необхідності є умисне заподіяння шкоди правозахищеним інтересам, якщо така шкода є рівнозначною або більш значущою, ніж відвернена шкода”.

Проте дискусійним залишається питання щодо правомірності спричинення смерті одній людині за рахунок рятування кількох людей. Деякі вчені висловлюються за можливість у виняткових випадках визнання правомірним позбавлення життя однієї людини, якщо тільки у такий спосіб можна запобігти спричиненню смерті кількох людей. Досить часто такі ситуації виникають у медичній практиці, зокрема, у трансплантології, коли можна врятувати кількох людей за рахунок позбавлення життя чи заподіяння тяжкої шкоди здоров’ю донора. Проте, на нашу думку, такий підхід є неприйнятним. Потреба в органах або тканинах людини не повинна породжувати безпосередньо стан крайньої необхідності.

Людина, її життя і здоров’я визнаються Конституцією України найвищою соціальною цінністю (ст. 3). На наш погляд, це положення має глибоке моральне та правове обґрунтування, яке

виражається у прагненні держави захищати природні, невід’ємні права людини, згідно з якими неможливе свавільне приниження цих прав, як неможливе не тільки рятування життя і здоров’я однієї людини за рахунок життя і здоров’я іншої, так і рятування життя декількох людей за рахунок життя однієї людини.

У зв’язку з цим зміст ст. 39 КК України варто доповнити наступною приміткою: “Заподіяння шкоди життю чи здоров’ю людини у стані крайньої необхідності з метою вилучення органів та анатомічних матеріалів людини не виключає злочинність діяння”.

І. М. МАТІЙКІВ

в. о. доцента кафедри психології

*Прикарпатський інститут ім. М. Грушевського МАУП,
м. Львів*

ПРОФЕСІЙНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ МАЙБУТНЬОГО ФАХІВЦЯ ПРОФЕСІЙ ТИПУ “ЛЮДИНА — ЛЮДИНА”: ПСИХОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ПРОБЛЕМИ

Входження України до європейського освітнього і наукового простору супроводжується зростанням вимог до рівня професійної компетентності майбутніх фахівців як гаранта конкурентоспроможності на ринку праці та покращення економічних досягнень.

Для вітчизняної системи освіти перехід до системної моделі (кваліфікаційної і компетентнісної в їх єдності) і підготовка компетентного фахівця зумовлені потребами часу і є вкрай актуальною проблемою.

Хоча введення у професійну освіту, крім знань, умінь і навичок, нових освітніх конструктів — компетентностей, компетенцій і ключових кваліфікацій науково обґрунтовано вченими країн Європейського Союзу ще в середині 80-х років минулого століття (Д. Мертенс, Т. Орді, Б. Оскарсон, Т. Роос, М. Холстед, А. Шелтен, С. Шо та ін.), до теперішнього часу в європейському освітньому співтоваристві немає єдиного і однозначного розуміння поняття компетентності. Крім того, реалізація ідей компетентнісного підходу в освіті не підкріплена науковими даними про становлення і формування професійної компетентності особистості в період оволодіння професією, також ще немає єдиного підходу до визначення компетенцій випускника навчального закладу. Зазначимо, що у більшості випадків психологи (як вітчизняні, так і зарубіжні) дотримуються неоднозначних підходів до розуміння і вирішення цієї проблеми.

Предметом розгляду цієї статті є визначення й обґрунтування системи психологічних характеристик, які складають зміст і

структуру професійної компетентності майбутнього фахівця професій типу “людина — людина”.

Питання професійної компетентності є об’єктом підвищеної дослідницької уваги як вітчизняних, так і зарубіжних учених (К. А. Абульханова, О. М. Атласова, В. І. Байденко, Г. О. Балл, Н. А. Банько, В. С. Безрукова, Т. Г. Браже, Д. К. Брител, Ю. В. Варданян, С. М. Вішнякова, Б. С. Гершунський, А. О. Деркач, О. А. Дубасенюк, В. Г. Зазикін, Н. І. Запрудський, Е. Ф. Зеєр, І. А. Зімняя, І. А. Зязюн, І. В. Ільїна, Н. В. Карнаух, Р. Квасниця, Н. В. Кузьміна, В. Ладшеєр, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна, В. П. Пугачов, А. О. Реан, Ю. Г. Татур, Н. С. Шаблігіна, О. М. Шиян, А. Д. Щекатунова, В. І. Юдін та ін.).

У сучасній психології існують різні підходи щодо розуміння змісту професійної компетентності. Однак нас більшою мірою цікавить використання можливостей компетентнісного підходу при підготовці майбутніх фахівців професій типу “людина — людина”.

Найзначущі, на нашу думку, в цьому напрямі роботи виконані в Дослідницькому центрі проблем якості підготовки фахівців під керівництвом І. А. Зімньої.

Як зазначалося вище, компетентнісний підхід означає поступову переорієнтацію домінуючої освітньої парадигми з переважною трансляцією знань, формуванням навичок на створення умов для оволодіння комплексом компетенцій, що означають потенціал, здібності випускника до виживання і стійкої життєдіяльності в умовах сучасного соціально-політичного, ринково-економічного, інформаційного і комунікаційно насиченого простору.

Іншими словами, компетентнісний підхід підсилює власне практикоорієнтованість освіти, акцентує увагу на її результатах. Причому як результат розглядається не сума засвоєної інформації, уміння і навички (ЗУНи), а здатність людини діяти в різних проблемних ситуаціях. Тип цих ситуацій залежить від видів діяльності, які визначаються стандартом спеціальності майбутніх фахівців. Якість результату професійної підготовки розглядається через поняття “компетентність”, яке визнається значущим за межами системи освіти.

Практичне розв’язання проблеми професійної компетентності багато в чому залежить від адекватного розуміння її сутності, змісту і структури.

Проаналізуємо позиції деяких дослідників щодо розуміння змісту професійної компетентності особистості, які були використані нами для побудови теоретичної структури професійної компетентності майбутнього фахівця професій типу “людина — людина”.

А. К. Маркова визначає професійну компетентність як “індивідуальну характеристику ступеня відповідності вимогам професії, психічний стан, який дозволяє діяти самостійно і відповідально, здібності і вміння виконувати певні трудові функції” [7, 82–88].

На задіяності знань наполягають також А. О. Деркач, В. Г. Зазикін, розглядаючи професійну компетентність як “уміння використовувати знання на практиці з високою ефективністю, ефективно діяти у сфері цього професійного знання” [2, 58]; Е. Ф. Зеєр розуміє це поняття як “сукупність професійних знань, умінь, а також способи виконання професійної діяльності” [3, 53].

На потенційній готовності “вирішувати завдання із знанням справи” акцентують увагу О. В. Попова і К. А. Абульханова, розглядаючи професійну компетентність як професійну підготовленість і здатність суб’єкта праці до виконання завдань і обов’язків повсякденної діяльності [10, 127–136; 11].

Відзначимо, що поняття “професійна компетентність” здебільше розуміється як спроможність кваліфіковано здійснювати діяльність, виконувати певне завдання або роботу. При цьому йдеться про відповідний набір знань, навичок і ставлень, що дають змогу особистості ефективно здійснювати діяльність або виконувати функції, що підлягають досягненню певних стандартів у галузі професій. У цих трактуваннях акцентується діяльнісний аспект професійної компетентності.

Деякі вчені акцентують увагу на тому, що компетентність виявляється в певній конкретній ситуації, а це є важливим чинником при розробці системи оцінювання компетентності індивіда.

Так, Е. Ф. Зеєр наголошує на тому, що компетентність припускає не стільки наявність у спеціаліста значного обсягу знань і досвіду, скільки вміння актуалізувати накопичені знання і вміння у потрібний момент, використовувати їх у процесі реалізації своїх професійних функцій [3, 53].

На прив'язці до ситуації настоює В. І. Байденко, який вважає компетентність ситуативною категорією, оскільки вона виражається у готовності до здійснення будь-якої діяльності в конкретних професійних (проблемних) ситуаціях. Тому прояв компетентності оцінюється на основі сформованої у випускника навчального закладу сукупності умінь та його поведінкових (психологічних) реакцій, що виявляються в різноманітних життєвих ситуаціях [1, 21].

Вважаємо, що прив'язка до ситуації — вельми важлива характеристика поняття компетентності. Цілком очевидно, що основу компетентності складають знання, які фахівець здатний застосовувати в різних ситуаціях. Бути компетентним, на нашу думку, означає вміння мобілізувати в даній ситуації отримані знання і досвід.

Як бачимо, змістовно поняття компетентності дотепер точно не визначено. Проте, як підкреслює В. Хутмакер, усі дослідники погоджуються з тим, що поняття “компетентність” ближче до понятійного поля “знаю, як”, ніж до поля “знаю, що”. Він зазначає, що “застосування є компетенція у дії” [16].

Французька дослідниця В. Ландшеєр застосовує поняття “компетентність” у ширшому розумінні: компетентність — це рівень навченості, потрібний громадянам, щоб успішно функціонувати у суспільстві [6, 27–34]. Тобто компетентність дає можливість бути успішним не тільки у професійній діяльності, а й в суспільстві.

На важливості спілкування, взаємодії акцентує увагу читачів і Л. М. Мітіна. Запропоноване нею поняття компетентності містить знання, уміння, навички, а також способи і прийоми їх реалізації в діяльності, спілкуванні, розвитку й саморозвитку особистості [8, 114].

Поділяючи думку І. А. Зімньої, вважаємо, що всі компетентності є по суті соціальними, вони належать до соціально-професійної життєдіяльності людини, отже, виявляються в конкретних соціальних і професійних ситуаціях [4, 27]. Соціальні компетентності характеризують взаємодію людини із суспільством, з іншими людьми. У контексті нашого дослідження соціальний аспект життєдіяльності є важливим, оскільки розглядається професійна компетентність фахівця типу “людина — людина”. Слушним, на наш погляд, є висловлювання дослідни-

ків А. О. Деркача і В. Г. Зазикіна про те, що структура і зміст професійної компетентності багато в чому визначаються специфікою виконуваної професійної діяльності та її належністю до певних типів [2, 112–150].

Згідно з класифікацією Є. О. Клімова, професії, залежно від предмета праці, поділяються на п'ять типів: “людина — людина”, “людина — техніка”, “людина — художній образ”, “людина — знакова система”, “людина — природа”.

Професії типу “людина — людина” на перший погляд здаються вельми різноманітними, проте існують загальні вимоги до людини, яка вирішила обрати своєю професією роботу, пов'язану безпосередньо з людьми. Неодмінними умовами успішної трудової діяльності всіх фахівців цього типу професій є здатність встановлювати взаємини з людьми, комунікабельність, спостережливість, емоційна стійкість, самодисципліна, доброзичливість, розподіл уваги, логічність мислення, гарна пам'ять та ін. [5, 23–24].

Важливо відзначити і те, що особистісна зрілість у професіях типу “людина — людина” є “умовою і невід'ємним компонентом успішного професійного становлення” [9, 9].

На особистісному аспекті професійної компетентності акцентують увагу і експерти програми “Визначення та вибір компетентностей: теоретичні та концептуальні засади”, які вважають за доцільне розуміти під компетентністю здатність особистості успішно задовольняти індивідуальні та соціальні потреби, діяти і виконувати поставлені завдання. На їхню думку, кожна компетентність побудована “на поєднанні взаємовідповідних пізнавальних ставлень і практичних навичок, цінностей, емоцій, поведінкових компонентів, знань і вмінь, усього того, що можна мобілізувати для активної дії” [13, 21–22].

Крім того, в сучасних умовах стрімкого застарівання знань, коли практично неможливо підготувати фахівця на весь подальший час його професійної діяльності, коли величезний відсоток випускників одержує роботу не за фахом, саморозвиток і самовдосконалення особистості є необхідним компонентом професійної компетентності.

На важливості саморозвитку наголошує Г. О. Балл, вважаючи найважливішою складовою компетентності в будь-якій галузі “здатність розширювати сферу компетентності, збагачувати

її новими знаннями і вміннями” [12, 16]. У результаті розвитку й саморозвитку суб’єкта йому стають доступними все складніші професійні завдання.

Отже, з викладеного випливає, що професійна компетентність передбачає прагнення до самовдосконалення, постійне оновлення знань для успішного вирішення професійних завдань у даний час і в даних умовах.

Найповніше, на нашу думку, аспект саморозвитку, у тому числі особистісно-професійного, відображає аутопсихологічна компетентність, розроблена представниками акмеологічної науки [2, 151–154].

Очевидно те, що основою саморозвитку є рефлексія. На величезній ролі рефлексії в розвитку особистості, її діяльності, у спілкуванні, відносинах, в переосмисленні особистісного і професійного досвіду, підвищенні креативності діяльності наголошують А. Деркач, В. Зазикін [2, 156–157].

Виокремлення рефлексивної характеристики професійної компетентності, на нашу думку, є важливим, оскільки саме вона визначає рівень розвитку самооцінки, розуміння власної значущості для інших людей, відповідальності за результати своєї діяльності, пізнання себе й самореалізації в процесі професійної діяльності.

Відзначимо, що професійна компетентність людини — це не тільки досягнення нею високих професійних результатів, а й неодмінно наявність психологічних компонентів — внутрішнього ставлення людини до праці. Велике значення має те, що саме є важелями людини у професійній діяльності, її ціннісними орієнтаціями, які внутрішні ресурси вона вкладає у працю і наскільки нею задоволена.

Відомий психотерапевт і філософ В. Франкл вбачав основне завдання освіти не в тому, “щоб задовольнятися передаванням традицій і знань, а в тому, щоб удосконалювати здатність, яка дає людині можливість знаходити унікальні значення” [15, 295].

Близькі ідеї висловлює Ю. Г. Татур, акцентуючи увагу на мотиваційно-ціннісній складовій і морально-вольових якостях людини. “Компетентна людина знає не тільки, як зробити (уміння), а й те, чому треба робити саме так, здатна здійснити вибір з арсеналу своїх умінь, які найкращим чином відповідають умо-

вам даної ситуації. Професійна компетентність — це сума умінь, помножена на морально-вольові якості людини, її мотивацію і прагнення... Компетентність включає і когнітивну, і етичну, і соціальну, і мотиваційну складові” [14, 8].

Отже, мотиваційно-ціннісна характеристика, яка здебільше визначає рівень оволодіння професійною компетентністю, і є важливою її складовою.

Зважаючи на викладене, зазначимо, що компетентність стосується людської діяльності й базується на різних проявах людської особистості. Як і І. А. Зімня, В. І. Байденко, вважаємо, що поняття “компетентність” носить інтеграційний характер [1, 18].

Наведені вище визначення дають можливість окреслити наступні особливості, що відрізняють компетентність від традиційних понять — знання, уміння, навички: її інтеграційний характер; співвіднесеність із ціннісно-смысловими характеристиками особистості; практична спрямованість.

У порівнянні з поняттями “знання”, “уміння”, “навички” компетентність розглядається як більш складна соціально-особистісна структура, заснована на цінностях, спрямованості, знаннях, досвіді, набутому особистістю. Вона виражається в мобілізації особистістю отриманих знань, досвіду, поведінкових відносин у конкретній ситуації для вирішення різноманітних завдань.

Отже, компетентнісний підхід, не входячи в суперечність із традиційним, “ЗУНівським”, може істотно розширити його зміст особистісними складовими, що робить його гуманістично спрямованим. Крім того, результат підготовки, оцінений в компетенціях, збільшує можливості працевлаштування, оскільки компетенції жорстко не пов’язані з конкретною професією. Компетенції, як і здібності, визначають успіх в цілій низці професій.

Незважаючи на існуючий у наш час плюралізм думок, можна констатувати, що більшістю вчених професійна компетентність розглядається у двох аспектах: як мета освіти, професійної підготовки; як проміжний результат, що характеризує стан фахівця, який здійснює свою професійну діяльність.

Ми розглядаємо **професійну компетентність** фахівця професій типу “людина — людина” як найважливішу характеристи-

ку теоретичної і практичної підготовленості особи до здійснення продуктивної діяльності у професійній та соціальній сфері, яка виражається у здатності самостійно реалізувати професійно, соціально і особистісно значущі компетенції в конкретній ситуації.

Спираючись на дослідження І. А. Зімньої [4, 24], вважаємо, що **компетенції** — це знання, вміння, навички, здібності, а також способи і прийоми їх реалізації в діяльності, спілкуванні, розвитку і саморозвитку особистості, система цінностей і відносин, які в подальшому виявляються в компетентностях людини як актуальних, діяльнісних проявах.

На основі теоретичного аналізу наукової літератури можемо виокремити наступні характеристики професійної компетентності фахівця професій типу “людина — людина”: мотиваційно-ціннісну, когнітивну, поведінково-діяльнісну, рефлексивну.

Мотиваційно-ціннісна характеристика відображає сформованість у особистості внутрішньої мотивації, психологічної і практичної готовності до досягнення більш якісних результатів у професійній діяльності, соціальному житті; ціннісне ставлення до професійної праці і прагнення особистісного зростання.

Когнітивна характеристика відображає наявність необхідних професійних знань.

Поведінково-діялісна характеристика передбачає сформованість необхідних вмінь, навичок для виконання професійної діяльності, здатність регулювати прояви компетентності адекватно ситуаціям соціальної і професійної взаємодії.

Рефлексивна характеристика виявляється у схильності до самоаналізу і в умінні свідомо контролювати результати своєї діяльності, рівень власного розвитку, особистісні досягнення.

Зазначені характеристики професійної компетентності, на наш погляд, мають цілісний характер і є продуктом професійної підготовки в цілому.

У процесі професійної підготовки майбутнього фахівця професій типу “людина — людина” треба чітко уявляти структуру професійної компетентності.

Пропонуємо структурувати категорію “професійна компетентність” як систему, що для професій типу “людина — людина” містить наступні компоненти: *спеціальний, соціально-психологічний, аутопсихологічний*.

Спеціальний компонент відображає специфіку конкретного виду професійної діяльності, підготовленість до самостійного виконання конкретних видів діяльності.

Соціально-психологічний компонент виявляється в готовності і здатності до соціальної взаємодії, ефективної комунікації: працювати в команді, співпрацювати і досягати згоди з іншими, конструктивно вирішувати конфлікти, вести переговори тощо.

Оскільки різні види діяльності фахівця професій типу “людина — людина” здійснюються в безпосередньому контакті з людьми, соціально-психологічний компонент стає одним з пріоритетних. Цей компонент здебільше враховує як вимоги професій типу “людина — людина”, так і вимоги суспільства, відображає аспекти не тільки міжособистісної комунікації, а й співпраці.

Аутопсихологічний компонент розглядається з позицій акмеології як готовність і здатність людини до цілеспрямованої психічної роботи в напрямі прогресивного особистісно-професійного розвитку і підвищення кваліфікації.

Отже, спеціальний компонент відображає підготовленість до самостійного виконання конкретних видів діяльності, а соціально-психологічний і аутопсихологічний — психологічні характеристики, що забезпечують успішність виконання професійної діяльності.

Зазначимо, що особливості, специфіка професійної діяльності фахівців можуть накладати додаткові вимоги до їхньої професійної компетентності та її структури. Крім того, запропонована структура професійної компетентності стосується фахівців, які володіють вже достатнім життєвим і професійним досвідом. Очевидно, що компетентність випускника професійного навчального закладу не може цілком відповідати цій структурі.

Враховуючи запропоновану структуру професійної компетентності, можна стверджувати, що формується вона шляхом розвитку визначених складових.

Формування професійної компетентності здійснюється передусім через зміст освіти і розглядається як необхідна умова забезпечення якості професійної освіти.

Доходимо висновку, що концепція компетентнісного підходу в освіті прискорює процес досягнення зрілості особистості як суб'єкта діяльності, сприяє розвитку професійно важливих якостей, конкурентоспроможності, мобільності в сучасних умовах.

Література

1. *Байденко В. И.* Компетентностный подход к проектированию государственных стандартов высшего профессионального образования: Метод. пособие. — М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2005. — 114 с.
2. *Деркач А. А., Заикин В. Г.* Акмеология: Учеб. пособие. — СПб.: Питер, 2003. — 256 с.
3. *Зеер Э. Ф.* Психология профессий: Учеб. пособие для студ. вузов. — 2-е изд., перераб., доп. — М.: Академ. проект; Екатеринбург: Деловая кн., 2003. — 336 с.
4. *Зимняя И. А.* Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. Авторская версия. — М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 40 с.
5. *Карпіловська С. Я., Мітельман Р. Й., Синявський В. В. та ін.* Основи професіографії: Навч. посіб. — К.: МАУП, 1997. — 148 с.
6. *Ландишер В.* Концепция минимальной компетентности // Перспективы: вопросы образования. — 1988. — № 1.
7. *Маркова А. К.* Психологический анализ профессиональной компетентности учителя // Советская педагогика. — 1990. — № 8.
8. *Митина Л. М.* Психология развития конкурентноспособной личности. — 2-е изд., стереотип. — М.: Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та; Воронеж: Изд-во НПО "Модэк", 2003. — 400 с.
9. *Пиняева С. Е., Андреев Н. В.* Личностное и профессиональное развитие в период зрелости // Вопр. психологии. — 1998. — № 2.
10. *Попова Е. В.* Психолого-педагогическая компетентность как научно-педагогическая проблема // Изв. Южного отделения Российской академии образования. — Вып. 1. — Ростов н/Д, 1999.
11. *Психология и педагогика: Учеб. пособие / Под ред. К. А. Абульхановой, Н. В. Васиной, Л. Г. Лаптева, В. А. Сластенина.* — М.: Совершенство, 1998. — 320 с.
12. *Психологія праці та професійної підготовки особистості: Навч. посіб. / За ред. П. С. Перепелиці, В. В. Рибалки.* — Хмельницький: ТУП, 2001. — 330 с.
13. *Стратегія реформування освіти в Україні: рекомендації з освітньої політики.* — К., 2003.
14. *Татур Ю. Г.* Компетентностный подход в описании результатов и проектировании стандартов высшего профессионального образования: Материалы ко второму заседанию методологического семинара. — М.: Исслед. центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. — 16 с.

15. *Франкл В.* Человек в поисках смысла. — М.: Прогресс, 1990. — 368 с.
16. *Hutmacher W.* Key competencies for Europe // Report of the Symposium Berne, Switzerland 27–30 March, 1996. Council for Cultural Cooperation (CDCC) // Secondary Education for Europe Strasburg, 1997.

О. М. МІХАТУЛІНА

проф. кафедри цивільно-правових дисциплін

Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП,

м. Київ

МІЖНАРОДНИЙ ЗАХИСТ ТРУДОВИХ ПРАВ І ПОРЯДОК ВИРІШЕННЯ ТРУДОВИХ СПОРІВ У КРАЇНАХ СВІТУ

У зарубіжних країнах світу існують різноманітні моделі розгляду індивідуальних трудових спорів. Вони вирішуються або у звичайних судах (більшість колишніх соціалістичних країн, багато країн з розвинутою економікою), або у спеціалізованих судах з трудових справ (більшість країн Заходу, деякі країни з розвинутою економікою).

Суди з трудових справ у Франції. Юрисдикція цих судів поширюється на індивідуальні спори, що впливає з трудового договору, а також на позови про відшкодування втрат, спричинених у результаті нещасних випадків на виробництві. Трудові спори, пов'язані з порушенням індивідуального трудового законодавства, розглядають звичайні суди. Суди з трудових спорів здійснюють свою діяльність на двосторонній основі, обираються на п'ять років. Конкретні трудові справи розглядаються спеціалізованими відділами, утвореними для промисловості, торгівлі, сільського господарства, а також для окремих службовців і робітників. Кожний відділ складається з двох бюро: бюро примирення та судового бюро.

У процесі судового розгляду суд проводить розслідування, яке охоплює всі процеси — слухання сторін, їх представників, свідків, обстеження місця роботи, аналіз, висновки експертів. Важливе місце в розгляді судового процесу посідають профспілки. Вони втручаються у процес судового розгляду у випадках, передбачених законом, від свого імені в колективних інтересах або інтересах конкретної галузі.

Рішення суду приймається більшістю голосів. При розбіжності рішення призначається нове слухання справи.

Апеляційні суди проводять свої засідання у складі не менше трьох суддів, у роботі суду обов'язково бере участь прокурор, участь адвоката не обов'язкова.

Промислові суди у Великобританії. Тут існують спеціалізовані суди з трудових справ, які називають промисловими. Вони вирішують трудові спори з питань звільнення, виплати вихідної допомоги, стосовно скарг на дискримінацію за ознаками статі, раси, а також з питань порушення принципу рівності в оплаті за рівноцінну працю. Промислові суди розглядають справи у складі трьох осіб: голови — професійного юриста і двох суддів-непрофесіоналів (незалежних суддів). Більшість рішень промислових судів приймається одноголосно, вони забезпечують свою діяльність за нормами цивільного процесуального законодавства.

Суди з трудових справ у ФРН. Тут діє система спеціалізованих судів з трудових справ, що складається із судів трьох інстанцій: судів з трудових справ першої інстанції — розглядають спори по суті; земельних судів з трудових справ — розглядають апеляції на рішення судів вищої інстанції; Федерального суду з трудових справ — є верховною судовою інстанцією, яка може змінити або відмінити рішення будь-якого трудового суду.

Суди з трудових справ у ФРН мають широку юрисдикцію і розглядають не тільки індивідуальні трудові спори, а й колективні.

Суди з трудових справ у США та інших країнах світу. У судах цих країн при вирішенні індивідуальних трудових спорів використовується особлива процедура, яка передбачає поетапний розгляд спору: розгляд адміністрацією спільно з представниками профспілок, звернення до арбітра, рішення якого має обов'язкову силу.

На першому етапі скаргу робітника розглядають майстер і представник профспілки. На другому етапі рішення майстра оформлюється письмово і передається на розгляд начальнику цеху. На третьому етапі скаргу розглядає постійно діючий комітет з розгляду трудових спорів. На четвертому етапі спір вирішує керівник підприємства або представник профспілки.

Особлива процедура розгляду трудових спорів у США являє собою ускладнену примирно-третейську процедуру. Така процедура високо оцінюється фахівцями за неформальний характер,

добровільність, гнучкість та активну участь профспілкових органів.

В актах Міжнародної організації праці (МОП) знайшли відображення застосування механізму примирення, посередництва та діяльності трудового арбітражу (Рекомендація МОП № 92), а Європейська соціальна хартія пропонує використовувати механізм примирення та добровільного арбітражу для рішення трудових спорів.

Способи вирішення колективних трудових спорів (конфліктів) поділяються на два види: розгляд спорів у судових чи адміністративних органах; третейський розгляд. Колективні спори, як правило, розглядаються в межах третейської процедури і виходять за межі діяльності судових та адміністративних органів, що розглядають юридичні спори. Третейські процедури поєднують в собі три методи: переговори сторін; примирення (посередництво); трудовий арбітраж.

Існують три різновиди організації добровільного арбітражу: профспілки і власник підприємства висувають арбітрів; профспілки і власник підприємства залучають до розгляду справи державний орган арбітражу; сторони звертаються до державних службовців з проханням здійснити арбітраж у неформальному порядку.

Примусовий арбітраж може застосовуватися як орган вирішення колективного спору, якщо попередні переговори чи намагання примирення не дали позитивних результатів.

Процес арбітражного провадження складається з п'яти етапів: звернення до арбітра; формування позицій сторін; слухання справи; заключні заяви сторін; прийняття рішення.

Державна служба з примирення і третейського розгляду спорів існує у багатьох країнах світу. У США створено спеціальний державний орган — Федеральну службу з посередництва та примирення (ФСПП), а також тут існують недержавні організації: Американська асоціація арбітражу і Національна академія арбітрів.

У Франції примирні процедури носять добровільний характер і здійснюються постійними примирними комісіями, утвореними відповідно до колективних договорів, а також допускається процедура посередництва. У примирних процедурах може брати участь інспекція праці.

У Великобританії вирішення колективних конфліктів покла-дається на консультативну службу примирення та арбітраж.

В Італії трудові конфлікти вирішуються державними органа-ми праці — місцевими органами управління з праці та макси-мальної зайнятості, в яких спеціально створені примирні комісії розглядають трудові спори.

У ФРН примирна процедура при колективних трудових спо-рах передбачена у колективних договорах, де спір розглядається шляхом переговорів сторін і шляхом добровільного примирення та посередництва.

У Швеції функції примирного посередництва виконує Дер-жавне бюро посередництва та арбітражу.

В Австрії та Бельгії примирне посередництво носить доб-ровільний характер, а в Данії, Фінляндії та Люксембурзі — при-мусовий.

У разі неможливості досягнення компромісу при вирішенні колективних трудових спорів передбачено право на страйки та локауті відповідно до законодавства конкретної країни. Водно-час це право закріплено в Міжнародному пакті про економічні, соціальні й культурні права та Європейській соціальній хартії, яка визнає право працівників на страйк, а також право робото-давця на локаут.

Література

1. *Європейська конвенція про захист прав людини та основних сво-бод* від 1950 р.
2. *Конвенції МОП, ратифіковані Україною, “Право на організацію та ведення колективних переговорів”* № 98 від 14 вересня 1956 р.
3. *Конвенції МОП, ратифіковані Україною, “Свобода асоціації та захист права на організацію”* від 14 вересня 1956 р.
4. *Конвенції МОП, ратифіковані Україною, “Колективні перегово-ри”* № 154 від 16 травня 1994 р.
5. *Міжнародний пакт про економічні, соціальні, культурні права* від 1966 р.
6. *Киселев И. Я.* Разрешение трудовых конфликтов: западный опыт // Социалистический труд. — 1991. — № 1. — С. 56–70.

7. *Киселев И. Я.* Трудовой конфликт в капиталистическом обществе: социально-правовой аспект. — М., 1978. — 240 с.
8. *Лехтинен Л.* Сравнительный анализ: разрешение трудовых споров в Финляндии и в Российской Федерации // Государство и право. — 2001. — № 5. — С. 42–48.
9. *Ставцева А. И.* Судебная защита трудовых и иных социальных прав граждан // Трудовое право. — 1997. — № 2. — С. 13–25.

О. М. КІСІЛЕВИЧ

*старш. викл. кафедри міжнародного права
і порівняльного правознавства*

*Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП,
м. Київ*

ПРАВОВІ АСПЕКТИ ІНФОРМАЦІЙНОЇ БЕЗПЕКИ ЛЮДИНИ В ІНТЕРНЕТ-МЕРЕЖІ

В умовах розвитку сучасного суспільства інформація стає найціннішим ресурсом, який здійснює досить помітний вплив на всі сфери суспільного життя. Останнє десятиліття ХХ ст. відзначено радикальними змінами в інформаційних технологіях. Нові технології зумовлюють нові зміни у праві. Анонімність і мультиюрисдикційність кіберпростору активізують те, що до цього часу було неможливим у державному регулюванні. У ньому поступово відбувається взаємопереплетення науки і закону.

Специфіка Інтернету як інформаційної мережі пов'язана передусім з реалізацією права на інформацію. У 70-ті та 80-ті роки практично в усіх розвинених країнах склалося законодавство, яке регулює порядок обробки інформації про населення і порядок доступу до такої інформації. Хоча таке законодавство і одержало узагальнене найменування “комп'ютерне право”, за своїм змістом воно є сукупністю правових норм, які створюються в міру впровадження комп'ютерних технологій в суспільну практику у зв'язку з виникненням певних проблем, до яких можна зарахувати захист прав особи від зловживань інформацією персонального характеру при її обробці із застосуванням ЕОМ і захист державних інтересів у зв'язку з необхідністю регулювання світових інформаційних потоків.

Інформаційна безпека людини і суспільства в цілому визначається нормами, які є частиною системи природного права, а інформаційна безпека держави — нормами позитивного права. Починаючи з 90-х років минулого століття, право почали більше асоціювати з індивідом, суспільством. У сучасних демократичних державах право повинно відображати насамперед інтереси

всього громадянського суспільства, його окремих груп та індивідів, а національний інтерес держави має відповідати інтересам її громадян.

Основними принципами забезпечення національної безпеки є пріоритет прав і свобод людини і громадянина. Ця тенденція прослідковується і в українському законодавстві, що можна побачити на прикладі ст. 1 Закону України “Про основи національної безпеки” від 19 червня 2003 р.: “Національна безпека — захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація реальних та потенційних загроз національним інтересам”. Серед головних об’єктів національної безпеки у ст. 3 Закону України “Про основи національної безпеки” першим зазначається саме громадянин — його права і свободи. Тому у сфері інформаційної безпеки можна визначити два основні вектори: інформаційна безпека людини і суспільства в цілому; інформаційна безпека держави. Ці вектори характеризуються взаємним впливом, взаємозалежністю і не можуть існувати ізольовано один від одного. Комплекс питань інформаційної безпеки людини має таке спрямування:

1) забезпечення інформаційних прав і свобод людини і громадянина;

2) захист людини від неправомірного інформаційного втручання;

3) забезпечення ефективних правових та організаційних механізмів захисту відповідних прав тощо.

На міжнародному рівні основну увагу приділено правовому регулюванню захисту персональних даних у зв’язку з їх автоматизованою обробкою, розповсюдженню через Інтернет порнографії та ідей, які засуджуються міжнародним співтовариством. Практично всі індустріально розвинені країни приєдналися або до Конвенції Ради Європи про захист особи у зв’язку з автоматизованою обробкою персональних даних від 18 вересня 1980 р., або до Директиви Організації з економічного співробітництва і розвитку про захист недоторканності приватного життя і передавання персональних даних за кордон від 23 вересня 1980 р. Необхідність дотримання балансу між вільним інформаційним потоком і захистом громадських прав та особистих інтересів

знайшла своє відображення у рішенні Ради з телекомунікацій Європейської комісії 1996 р., яке призначено для запобігання розповсюдженню через Інтернет порнографії.

Однак види неправомірних дій, які здійснюються у сфері віртуального простору і порушують інформаційну безпеку особи, цим не обмежуються. Сьогодні найбільше поширені порушення авторських прав, прав на товарні знаки та фірмові найменування, дифамацію тощо. Крім перелічених видів деліктів, існують правопорушення, які притаманні саме глобальній комп'ютерній мережі: "хакінг" (цілеспрямоване несанкціоноване проникнення в бази даних з метою зміни, знищення та іншого неправомірного використання розміщеної там інформації), цілеспрямоване передавання комп'ютерних вірусів у бази даних чи комп'ютерні системи, несанкціоноване перехоплення кореспонденції, що надходить на адресу електронної пошти іншої особи. Деякі іноземні дослідники вважають неправомірною дією навмисне спрямування небажаної кореспонденції ("спама") електронною поштою якійсь особі. Крім того, використання сучасних інформаційно-електронних технологій не тільки породжує проблему "прозорості" приватного життя особи, а й створює передумови виникнення соціального напруження внаслідок неконтрольованого розвитку біо- та психоелектронних систем, що становлять небезпеку як для здоров'я та життя окремої людини, так і розвитку всього суспільства. Усвідомлення політико-правових наслідків впровадження в життя подібного роду інформаційних технологій визначає необхідність регулювання суспільних відношень, пов'язаних з процесами збереження та доступу до відомостей про особу в рамках електронних банків даних, зі спробами впливу на стан людини та передавання її інтелектуальних, творчих функцій біокомп'ютерним системам.

Зауважимо, що Інтернет через свій транскордонний характер важко піддається правовому регулюванню, мало того, шлях повного законодавчого регламентування діяльності Інтернет-мережі безперспективний. Проте такий аспект, як інформаційна безпека, повинен бути законодавчо врегульований. З аналізу законодавства розвинених країн світу у сфері правового регулювання Інтернет-мережі впливає така тенденція, як "локалізування", "введення" правових норм з регулювання Інтернет-відносин в уже існуючу правову систему, модифікація і

коригування положень діючих законів. Крім того, для пошуку компромісу між правами людини і питаннями безпеки в Інтернет-мережі у більшості розвинених країн пропонується йти шляхом сорегуляції (поєднання законодавчого регулювання із саморегулюванням). Так, ще у 1997 р. Європейським парламентом було схвалено резолюцію, присвячену доповіді Комісії про протиправний та шкідливий зміст інформації в Інтернеті. Цією резолюцією було запропоновано ввести класифікацію, згідно з якою матеріали протиправного змісту можна відрізнити від матеріалів шкідливого змісту. Як впливає з положень цієї резолюції, проблему надходження матеріалів шкідливого змісту насамперед повинні контролювати користувачі, застосовуючи для цього лише технічні засоби. Такий підхід на сьогодні є найбільш виваженим, оскільки ґрунтується на повазі до права на свободу інформації. Подібна позиція стала ще актуальнішою після прийняття Радою Європи Декларації про свободу спілкування в Інтернеті.

Аналіз нормативно-правових актів України у сфері правового регулювання Інтернет-мережі (Закон України “Про основи національної безпеки” від 19 червня 2003 р., Указ Президента України “Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні” від 31 липня 2000 р. № 928/2000, Положення “Про технічний захист інформації в Україні”, затверджене Указом Президента від 27 вересня 1999 р. № 1229, “Концепція технічного захисту інформації в Україні”, затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1997 р. № 1126 тощо) дає змогу стверджувати, що проблемі інформаційної безпеки, зокрема інформаційної безпеки особи в Інтернет-мережі приділяється певна увага. Проте ще необхідно зробити певні кроки, щоб законодавство України наблизилось до тих стандартів, які встановлені розвиненими країнами у цій сфері. Перелічимо ці кроки:

- 1) комплексний підхід до забезпечення примату гарантованих Конституцією прав і свобод людини і громадянина, зокрема права на інформацію і права на приватність;
- 2) дотримання у процесі правотворчості міжнародно-правових норм і принципів;

3) розробка ґрунтовних дефінітивних визначень раніше невідомих праву об'єктів (наприклад, сайт, файл, база чи банк даних, гіпертекст тощо), виявлення прогалин у законодавстві з метою легітимації нових понять;

4) розробка базового закону про інформаційну безпеку, який має охоплювати все коло інформаційних відносин, регламентувати рівні безпеки інформації та адекватні методи й засоби захисту; оптимізація кількості правового матеріалу, який належить до сфери інформаційної безпеки, а також використання сорегуляції для врегулювання відповідних правовідносин в Інтернет-мережі;

5) чітке застосування принципу рівної безпеки особи, суспільства і держави, реалізація якого передбачає забезпечення безпеки електронних банків конфіденційної інформації за умови гранично припустимого врахування та задоволення інтересів особи;

6) посилення міри покарання за розповсюдження через Інтернет забороненої інформації, за використання особою небезпечних для суспільства методів інформаційно-психологічного впливу, за розробку інформаційно-електронних технологій, що становлять небезпеку для існування соціуму.

Література

1. *Конституція України* від 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30.
2. *Закон України “Про основи національної безпеки”* від 19 червня 2003 р. // ВВР України. — 2003. — № 39. — Ст. 351.
3. *Указ Президента “Про заходи щодо розвитку національної складової глобальної інформаційної мережі Інтернет та забезпечення широкого доступу до цієї мережі в Україні”* від 31 липня 2000 р. № 928/2000 // <http://www.rada.gov.ua>
4. *Положення “Про технічний захист інформації в Україні”*: Затв. Указом Президента України від 27 вересня 1999 р. № 1229 // <http://www.rada.gov.ua>
5. *Концепція технічного захисту інформації в Україні*: Затв. постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 1997 р. № 1126 // <http://www.rada.gov.ua>

6. *Банковский А. В.* Колизионные вопросы регулирования деликтных обязательств, осложненных иностранным элементом, в сфере Интернет // *Право и политика.* — 2001. — № 8.
7. *Баранов А., Брыжко В., Базанов Ю.* Защита персональных данных. — К., 1998.
8. *Кормич Б. А.* Інформаційна безпека: організаційно-правові основи: Навч. посіб. — К.: Кондор, 2004. — 384 с.
9. *Леанович Е. Б.* Проблемы правового регулирования Интернет-отношений с иностранным элементом // *Международное право.* — 2000. — № 2.
10. *Степанов О. А.* Теоретико-правовая оценка развития сферы информационно-электронных технологий // *Право и политика.* — 2001. — № 2.

Г. О. РАДЧЕНКО

*старш. викл. кафедри цивільно-правових дисциплін
Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП,
м. Київ*

ПРАВА ЛЮДИНИ В УКРАЇНІ: ПАРЛАМЕНТСЬКА СКЛАДОВА

Історія діяльності українського парламенту у сфері прав людини нерозривно пов'язана з історією розвитку незалежної Української держави та її правової системи. Найбільш насиченим подіями і значущим як для нашої держави в цілому, так і для самого законодавчого органу, став період з кінця 80-х років минулого століття і до наших днів.

Зважаючи на правове поле, в якому діяла Верховна Рада, його можна поділити на три фази:

- діяльність Верховної Ради Української РСР до 1991 р.;
- діяльність Верховної Ради України в період 1991–1996 рр.;
- діяльність Верховної Ради України в період 1996–2006 рр.

Вважаємо за доцільне зазначити, що в Радянському Союзі проблема прав і свобод людини офіційно не існувала, а визнавались лише окремі порушення, що успішно усувались існуючими в той час органами контролю. Верховна Рада Української РСР збиралась на короткострокові сесії в середньому двічі на рік для того, щоб затвердити нормативні акти, які за змістом дублювали загальносоюзні.

Відповідно до Конституції УРСР 1978 року постійно діючим колегіальним органом законодавчої влади була Президія, яка обиралася Верховною Радою, була їй підзвітна і видавала укази. Водночас Верховна Рада була не тільки законодавчим органом, а й вищим органом радянської влади, таким чином вона могла контролювати діяльність органів і посадових осіб виконавчої влади республіканського та місцевого рівня. Саме в цьому контексті і здійснювався контроль за дотриманням законних прав громадян за допомогою не дуже різноманітних методів: комп-

лексні перевірки галузей або областей (іноді разом з представниками Ради Міністрів), моніторинг місцевої інформації, розгляд листів, скарг, звернень громадян, особистий прийом громадян Головою Верховної Ради, його заступниками, іншими членами Президії. Крім того, Президія мала наступні повноваження:

- надання політичного притулку та громадянства;
- видання актів про амністію;
- помилування громадян, засуджених судами Української РСР.

У Конституції УРСР 1978 року були також визначені основи правового статусу постійних комісій Верховної Ради, серед інших завдань яких був контроль за діяльністю державних органів і організацій.

Треба констатувати, що демократичні процеси кінця 80-х років минулого століття спричинили серйозні зміни у ставленні до проблематики прав людини, а відтак і у законодавчому врегулюванні цієї сфери правовідносин. Так, у преамбулі Декларації про державний суверенітет України, прийнятої Верховною Радою УРСР 16 липня 1990 р., було проголошено прагнення створити демократичне суспільство, всебічне забезпечення прав і свобод людини, національні права всіх народів, необхідність побудови правової держави.

Однак реалізація цих положень стала можливою лише після здобуття Україною незалежності та розбудови державних інституцій, зокрема парламенту. Впродовж перших років незалежності до Конституції України були внесені важливі зміни щодо розподілу повноважень між гілками влади. Так, після запровадження посади Президента України повноваження щодо громадянства та помилування перейшли до нього. Водночас Верховна Рада поступово ставала повноправним професійним парламентом: утворювались постійні комісії, формувався апарат, спочатку частина депутатів, а потім всі вони перейшли на постійну роботу, а також саме в цей період було створено Комісію з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин.

Вважаємо, що проблемами прав людини парламент почав займатися не тільки в рамках здійснення контрольної функції, а й інших функцій: законодавчої (імплементація норм щодо дотримання прав людини в акти законодавства України), зовніш-

ньюполітичної (ратифікація міжнародних договорів, участь в роботі міжнародних організацій, міжпарламентські зв'язки), установчої (призначення суддів, інших посадових осіб). Важливо підкреслити, що крім Комісії з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин всі постійні структури повинні опікуватись проблемами прав людини в межах своєї компетенції.

Необхідно наголосити на тому, що без перебільшення історичним документом для Української держави стала Конституція України 1996 року, яка була визнана однією з найдемократичніших у світі, адже права і свободи людини посідають в ній центральне місце. Близько третини статей Основного Закону нашої держави належать до розділу “Права, свободи та обов’язки людини і громадянина”. Крім того, Конституція ставить права людини в центрі державної політики, визнаючи, що захист і утвердження прав і свобод людини є головним обов’язком держави. Саме в цій Конституції було запроваджено інститут Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, що має здійснювати контроль за додержанням конституційних прав і свобод людини і громадянина.

Важливою подією для України стало набуття у листопаді 1995 р. членства в Раді Європи. Це було, з одного боку, визнанням демократичних досягнень нашої держави, а з іншого — поклало на Україну важливі зобов’язання щодо забезпечення прав і свобод людини, верховенства права тощо. Саме виконання Україною зобов’язань в рамках Ради Європи стало серйозним викликом, адже, зважаючи на неповне їх виконання, Парламентська Асамблея Ради Європи застосувала до нашої держави процедуру моніторингу, тобто постійної перевірки стану виконання зобов’язань, що здійснюється спеціально створеним контролюючим органом і до цього часу.

Приблизно одночасно зі вступом до Ради Європи, а саме у квітні 1994 р., Україна підписала Угоду про партнерство і співробітництво з ЄС (чинності цей документ набув у 1998 р.), яка створила правову та інституційну основу для співробітництва у політичній, торговельній, економічній та гуманітарній сферах. Саме з цього часу розпочалась інтеграція України до Європейського Союзу: Президент України відповідними указами від 11 червня 1998 р. затвердив Стратегію інтеграції України до ЄС,

а 14 вересня 2000 р. — Програму інтеграції України до ЄС. У травні 2002 р. у своєму Посланні до Верховної Ради України “Європейський вибір. Концептуальні засади стратегії економічного та соціального розвитку України на 2002–2011 роки” глава Української держави визначив стрижнем стратегії економічного та соціального розвитку України на наступне десятиліття практичну реалізацію до 2011 р. завдань, пов’язаних зі створенням внутрішніх передумов для набуття Україною повноправного членства в ЄС. Однак, зважаючи на низку об’єктивних і суб’єктивних факторів, реальна європейська інтеграція України починаючи з кінця 90-х років і майже до нашого часу ефективно не реалізовувалася.

З приходом до влади Президента В. Ющенка інтеграція України до Європейського Союзу була проголошена головним напрямом державної політики, а набуття членства в ЄС — метою цієї політики. Критерії членства в ЄС для нових демократичних країн Європи були визначені на Копенгагенському саміті у 1993 р. Ці критерії були розподілені на політичні, економічні та інші групи. Серед політичних критеріїв варто виокремити стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, повагу до прав людини і національних меншин. При цьому країни, які бажають стати членами ЄС, повинні не лише закріпити принципи демократії і верховенства права у своїх конституціях, а й реально втілювати ці важливі принципи у повсякденному житті. Також зауважимо, що для подання заявки на членство в ЄС достатньо географічно належати до Європи та відповідати політичним критеріям. Незважаючи на те, що у Статуті Ради Європи визначено, що членство в ній не впливає на співробітництво з іншими міжнародними організаціями, певна координація діяльності Ради Європи та Європейського Союзу відбувається постійно. Серед вимог ПАРЕ необхідно виокремити наступні:

- схвалити закони щодо Кабінету Міністрів України та Президента України;
- про парламентську опозицію, про парламентські слідчі та спеціальні комісії;
- про новий Регламент Верховної Ради України;
- створити і ввести в дію Кримінально-процесуальний кодекс;

- ратифікувати низку міжнародних угод, зокрема протоколи № 12 і 14 до Європейської конвенції з прав людини, Європейську соціальну хартію (переглянуту), Конвенцію про корупцію у контексті кримінального права, Європейську конвенцію про транскордонне телебачення, Європейську конвенцію про громадянство;
- продовжити реформування судової та пенітенціарної системи, правоохоронних органів, прокуратури та ін.

Отже, на нашу думку, одним із пріоритетних завдань парламенту України сьогодні є прийняття зазначених вище нормативно-правових актів, адже від цього залежить, чи стануть демократичні прагнення реальністю, чи вони залишаться лише деклараціями.

Таким чином, парламент у межах своїх функціональних повноважень у сфері дотримання прав і свобод людини відіграє одну з ключових ролей у процесі інтеграції України до ЄС. Безперечно, ця роль буде посилюватись з огляду на конституційну реформу.

І. О. ШАШКОВА

*викл. кафедри міжнародного права та порівняльного
правознавства*

*Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП,
м. Київ*

ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ РОЗВИТКУ ЗАКОНОДАВЧОГО РЕГУЛЮВАННЯ ВІДНОСИН ПРАЦІ В РІЗНИХ ПРАВОВИХ СИСТЕМАХ

Уперше на конституційному рівні соціально-економічні права були закріплені у Мексиці. Шостий розділ Конституції Мексиканських Сполучених Штатів від 31 січня 1917 р., що мав назву “Про працю і соціальне забезпечення”, не лише проголосив право кожної людини на гідну і суспільно-корисну працю, а й регламентував тривалість робочого дня (максимум вісім годин), забороняв використовувати працю підлітків молодше 14 років, встановив шестиденний робочий тиждень, визначив умови праці вагітних жінок та ін. Необхідно відзначити, що включені до цієї Конституції положення стосовно праці і соціального забезпечення є досить різноманітними за характером формулювань. Деякі з них деталізовані до рівня норм спеціального закону (“в період годування жінки мають право на дві спеціальні перерви впродовж робочого дня по півгодини кожна на годування дитини”), інші є декларативними та мало реалістичними, якщо враховувати економічний стан країни (“мінімальна загальна заробітна плата повинна бути достатньою для задоволення нормальних життєвих потреб трудящого, його матеріальних, соціальних і культурних запитів як голови родини і для обов’язкової освіти дітей”) [2, 117].

При збереженні громадянських і політичних прав з появою прав другого покоління виникла проблема пошуку балансу між гарантіями свободи особи, з одного боку, і правом держави перерозподіляти ті чи інші блага — з іншого [3]. Держави з розвинутою ринковою економікою і демократичною формою державного правління вирішують цю проблему по-різному, однак завжди

при цьому враховують цінності свободи особи та її невід'ємні права. Зовсім іншу роль відіграло конституційне закріплення соціально-економічних прав у країнах “соціалізму, що переміг”.

Вплив соціально-економічних прав на формування постсоціалістичних систем досліджувала І. Михайловська. Зокрема, автор встановила, що сталінська Конституція 1936 р., формально зберігши низку політичних прав (свобода слова, друку, зборів, мітингів і демонстрацій), обумовила можливість їх використання “відповідно до інтересів трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу”, таким чином перекресливши сам факт існування таких свобод. Право приватної власності було відсутнє, але визначалось коло об'єктів, які могли бути в особистій власності громадян. Головний акцент розділу Х Конституції СРСР 1936 р. був перенесений із площини свободи на “опіку держави”. Ліберальні цінності, ворожі радянському і практично не властиві російському менталітету, були навіть на рівні декларації відсутні. Конституція СРСР 1936 р. передбачала право громадян на працю, “тобто право на одержання гарантованої роботи з оплатою їх праці відповідно до її кількості та якості” (ст. 118), право на відпочинок (ст. 119), право на матеріальне забезпечення у старості, а також у випадку хвороби і втрати працездатності (ст. 120), право на освіту (ст. 121).

Соціально-економічні права в умовах ліквідації приватної власності виявились дуже зручною ідеологічною завісою, що приховувала ідеологічну та політичну монополію держави на “устрій життя” своїх громадян, а внаслідок цього на повну ліквідацію свободи як такої [2].

Перелік проголошених в Основному Законі соціальних прав був дещо розширений Конституцією СРСР 1977 року, зокрема набуло закріплення право на охорону здоров'я (ст. 42), на житло (ст. 44), на користування досягненнями культури (ст. 46), а також декларувалась свобода наукової, технічної та художньої творчості (ст. 47).

До моменту прийняття останньої радянської Конституції вже діяла низка міжнародно-правових актів, які поряд з фундаментальними правами людини і громадянина проголошували також права “другого покоління”. Наприклад, ст. 22 Загальної Декларації прав людини передбачає, що “кожна людина як член сус-

пільства має право на соціальне забезпечення і на забезпечення необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особистості прав в економічній, соціальній та культурній сферах шляхом національних зусиль та міжнародного співробітництва і у відповідності до структури та ресурсів кожної держави”.

Враховуючи те, що, як зазначалося вище, центральне місце серед соціальних прав людини посідають права трудові, окремої уваги заслуговує висвітлення розвитку трудового законодавства у світі.

Перші кроки на шляху до розвитку трудового законодавства, навіть у найбільш розвинених країнах, припадають на кінець XIX — початок XX ст. Деякі трудові права трудящих, зокрема право на професійні об'єднання, право на укладення колективних договорів, право на страйк, були конституційно і законодавчо визнані ще до початку Другої світової війни. Так, у Німеччині у 1919 р. Веймарська конституція декларувала право трудящих на об'єднання у профспілки, у Франції у тому ж році на законодавчому рівні були визнані колективні договори робітників і підприємців. У 1936 р. урядом Народного фронту був підвищений авторитет таких договорів, а їх дія була поширена не тільки на працівників профспілки, а й на інших робітників і службовців того підприємства, де був укладений колективний договір. Права трудящих на створення профспілок і на проведення страйків були визнані у 1917 р. Конституцією Мексики, а потім були закріплені у конституціях і трудових кодексах більшості інших латиноамериканських країн.

Тривалу і стійку боротьбу за визнання права на страйк та інші форми профспілкової діяльності витримали трудящі США. Тут до 30-х років XX ст. державні органи і суди з метою придушення профспілкового руху широко використовували анти-трестівські закони і судові заборонні накази. Тільки в 1932 р. на підставі закону Норриса-Ля Гардія, а здебільше на підставі закону Вагнера 1935 р., у федеральному законодавстві були легалізовані профспілки, колективні договори і страйки робітників [1, 25–29].

Насамперед зазначимо, що свою легалізацію законодавством колективні договори одержали тільки після Першої світової війни: у Німеччині в 1918 р.; у Франції та Австрії у 1919 р. У на-

ступні десятиліття були закріплені законодавством колективні договори в інших країнах світу — у Греції, Голландії, Фінляндії, Швеції, Португалії та ін. У США колективні договори були визнані в 1935 р., а в окремих провінціях Канади — із середини 30-х років.

У Франції активний розвиток колективних договорів, що базувався на прийнятому в період Народного фронту другому, більш демократичному законі про колективні договори від 1936 р., був призупинений так званою “Хартією праці” 1941 р. профашистського режиму Віші.

Свій новий поштовх боротьба профспілкового руху за визнання колективних договорів одержала після Другої світової війни. В цей час у Західній Європі, в умовах загальнодемократичного руху, відповідно до нового законодавства були поновлені і навіть дещо розширені колективно-договірні права: у Франції — 1946 і 1950 р., у Фінляндії — 1946 р., в Австрії — 1947 р., у ФРН — 1949 р. У середині 50-х років колективні договори були визнані у Греції та Швейцарії. Зазначимо, що законодавчі норми про колективні договори в Японії вперше були прийняті наприкінці 40-х років.

Зауважимо, що розвиток колективно-договірного регулювання праці історично чергувався з його занепадом. Зокрема, у США в 1947 р. був прийнятий реакційний закон Тафта — Хартлі, який у вигляді поправок до закону Вагнера 1935 р. зменшив права профспілок на оголошення страйків і частково на укладення колективних договорів. В Японії колективно-договірні права державних службовців виявились скасовані законами 1948 і 1952 р. У Канаді з антистрайковими умовами колективні договори були визнані у федеральному законі про трудові відносини та розслідування трудових конфліктів 1948 р. В Іспанії колективні договори були легалізовані законом від 1958 р., однак під жорстким державним контролем і тільки для корпоративних профспілок.

У США на початку 60-х років вступив у силу закон Лендрама-Гриффіна [6], внаслідок якого на профспілки було покладено обов’язок надавати міністерству праці звіти про колективно-договірну практику.

Також зазначимо, що в 60-ті роки у 20-ти штатах діяли так звані закони про право на працю, які зовні захищали “свободу

праці”, а насправді обмежували зміст колективних договорів. Із суттєвими застереженнями в 1962, 1971 та 1978 р. федеральним урядом було визнано право державних службовців на укладення колективних договорів.

У свою чергу, у Новій Зеландії законом про промислові відносини від 1973 р. було допущено колективні договори, однак при цьому збережено достатньо жорсткий адміністративний контроль над діяльністю профспілок і проведенням страйків.

Отже, дослідження історичних аспектів правового регулювання трудових відносин дає можливість констатувати посилення ролі “прав другого покоління” в період після Другої світової війни. В цей же час основні положення щодо забезпечення соціально-економічних і передусім трудових прав людини знаходять відображення в законодавствах більшості держав Західної Європи. Однак проблема конституційно-правового затвердження соціально-економічних прав залишається дискусійною. Деякі вчені США (К. Сантейн, Г. Шварц [4; 5]) досі виступають проти відображення соціально-економічних прав на конституційному рівні, оскільки, на їхню думку, Основний Закон повинен бути спрямований на закріплення негативних свобод особи, а не позитивних зобов’язань держави.

Література

1. Аннерс Э. История европейского права. — М., 1994.
2. Мексиканские Соединенные Штаты. Конституция и законодательные акты / Под ред. О. А. Жидкова. — М.: Прогресс, 1986.
3. Михайловская И. Генезис социально-экономических прав и их влияние на формирование посттоталитарных систем // Рос. бюл. по правам человека. — 1995. — Вып. 7. — С. 14–26.
4. Сантейн К. Р. Против позитивных прав // Рос. бюл. по правам человека. — 1995. — Вып. 6. — С. 38–52.
5. Шварц Г. Экономические и социальные права // Рос. бюл. по правам человека. — 1995. — Вып. 6.
6. Public law, 86-257, 86th Congress, 1959, Sept. 14, S. 1555.

О. САРГАН

здобувач

*Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП,
м. Київ*

РАТИФІКАЦІЯ ВЕРХОВНОЮ РАДОЮ УКРАЇНИ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ ТА ЇЇ РОЛЬ У ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ

З проголошенням державної незалежності Україна набула статусу повноправного суб'єкта міжнародного права. Відповідно до ст. 18 Конституції України її зовнішньополітична діяльність спрямована на забезпечення національних інтересів і безпеки шляхом підтримання мирного і взаємовигідного співробітництва з членами міжнародного співтовариства за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права.

Однією з найголовніших передумов становлення України як демократичної та правової держави є наявність такої системи організації державної влади, яка базується на активній ролі парламенту в її здійсненні. Вплив парламенту на суспільно-політичні відносини у будь-якій державі може зумовлюватись низкою факторів: формою правління; ефективністю законодавчого процесу, системи стримувань, противаг і внутрішньої організації парламенту; якістю рішень, що приймаються загальнонаціональним представницьким органом.

Водночас в умовах реформування інститутів державної влади в Україні для проблем, пов'язаних з визначенням функцій Верховної Ради України, зокрема її зовнішньополітичної функції, з визначенням основних напрямів діяльності Верховної Ради України щодо здійснення зовнішньополітичної функції, характерна відсутність ґрунтовних досліджень, за винятком наукових статей та окремих виступів на науково-практичних конференціях.

Тому, на нашу думку, дослідження цієї проблематики має великий інтерес для державно-правової науки.

У реалізації зовнішньополітичної функції держави беруть участь усі гілки державної влади, але кожна з них має специфічну форму. Діяльність Верховної Ради України у зовнішньополітичній сфері істотно збагачує зміст українського парламентаризму.

До компетенції Верховної Ради у цій галузі належать:

- визначення засад зовнішньої політики держави;
- заслуховування щорічних і позачергових послань Президента України про внутрішнє і зовнішнє становище України;
- оголошення за поданням Президента України стану війни і укладення миру, схвалення рішення Президента України про використання Збройних сил України та інших військових формувань у разі збройної агресії проти України;
- схвалення рішення про надання військової допомоги іншим державам, про направлення підрозділів Збройних сил України до іншої держави чи про допуск підрозділів збройних сил інших держав на територію України;
- надання у встановлений законом строк згоди на обов'язковість міжнародних договорів України та денонсація міжнародних договорів України.

Ратифікація Верховною Радою України міжнародних договорів — один з основних напрямів діяльності українського парламенту у здійсненні зовнішньополітичної функції. Конституція України (п. 32 ст. 85) і Закон України “Про міжнародні договори України” від 29 червня 2004 р. № 1906-IV закріпили за парламентом функцію надання згоди на обов'язковість дії міжнародних договорів України шляхом їх ратифікації. Важливість повноважень, наданих Верховній Раді України в цій сфері, не можна переоцінити, оскільки ратифікації підлягають найважливіші для нашої держави міжнародні договори, перелік яких визначений ст. 3 Закону. Серед них важливе місце посідають міжнародні договори, що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина (п. 6 ч. 2 ст. 3 Закону).

У цьому аспекті дуже важливою є ратифікаційна діяльність Верховної Ради України щодо міжнародно-правових актів з питань забезпечення прав людини. Як відомо, Конституція України містить положення про те, що кожен громадянин має право після використання всіх національних засобів правового захис-

ту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних міжнародних судових установ чи до відповідних органів міжнародних організацій, членом або учасником яких є Україна (ст. 55). У порядку реалізації цієї конституційної норми парламент України 17 липня 1997 р. ратифікував Європейську конвенцію з прав людини 1950 р., перший протокол і протоколи № 2, 4, 7 та 11 до Конвенції.

Поява цієї Конвенції зумовлена необхідністю запровадження механізму колективного контролю з метою недопущення повторення масових і систематичних порушень прав і свобод людини, які мали місце під час Другої світової війни. Основні права і свободи, вперше задекларовані у Загальній декларації прав людини, у Європейській конвенції закріплені на рівні конкретних юридичних зобов'язань держав-учасниць.

На відміну від Загальної декларації прав людини, яка торкається практично всіх прав і свобод, положення цієї Конвенції проголошують захист переважно політичних, громадянських та особистих прав, оскільки в період її розробки гарантії дотримання саме цієї категорії прав були для країн Західної Європи пріоритетними. Водночас не всі громадянські, політичні та особисті права і свободи одразу знайшли своє закріплення в тексті Конвенції. Текст Конвенції було доповнено низкою додаткових протоколів (№ 1, 4, 6 та 7), які значно розширили перелік прав і свобод, що підлягали конвенційному захисту. Зокрема, дія Конвенції з прав людини була поширена на захист права володіти майном, права на освіту, права на вільні вибори, на заборону колективного вислання іноземців та ін.

Крім широкого переліку прав і свобод, який гарантувала Конвенція з прав людини, головною причиною її широкого визнання стало створення потужного механізму контролю за дотриманням її учасниками своїх зобов'язань. Необхідно зазначити, що такий механізм є унікальним, оскільки не передбачений більше в жодному універсальному чи регіональному договорі в галузі прав людини.

Ключовими елементами новоствореного контрольного механізму стали Європейська комісія з прав людини та Європейський суд з прав людини, якому було надане право розглядати індивідуальні та міждержавні заяви і виносити щодо них обов'язкові для виконання рішення. Саме завдяки цим новаціям

Конвенція з прав людини стала найефективнішим міжнародним договором у галузі прав людини.

Після того, як Європейська конвенція з прав людини набула юридичної сили для України, в нашій державі склалася принципово нова правова ситуація: з цього моменту кожен громадянин України отримав право після використання всіх національних засобів правового захисту звернутися до Європейського суду з прав людини. Від цього моменту Україна взяла на себе зобов'язання забезпечувати захист прав і свобод, гарантованих Конвенцією, а також дала згоду на подання до Європейського суду індивідуальних заяв (петицій) осіб, що перебувають під її юрисдикцією.

Європейська конвенція з прав людини захищає не всі права і свободи, а лише деякі з них, передусім громадянські, особисті та політичні. Це право на життя, свобода від катувань, свобода від примусової та рабської праці, право на свободу та особисту недоторканність, на справедливий судовий розгляд та ін. Соціально-економічні права, за окремим винятком (право власності), Конвенцією не гарантуються. Для цього в рамках Ради Європи розроблено інший механізм — Європейську соціальну хартію.

Таким чином, відповідно до ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України. Виходячи з цих конституційних положень частиною національного законодавства України є також Європейська конвенція з прав людини. У результаті ратифікації цієї Конвенції кожен громадянин одержав право, у разі порушення Україною її конвенційних зобов'язань, безпосередньо звертатися з відповідною заявою до Європейського суду з прав людини — судового органу, створеного відповідно до положень цієї Конвенції.

Література

1. *Конституція України*: Прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

2. *Закон України “Про міжнародні договори”* від 29 червня 2004 р. № 1906-IV // *Офіц. вісн. України.* — 2004. — № 35. — Ст. 2317.
3. *Закон Республики Беларусь “О международных договорах Республики Беларусь”* от 23 октября 1991 г. № 1188-XII // <http://www.pravo.by/lawnews/result.asp>.
4. *Закон Республики Таджикистан “Про порядок укладання, ратифікації, виконання та денонсації міжнародних договорів Республики Таджикистан”* від 25 червня 1993 р. // http://tabiat.narod.ru/LAWDB/1_13.html.
5. *Заєць А. П.* До питання про визначення Верховною Радою України засад зовнішньої і внутрішньої політики // *Ідеологія державотворення в Україні: Історія і сучасність.* — К., 1997.
6. *Мікула Л. О.* Конституційні основи організації та діяльності Верховної Ради України // *Українська державність: історія і сучасність.* — К., 1993.
7. *Талько В. Л.* Деякі проблеми ратифікації міжнародних договорів Верховною Радою України // *Парламентаризм в Україні: теорія і практика: Матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-й річниці з дня проголошення незалежності України та 5-й річниці з дня прийняття Конституції України.* — К., 2001.
8. *Ткаченко В. А.* Співдружність Незалежних Держав та національні інтереси України. — К.: Ін-т громадянського суспільства, 1998.

ЗМІСТ ДІЯЛЬНОСТІ СУДОВОЇ ВЛАДИ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ

Конституція України вперше на відповідному рівні закріпила судову владу як рівноправну і самостійну в системі двох інших гілок влади — законодавчої та виконавчої (ст.6).

Більшість сучасних дослідників судової влади визначають її як сукупність судів, що здійснюють правосуддя. Інші ототожнюють цю гілку влади з методом її реалізації — правосуддям [1, 21]. Ці два поняття є близькими, але не тотожними. Основу судової влади становлять зміст і напрями судової діяльності. Формуючи теоретичну модель судової влади, В. С. Смородинський визначає її як вирішальний чинник впливу судової системи на підвладних суб'єктів, що має легальний, легітимний, правовий характер і здійснюється з метою захисту прав і свобод громадян або інших суспільних цінностей [3, 12].

У своїй діяльності судова влада повинна керуватися принципами державної політики у сфері забезпечення прав і свобод людини, більшість яких випливає з Конституції та міжнародно-правових зобов'язань України. Перелічимо ці принципи [2, 25]:

- визнання людини, її життя та здоров'я, честі і гідності найвищою соціальною цінністю;
- невідчужуваність, некасовуваність, непорушність прав і свобод людини;
- верховенство права у суспільстві і державі як панування прав і свобод людини;
- визнання універсальності взаємопов'язаності та взаємозалежності всіх основних прав і свобод людини;
- втілення існуючих, зокрема європейських, стандартів і норм щодо прав людини у законодавство та судову практику України з урахуванням національних традицій українського народу;

- рівність людей в їхніх правах та гідності, рівність перед державою, законом і судом;
- недопущення звуження змісту і зменшення обсягу конституційно закріплених прав і свобод людини;
- юридична гарантованість матеріально і соціально забезпечених прав і свобод людини; пряма дія їх конституційних гарантій;
- забезпечення громадян та інших осіб повною інформацією стосовно їхніх прав і свобод та відповідного законодавства;
- соціально відповідальне здійснення людиною прав і свобод, тобто непорушення при цьому прав і свобод інших людей;
- універсальність судового захисту прав і свобод людини у разі їх порушення.

В юридичній науці поки що не вироблено єдиної точки зору щодо надання закріпленим у Конституції і законодавстві правам і свободам людини реального характеру. Багато вчених-юристів підкреслюють недостатність ґрунтовних теоретичних розробок з питань структури, форм і функцій забезпечення прав і свобод людини органами судової влади. Деякі наукові праці висвітлюють лише окремі сторони цього суспільно-правового явища. Окремі вчені-юристи вважають, що права і свободи потребують лише охорони, а захист і забезпечення реалізації залишають поза увагою.

Однією з важливих функцій судової системи є захист прав і свобод людини і громадянина. Це головний зміст діяльності судових органів України, за яким вона спрямована на перетворення закріплених в Конституції і законах України прав і свобод в реальну дію за такими напрямками:

- забезпечення реалізації прав і свобод людини;
- забезпечення охорони прав і свобод людини;
- забезпечення захисту прав і свобод людини.

На наш погляд, найуспішніше охарактеризувати цілеспрямовану діяльність з надання правам і свободам реального змісту можливо за допомогою терміна “забезпечення прав і свобод людини і громадянина”, який передбачає їх повагу, дотримання, визнання і гарантування. Категорія “забезпечення прав і свобод людини і громадянина” акцентує увагу на динамічних взаємозв’язках між основними умовами, передумовами і засобами забезпечення прав і свобод людини та їх взаємодії.

Забезпечення реалізації прав і свобод людини — це діяльність судової влади зі створення належних юридичних, фактичних, інституціональних і процесуальних гарантій, що забезпечують права потенційних учасників процесу “отримати справедливе і ефективне правосуддя”. На сьогодні проблема забезпечення ефективної діяльності судової влади як незалежної і самостійної гілки влади, а також доступності до правосуддя ще не вирішена.

Головними чинниками ефективності правосуддя, як відомо, є його доступність та якість. Наведемо найактуальніші сьогодні принципи вільного доступу до правосуддя:

- забезпечення достатньої чисельності судів і суддів;
- спрощення і диференційованість судової процедури;
- надання населенню юридичної допомоги з боку професійних юристів;
- забезпечення безкоштовного правосуддя для збіднілих прошарків населення.

Для підвищення якості правосуддя, на наш погляд, необхідно наступне:

- укріплення кадрового складу суддів;
- модернізація процесуального законодавства;
- підвищення відповідальності суддів.

Забезпечення охорони прав і свобод людини і громадянина — це форма діяльності судової влади, яка спрямована на запобігання будь-яких порушень прав і свобод людини шляхом усунення негативних факторів соціального середовища, які можуть спровокувати або полегшити порушення прав і свобод людини. Охорона прав і свобод як профілактична діяльність націлена на безпосереднє утвердження правомірної поведінки, на формування соціально зрілої і відповідальної особистості, яка поважає соціальні норми, на формування у громадян активної позиції і розвиток почуття громадського обов’язку. В літературі така діяльність належить до змісту правоохоронної функції судової влади [3, 13].

Захист прав і свобод громадянина — це форма забезпечення прав і свобод, яка відображає діяльність судової влади, спрямовану:

- а) на припинення порушень прав і свобод громадянина;
- б) ліквідацію будь-яких перешкод, що виникають при їх здійсненні;

в) відновлення порушених прав і свобод;
г) притягнення особи, винної у скоєнні правопорушення, до відповідальності.

Через те, що захист прав і свобод є необхідним і закономірним наслідком їх порушення, особливе місце в ньому посідає юридична відповідальність, яка слугує правовим засобом забезпечення охорони і захисту прав і свобод. Ця форма забезпечення прав і свобод особи є змістом правозахисної функції судової влади [3, 12].

Таким чином, виходячи з аналізу змісту діяльності із забезпечення прав і свобод можна вважати суд як правоохоронним, так і правозахисним органом.

За своїм змістом функція захисту прав і свобод людини повинна бути абсолютно легітимною, цілком сприйматися суспільством, оскільки вона має потенційну цінність для кожної людини. Важливим чинником низької легітимності судових органів є невиконання їх рішень. З урахуванням судової практики Європейського суду з прав людини був сформульований принцип “правової впевненості”. Згідно з ним громадянин, звертаючись до суду, повинен бути заздальгідь упевнений як у справедливості судового розгляду, так і у виконанні судового рішення, у поважному ставленні до нього з боку органів влади.

Література

1. *Дяченко В. І.* Система правоохоронних органів: Навч. посіб. — К.: КНЕУ, 2003.
2. *Рабінович П.* Концепція державної правової політики України у галузі прав людини: загальнотеоретичні аспекти проектування // Вісн. Академії правових наук України. — Х., 1997. — Вип. 4.
3. *Смородинський В. С.* Судова влада в Україні (загальнотеоретичні проблеми): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 // Національна юридична академія України ім. Ярослава Мудрого. — Х., 2001.

ЗАХИСТ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ ШЛЯХОМ УКЛАДАННЯ ТРУДОВОГО ДОГОВОРУ

З часу проголошення незалежності України та обрання нею курсу ринкових реформ та інтеграції до світового економічного простору набула розвитку державна система правової охорони інтелектуальної власності. Основними завданнями цієї системи є забезпечення конституційного права громадян України на свободу творчого самовираження та захист його результатів, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності, створення сприятливих умов для розвитку інтелектуального потенціалу нації, зростання інноваційної активності, а також виконання міжнародних зобов'язань України у сфері інтелектуальної власності.

Правові засади охорони інтелектуальної власності закладені в Конституції України, ст. 54 якої проголошує, що кожен громадянин має право на результати своєї творчої діяльності, а також на захист інтелектуальної власності, авторських прав і пов'язаних з ними моральних і матеріальних інтересів.

Важливою складовою права інтелектуальної власності є авторське право та суміжні права. У грудні 1993 р. був прийнятий Закон України “Про авторське право і суміжні права”. Цей нормативно-правовий документ охороняє особисті (немайнові) і майнові права авторів та їхніх правонаступників, пов'язаних зі створенням і використанням творів науки, літератури і мистецтва (авторське право), а також права виконавців, виробників фонограм та організацій мовлення (суміжні права).

Прийняттям цього закону започатковано процес входження України до європейського правового поля, що визначило необхідність внесення змін до законодавства України із захисту інтелектуальної власності.

З урахуванням положень Закону України “Про авторське право та суміжні права” було прийнято у 2003 р. Цивільний кодекс України, четверта книга якого визначає право інтелектуальної власності. Відповідно до ст. 418 ЦК України право інтелектуальної власності — це право особи на результат інтелектуальної творчої діяльності або на інший об’єкт права інтелектуальної власності. Право інтелектуальної власності становлять особисті немайнові права інтелектуальної власності та (або) майнові права інтелектуальної власності. Право інтелектуальної власності є непорушним. Ніхто не може бути позбавлений інтелектуальної власності чи обмежений в його здійсненні, крім випадків, передбачених законом.

Відповідно до ст. 421 ЦК України суб’єктом права інтелектуальної власності є творець (автор, виконавець, винахідник та ін.). Зазначимо, що право інтелектуальної власності може виникати як під час творчої діяльності громадян, так і під час їхньої трудової діяльності, тобто здійснення трудової функції працівника на підприємстві, в установі, організації. Водночас досить частими є випадки, коли один працівник без дозволу автора використовує його рукописи, а саме гірше те, що він, користуючись прогалиною у чинному законодавстві, намагається випередити автора і першим подає до друку матеріали, тим самим незаконно привласнює собі чужу інтелектуальну власність.

У такому разі на допомогу може прийти трудовий договір як центральний інститут трудового права. Останнім часом відбувається процес реформування трудових відносин у світлі обговорення проекту Трудового кодексу України. У процесі законодавчої діяльності зазнав змін і трудовий договір. Тому у майбутньому є можливим внесення змін до положень трудового договору, які мають на меті захистити право інтелектуальної власності працівників. Пропонуємо визначення у трудовому договорі пункту про захист прав інтелектуальної власності працівників шляхом реєстрації копії рукописних матеріалів, розробок, моделей на самому підприємстві, в установі, організації. Процедура реєстрації та здійснення права за дотриманням цієї процедури доцільно доручити профспілковій організації або органу, який представляє інтереси працівників. Таким чином, профспілкова організація (організація, яка представляє інтере-

си працівників) буде цілком виконувати своє основне завдання — захист законних прав та інтересів працівників.

Також необхідно розглянути ще одне досить цікаве поняття, яке не застосовується у вітчизняному законодавстві, — “службовий винахід”. Це поняття склалось у рамках зарубіжного патентного права і має захистити інтереси роботодавця, з яким винахідник пов’язаний трудовими відносинами, тобто необхідно зробити так, щоб працівник не міг передати свій винахід нікому іншому, крім роботодавця. Таким чином, це положення має бути чітко виписане у трудовому законодавстві у розділі “Трудовий договір”.

З урахуванням правової регламентації службових винаходів та їх нормативного тлумачення можна запропонувати внести наступні зміни до проекту Трудового кодексу України, розділу “Трудовий договір”:

- визначити поняття “службовий винахід” як винахід (корисна модель), створений працівником у зв’язку з виконанням ним службових обов’язків чи за дорученням роботодавця на чітко регламентованих умовах з відповідною оплатою праці або на основі інших розрахунків. Право власності на службовий винахід має роботодавець за умови проведення повних розрахунків з працівником за виконану ним роботу (службовий винахід).

Таким чином, можна дійти висновку, що на сьогодні захист права інтелектуальної власності є недостатнім. У зв’язку з цим доцільно передбачити захист інтелектуальної власності у трудовому договорі. Це дасть змогу захистити законні інтереси як працівника, так і роботодавця. При прийнятті Трудового кодексу України варто передбачити положення про захист інтелектуальної власності працівників як умову трудового договору.

ОКРЕМІ АСПЕКТИ ПРАВОВОЇ ДОПОМОГИ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

На реалізацію положень ст. 59 Конституції України щодо гарантування права кожної особи на правову допомогу в Україні спрямовані норми ст. 56 нового Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК), що визначають серед інших учасників цивільної справи особу, яка надає правову допомогу. Такою особою у цивільній справі згідно зі ст. 56 ЦПК є особа-фахівець у галузі права, яка за законом має право на надання правової допомоги.

В Україні сьогодні відсутній спеціальний закон, норми якого мали б регулювати суспільні відносини у сфері надання правової допомоги, насамперед встановлювали види правової допомоги, визначали перелік суб'єктів, які є особами, що надають правову допомогу, та засади здійснення ними своїх повноважень при наданні правової допомоги, у тому числі у цивільному судочинстві.

Норми ст. 56 ЦПК також не містять переліку суб'єктів, яких вважають особами, що є фахівцями у галузі права і за законом мають право на надання правової допомоги.

Зазначену прогалину у праві могло б вирішити найскоріше прийняття Закону України “Про правову допомогу”, проект якого був зареєстрований у Верховній Раді України ще 9 листопада 2004 р., проте й досі він не прийнятий (далі — Законопроект).

Автор вважає за необхідне зазначити, що вищезгаданий Законопроект містить певні недоліки щодо визначення засад надання правової допомоги у цивільному судочинстві.

Серед видів правової допомоги ст. 10 Законопроекту визначає представництво, виходячи з чого можна дійти висновку, що правова допомога у цивільній справі може надаватись тільки проце-

суальним представником, оскільки саме процесуальний представник визначений у ст. 38 ЦПК як учасник цивільної справи, допомогою якого можуть скористатись сторони, треті особи та інші учасники цивільної справи, які заінтересовані у вирішенні спору по суті.

Згідно з ч. 1, 2 ст. 44 ЦПК представник, маючи повноваження на ведення справи в суді, може вчиняти від імені особи, яку він представляє, всі процесуальні дії, що їх має право вчиняти ця особа (наприклад, подавати позов від імені особи, яку процесуальний представник представляє у цивільній справі, змінювати предмет і підставу позову, збільшувати і зменшувати розмір позовних вимог, відмовлятися від позову повністю або частково, визнавати позов тощо (ст. 31 ЦПК)).

Обмеження повноважень представника на вчинення певної процесуальної дії мають бути застережені у виданій йому довіреності. Такі обмеження не поширюються на законних представників, які, у свою чергу, можуть доручати ведення справи в суді іншим особами, наприклад особі, яка надає правову допомогу (ч. 5 ст. 39 ЦПК).

Виходячи з вимог ч. 1 ст. 40 ЦПК представником у цивільній справі може бути адвокат або інша особа, яка досягла вісімнадцяти років, має цивільну процесуальну дієздатність і належно посвідчені повноваження на здійснення представництва в суді, але таке коло представників обмежується нормами ч. 2 ст. 40 і ст. 41 ЦПК, що встановлюють коло осіб, які не можуть бути представниками у цивільній справі.

Якщо проаналізувати вимоги ст. 56 ЦПК щодо прав і обов'язків особи, яка надає правову допомогу у цивільній справі, то можна дійти висновку, що коло прав і обов'язків зазначеного суб'єкта цивільних процесуальних відносин значно вужче, ніж коло прав і обов'язків процесуального представника, оскільки особа, яка надає правову допомогу, користується не всіма правами особи, яку вона представляє як процесуальний представник, а лише має право знайомитись з матеріалами справи, робити з них витяги, знімати копії долучених до справи документів і бути присутнім у судовому засіданні.

Виходячи з викладеного зазначимо, що положення ст. 10 розглядуваного Законопроекту щодо видів правової допомоги є не-

досконалим, потребує узгодження зі ст. 56 ЦПК, оскільки норми цієї статті дуже вузько визначають роль особи, яка надає правову допомогу у цивільній справі, обмежуючи її права і обов'язки порівняно з правами і обов'язками процесуального представника у справі.

Іншим аспектом проблеми надання правової допомоги у цивільних справах необхідно визначити недосконалість правових норм ЦПК і Законопроекту щодо визначення кола суб'єктів, що вважаються особами, які надають правову допомогу.

Ст. 56 ЦПК взагалі не містить переліку зазначених суб'єктів. Якщо Законопроект буде прийнятий і введений у дію, то матиме правові норми, які визначають, що суб'єктом надання правової допомоги є правовий радник (ч. 1 ст. 4 Законопроекту), яким можуть бути адвокати, нотаріуси, патентні повірені, аудитори, фахівці у галузі права, юридичні особи приватного права (ч. 1 ст. 20 Законопроекту).

Але це положення Законопроекту не враховує вимог ст. 41 ЦПК, якою передбачено, що не можуть бути представниками в суді особи, які діють у цьому процесі як експерт, спеціаліст, свідок, тобто можна зробити висновок, що якщо особа, яка надає правову допомогу у цивільній справі, є за фахом патентним повіреним чи аудитором та одночасно є експертом або спеціалістом у даному процесі, то така особа вже не може бути представником.

Щодо суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин — особи, яка надає правову допомогу, то, враховуючи коло її повноважень порівняно з повноваженнями процесуального представника у цивільній справі, то ні ЦПК, ні Законопроект не містять норм, що обмежували б здійснення повноважень особою, яка надає правову допомогу, у розрізі вимог ч. 1 ст. 20, якою визначено коло суб'єктів, що є правовими радниками, тобто особами, які надають правову допомогу, в тому числі у цивільному судочинстві.

Враховуючи викладене, вважаємо, що норми Законопроекту і ЦПК потребують вдосконалення щодо визначення порядку надання правової допомоги у цивільному судочинстві в аспектах уточнення кола суб'єктів, які можуть бути правовими радниками у цивільній справі, а також щодо їхніх повноважень, спираючись на положення ст. 56 ЦПК.

Література

1. *Проект Закону України “Про правову допомогу”* // www.rada.gov.ua
2. *Цивільний процес: Навч. посіб.* / А. В. Андрушко, Ю. В. Білоусов, Р. О Стефанчук та ін.; За ред. Ю. В. Білоусова. — К.: Прецедент, 2005.

ОСОБЛИВОСТІ ЗАХИСТУ ПРАВ НА РАЦІОНАЛІЗАТОРСЬКІ ПРОПОЗИЦІЇ

Україна, прагнучи утвердити засади правової державності, повинна надійно забезпечити права і свободи людини і громадянина, у тому числі на результати її інтелектуальної, творчої діяльності. Надійний правовий захист результатів об'єктів інтелектуальної власності є умовою вступу України до СОТ. Тому ефективність будь-якого права прямо залежить від ефективності його реального захисту. Здавна відомо, що соціальна роль права без надійного захисту втрачає своє значення. Право без захисту — пустий звук. Особливої уваги серед усіх об'єктів інтелектуальної власності заслуговують раціоналізаторські пропозиції, оскільки діюче законодавство приділяє цьому питанню надто мало уваги.

Новий Цивільний кодекс України передбачає такі способи захисту цивільних прав та інтересів, які можуть бути використані і для захисту майнових прав інтелектуальної власності на раціоналізаторські пропозиції:

- визнання прав;
- визнання правочину стосовно раціоналізаторської пропозиції недійсним;
- припинення дії, яка порушує право на раціоналізаторську пропозицію;
- відновлення становища, яке існувало до порушення права;
- зміна правовідношення;
- припинення правовідношення;
- відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнових збитків;
- компенсація моральної шкоди.

Суд може захистити цивільне право або інтерес іншим способом, встановленим законом або договором.

Усі наведені вище способи захисту цивільних прав та інтересів можуть бути застосовані для захисту права інтелектуальної власності.

Ст. 432 Цивільного кодексу України містить спеціальні способи захисту права інтелектуальної власності на будь-які об'єкти. Раціоналізаторська пропозиція, безперечно, є об'єктом права інтелектуальної власності, а отже, на неї поширюються норми цієї статті. Інша справа, якою мірою норми ст. 432 стосуються прав інтелектуальної власності на раціоналізаторські пропозиції.

Відповідно до ч. 1 ст. 432 Цивільного кодексу України кожний автор раціоналізаторської пропозиції має право звернутися до суду за захистом свого права інтелектуальної власності на раціоналізаторську пропозицію. Суд може постановити таке рішення: застосування негайних заходів щодо запобігання порушенню права інтелектуальної власності та збереження відповідних доказів. У законі України про раціоналізацію, якого, на жаль, ще дотепер немає і який доречно було б прийняти, мають бути передбачені відповідні приписи, за якими суд має бути наділений правом вимагати припинення використання раціоналізаторської пропозиції та вчиняти інші дії, пов'язані зі здійсненням захисту права інтелектуальної власності на раціоналізаторські пропозиції.

П. 2 ч. 2 ст. 432 Цивільного кодексу стосується митних процедур. Норма цього пункту потенційно може бути поширена на раціоналізаторські пропозиції, оскільки вони є об'єктами права інтелектуальної власності. Але фізично здійснити цю норму стосовно раціоналізаторських пропозицій буде просто неможливо через їх значну кількість.

П. 3 цієї статті містить припис, за яким товари, виготовлені або введені у цивільний оборот з порушенням права інтелектуальної власності, повинні бути вилучені з цивільного обороту. Наведена норма досить складна для її реалізації, тим більше стосовно раціоналізаторських пропозицій. Безперечно, раціоналізаторські пропозиції можуть стосуватися вироблюваної юридичною особою продукції (товарів). Вони можуть удосконалювати вироби, поліпшувати їх якісні характеристики тощо.

Припустимо, що раціоналізаторська пропозиція може бути неправомірно використана для виробництва певного товару. Якісні та інші характеристики цього товару стали кращими. Збільшився попит на цей товар на ринку. Постає запитання: для чого і як вилучати цей товар з цивільного обороту? Наприклад, десятки тисяч пар взуття (або іншого товару) передані в торговельну мережу для реалізації. Тисячі пар уже продані. Як фізично можна вилучити цей товар з цивільного обороту? Викликають сумнів і правові підстави такого вилучення.

Стосовно раціоналізаторських пропозицій зазначена норма взагалі не може бути реалізована.

П. 4 ч. 2 ст. 432 Цивільного кодексу також приписує вилучення з цивільного обороту матеріалів і знарядь, які використовувалися переважно для виготовлення товарів з порушенням права інтелектуальної власності. Ця норма також більш декларативна, ніж ефективна. Наприклад, за допомогою використання раціоналізаторської пропозиції значно поліпшилися якісні характеристики тих самих кросівок (іншого взуття чи іншого товару). Раціоналізаторська пропозиція була використана неправомірно. Отже, все обладнання, яким виготовлялися кросівки, підлягає вилученню з цивільного обороту. Але при чому тут обладнання до неправомірного використання раціоналізаторської пропозиції, право інтелектуальної власності на яку було порушено. Так можна далеко зайти. Якщо залізницею перевозився товар, виготовлений з порушенням права інтелектуальної власності, то за логікою треба зруйнувати залізницю (вилучити з цивільного обороту)?

Таким чином, і цей пункт не може бути реалізований, принаймні, стосовно раціоналізаторських пропозицій.

П. 5 цієї статті передбачає застосування разового грошового стягнення замість відшкодування збитків за неправомірне використання об'єкта права інтелектуальної власності — раціоналізаторської пропозиції. Розмір стягнення визначається відповідно до закону з урахуванням вини особи та інших обставин, що мають істотне значення.

Ця форма майнової відповідальності за порушення права інтелектуальної власності може застосовуватися і до порушення права на раціоналізаторську пропозицію. Проте вона породжує низку запитань. У цій нормі йдеться про те, що розмір разового

грошового стягнення визначається відповідно до закону. Постає запитання: відповідно до якого закону, адже на сьогодні закону про раціоналізаторську діяльність немає. Очевидно, тут ідеться про майбутній закон України про раціоналізаторські пропозиції, але ж для цього його потрібно ще прийняти.

Таким чином, ст. 432 Цивільного кодексу України не створює надійної та ефективної системи захисту права інтелектуальної власності, у тому числі на раціоналізаторську пропозицію, а тому у зв'язку з цим вважається за доцільне прийняття окремого законодавчого акту, який би комплексно і цілісно врегулював питання правової охорони і захисту прав на раціоналізаторську пропозицію.

Література

1. *Конституція України* від 28 червня 1996 р. // ВВР України. — 1996. — № 30. — Ст. 184.
2. *Цивільний кодекс України* від 16 січня 2003 р. — К., 2003.

А. ОРЛЕАН

студент

Академія прокуратури України, м. Київ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Кінець ХХ ст. ознаменував чіткий розподіл країн світу на багаті та бідні. Велика різниця у рівні життя викликала активізацію міграційних процесів, що їх почали використовувати злочинці для продажу людей. Суттєве поширення випадків продажу громадян України спонукало законодавця до рішучих заходів протидії цьому явищу. У березні 1998 р. Кримінальний кодекс України (далі — КК) було доповнено ст. 124-1, покликаною протидіяти торгівлі людьми. Вперше зіткнувшись із криміналізацією нового для України явища та не маючи будь-якого досвіду в цій сфері, вітчизняний законодавець визначив диспозицію норми, закріпленої у ст. 124-1 КК, занадто близько до текстів міжнародних документів у цій сфері. Незначна кількість порушених кримінальних справ за цією статтею (з 1998 по 2000 р. було лише 55 справ) за значної фактичної поширеності цього явища засвідчила необхідність вдосконалення кримінального законодавства про відповідальність за торгівлю людьми.

У прийнятому в 2001 р. новому КК норму, що забороняє торгівлю людьми та інші незаконні угоди щодо передачі людини (далі скорочено — “торгівля людьми”), було закріплено більш вдало, внаслідок чого зникли деякі притаманні попередній нормі недоліки, однак і сьогодні вона залишається дуже складною для сприйняття і застосування, а тому потребує подальшого вдосконалення.

Узагальнення та систематизація ознак торгівлі людьми, що закріплені у різних правових і наукових визначеннях цього явища, дають змогу виокремити такі спільні її ознаки:

- *незаконне заволодіння людиною (тобто шляхом обману, зловживання довірою, викрадення, захоплення, вико-*

ристання вразливого положення, в якому перебуває особа, тощо);

- *продаж чи інше оплатне передавання людини* (в рахунок боргу, “в оренду” та ін.) та відповідно її *отримання* (купівля, повернення боргу, взяття “в оренду” та ін.);
- *експлуатація проданої людини* (експлуатація праці, використання в якості повії, рабство, боргова кабала, вилучення органів тощо).

Головною серед них є ознака купівлі-продажу або іншого оплатного передавання (отримання). Це дає змогу запропонувати визначення торгівлі людьми, котре може бути покладене в основу диспозиції відповідної статті КК України. Згідно з цим визначенням, під *торгівлею людьми* необхідно розуміти *купівлю-продаж або інше оплатне передавання (отримання) людини з метою її експлуатації* (використання у порнобізнесі, сексуальній експлуатації, експлуатації праці, втягнення у злочинну діяльність та ін.).

Аналіз ст. 149 КК та реальні приклади торгівлі людьми доводять, що воля, честь або гідність не завжди ставляться під загрозу, а тим більше потерпають від торгівлі людьми. Враховуючи традиційну для кримінального права позицію, згідно з якою основним об’єктом певного злочину є лише той, котрий в усіх без винятку випадках вчинення цього злочину ставиться під загрозу, означені цінності не можуть бути визнані об’єктом торгівлі людьми. Як бачиться, основним безпосереднім об’єктом торгівлі людьми є громадська моральність. У зв’язку з цим пропонується перенести кримінально-правову норму про відповідальність за цей злочин до розділу XII “Злочини проти громадського порядку та моральності”. Воля, честь, гідність, життя та здоров’я людини у цьому випадку будуть додатковими факультативними об’єктами торгівлі людьми.

Предметом торгівлі людьми треба вважати людину, попри удавану “неетичність” цієї тези. Різновидами предмету торгівлі людьми законодавець закріпив неповнолітню людину та кількох осіб, надавши їм кваліфікуючого значення. Зважаючи на суттєве посилення покарання за кваліфіковану торгівлю людьми, доцільним було б підкреслити факт наявності у суб’єкта впевненості щодо неповнолітнього віку потерпілого. Для закріплення цього положення кваліфікуючу ознаку, передбачену ч. 2 ст. 149

КК, треба визначити як “дії, вчинені щодо *завідомо* неповнолітнього”. Через невдале формулювання диспозиції норми, що забороняє торгівлю людьми, існує декілька різних варіантів тлумачення її об’єктивних і суб’єктивних ознак. На наш погляд, у ст. 149 КК закріплені три форми торгівлі людьми:

а) продаж людини;

б) інше оплатне передавання людини;

в) здійснення стосовно людини будь-якої іншої незаконної угоди, пов’язаної з переміщенням її через державний кордон України для подальшого продажу чи іншого передавання.

Сутність першої форми торгівлі людьми — продажу людини — полягає у безповоротному передаванні людини іншій особі за грошову винагороду.

Друга форма торгівлі людьми — інше оплатне передавання людини — передбачає передавання людини на невизначений або тривалий строк за матеріальну винагороду у вигляді інших, крім грошей, цінностей (коштовностей, цінних паперів тощо), або за надання послуг матеріального характеру (передавання у користування будинку, транспортного засобу, надання освітніх, лікувальних чи оздоровчих послуг, путівки до круїзу тощо), а також отримання будь-якої матеріальної винагороди (у тому числі грошової) за тимчасове передавання людини. Цю форму торгівлі людьми необхідно доповнити протилежним оплатному передаванню діянням — оплатне отримання людини. Фізичне насильство, а також викрадення чи незаконне позбавлення волі (для перших двох форм торгівлі людьми) ст. 149 КК не охоплюються та потребують додаткової кваліфікації як злочини проти здоров’я або злочини проти волі.

Третя форма торгівлі людьми — здійснення іншої незаконної угоди щодо передавання людини — полягає у здійсненні стосовно людини будь-якої іншої (крім продажу та іншого оплатного передавання) незаконної угоди, пов’язаної із законним чи незаконним переміщенням за її згодою або без згоди через державний кордон України для подальшого продажу чи іншого передавання іншій особі (особам). Прикладами таких угод є дарування, надання у будь-яке тривале безоплатне користування та будь-які інші угоди, за якими особа безоплатно передається у фактичну власність або для використання (експлуатації) на невизначений або тривалий строк. Крім того, прикладом цієї форми

торгівлі людьми є вербування людей для продажу чи іншого передавання людини іншій особі. Особливістю вербування є те, що угода укладається безпосередньо з людиною, яка потім переміщується через державний кордон України та продається чи передається іншим особам. Враховуючи той факт, що існують випадки вербування людей не для продажу чи іншого передавання, а для самостійного незаконного використання вербувальником, які не охоплюються третьою формою торгівлі людьми, необхідно виключити третю форму торгівлі людьми із ст. 149 КК та в окремій нормі передбачити відповідальність за вербування людини з метою незаконного використання за кордоном. Після таких змін у КК ця форма торгівлі людьми частково охоплювалась би новою статтею, а частково ст. 173 і ст. 447 чинного Кримінального кодексу України.

В. Р. АЙБ

*курсант IV курсу факультету підготовки слідчих
Навчально-науковий інститут підготовки слідчих
і криміналістів НУВСУ, м. Київ*

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЗАКОННОГО ЗАТРИМАННЯ, ПРИВОДУ, АРЕШТУ АБО ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Упродовж багатьох століть прогресивне людство прагнуло демократичних перетворень, розширення прав і свобод людини і громадянина та їх гарантованого забезпечення. Права людини — це міра його свободи, невід’ємні риси особистості, зафіксовані в нормах міжнародного та внутрішньодержавного права. Вони забезпечують найсуттєвіші можливості розвитку людини, захист його інтересів. Водночас права людини — засіб уникнення катастроф, які загрожують усьому людству.

Так, Конституція України (ст. 29) стверджує: “Кожна людина має право на свободу та особисту недоторканість. Ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставі та в порядку, встановленим законом” [1].

Однак, як свідчить прокурорсько-слідча практика, в Україні мають місце масові порушення прав, свобод і законних інтересів громадян. Красномовним підтвердженням цьому є виступ у Верховній Раді України Уповноваженого ВР з прав людини Ніни Карпачової. З її доповіді випливає, що не існує прав людини, які б не порушувались в Україні систематично і масово. Так, лише за останні п’ять років до омбудсмена звернулося понад 100 тис. громадян (5 % — порушення особистих прав людини) [8, 5].

Недоторканість особи захищається законом. У ст. 5 Європейської конвенції з прав людини зазначено, що жодна людина не може бути позбавлена волі інакше ніж відповідно до процедури, встановленої законом.

Позбавлення особи волі на будь-який термін за відсутності законних підстав або з порушенням встановленого порядку у

процесі здійснення правосуддя не тільки завдає істотної шкоди інтересам правосуддя, а й посягає на гарантовану Конституцією України свободу і недоторканість особи.

Затримання особи проводиться у точній відповідності з положеннями 106, 106¹, 115 і 165² КПК, арешт і тримання під вартою — у відповідності із ст. 165² і 165³ КПК [2, 861–862].

Саме порушення цих вимог арешту, тримання під вартою або затримання утворить злочин, передбачений ст. 371 КК України. Наприклад, такий злочин матиме місце, коли арешт або затримання застосовуються за відсутності до цього фактичних даних або за злочин, який не карається позбавленням волі, а також, наприклад, коли арешт або затримання продовжується після встановлених КПК строків, або тримання під вартою має місце без відповідного судового рішення. При вирішенні питання про арешт закон зобов'язує посадову особу враховувати тяжкість вчиненого злочину, особу підозрюваного, обвинуваченого, його вік, стан здоров'я і сімейний стан, а також вірогідність того, що, перебуваючи на волі, він може ухилятися від слідства і суду чи перешкоджати встановленню істини за кримінальною справою, або вчинити інший злочин, та ін.

У нормах КПК України затримання не називається слідчою дією, але, наприклад, ст. 87 КПК Російської Федерації недвозначно визначає, що протоколи, які засвідчують обставини і факти, встановлені під час затримання, складені в порядку, передбаченому Кодексом, є доказами у кримінальній справі. Ст. 119 КПК Російської Федерації прямо називає затримання підозрюваного в числі невід'ємних слідчих дій.

За діючим Кримінальним кодексом Російської Федерації у ст. 127 “Незаконне позбавлення волі” передбачено, що “незаконне позбавлення людини свободи, не пов'язане з його викраденням”, карається обмеженням волі на строк до трьох років. У ст. 301 цього кодексу “Про незаконне затримання, взяття під варту і тримання під вартою” зазначені порушення [3, 45, 109]:

1) завідомо незаконне затримання;

2) завідомо незаконне взяття під варту або тримання під вартою.

За Кримінальним кодексом Австрії, зокрема, в § 99 зазначено: “Хто протиправно тримає особу — карається позбавленням волі на строк до трьох років. Якщо ці дії призвели до тяжких на-

слідків, то покарання може бути від одного до десяти років”. У § 302 передбачено відповідальність за зловживання службовим становищем щодо незаконного затримання особи [4, 50, 123].

Найбільш суворо караються ці злочини за Кримінальним кодексом Іспанії. Так, у розділі “Злочини проти волі і свободи особи” ст. 167 передбачає покарання за ці злочини від восьми до дванадцяти років [5, 58].

За Кримінальним кодексом Німеччини в § 239 і 345 передбачається кримінальна відповідальність за незаконне позбавлення волі та протиправні дії посадових осіб щодо затримання та арешту [6, 138, 195].

Минулий рік, окрім позитивних зрушень у роботі ОВС, про які нині відомо, мабуть, усім, висвітив низку серйозних проблем як об’єктивного, так і суб’єктивного характеру. До останніх належить у принципі ганебне для міліцейської системи і вкрай обурливе для всього суспільства явище — порушення законності правоохоронцями. Миритися з цим у “спокійні” часи ніхто не поспішав, а у процесі реформування, коли ОВС мають переорієнтуватися на високопрофесійний захист прав і свобод громадян, порушення “захисниками” цих самих прав викликає категоричне несприйняття. Однак, попри постійні вимоги міністерства, реальний стан на місцях та аналіз статистичних даних свідчать, що загальна картина дуже далека від ідеальної.

Гостру стурбованість викликає той факт, що минулого року суди визнали винними у вчиненні злочинів більше колишніх працівників міліції, ніж у 2002 р.: 108 проти 89. Здебільшого скоюються посадові злочини, за які засуджено 89 осіб: за перевищення влади або службових повноважень — 39, зловживання владою та службову недбалість — по 16, службове підроблення — 12, хабарництво — 6 [8, 5]. Ясна річ, коріння проблеми довго “відкопувати” немає сенсу. Передусім це неналежна організація роботи з персоналом у розглядуваному напрямі. Саме управлінський брак призводить до того, що через низькі моральні якості працівників, їхню професійну безпорадність громадяни продовжують стикатися з нахабством, черствістю та байдужістю до долі людей, що у підсумку породжує жорстокість, всездозволеність, знущання і фізичне насильство. Так, у 2004 р. до чотирьох років позбавлення волі засуджено колишніх старшого оперуповноваженого ВКР Чернівецького МВ УМВС у Чер-

нівецькій області Р. Бартюка та до 3,5 року ще двох працівників цього підрозділу — В. Сергія та С. Саворцова. Вони незаконно затримали громадянина Кирилюка і “вибивали” у нього зізнання у скоєнні крадіжки оргтехніки, внаслідок чого потерпілий одержав тяжкі тілесні ушкодження.

Отже, до того часу, поки для державного чиновника буде вигідно брати хабарі, красти, зловживати владою або посадовим становищем, поки ризик відповісти за допущені зловживання буде мінімальним, ніякі, навіть найжорстокіші заходи репресивного та іншого характеру не дадуть позитивного ефекту у протидії з незаконним затриманням, приводом або арештом. На жаль, соціально-економічна ситуація, що склалася в Україні, сприяє поширенню корумпованих відносин по вертикалі і горизонталі влади, а залучення чиновника до цієї корумпованої системи є передумовою його незаконного матеріального збагачення, можливості ухилятися від відповідальності за вчинені ним протиправні дії. От і виходить, що не вигідною і ризикованою є інша модель поведінки державного службовця — поступати так, як передбачає закон, чесно і сумлінно виконувати свої службові обов’язки [7].

Література

1. *Конституція України*. — К.: Українська Правнича Фундація, 1996. — 11 с.
2. *Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України*. — 3-тє вид., переробл. та допов. / За ред. М. І. Мельника, М. І. Ховранюка. — К.: Атіка, 2003.
3. *Уголовный кодекс Российской Федерации*. — М.: Экзамен, 2002.
4. *Кримінальний кодекс Австрії*. — М.: ІКД “Зерцало”. — М., 2001.
5. *Кримінальний кодекс Іспанії*. — М.: Зерцало, 1998.
6. *Кримінальний кодекс ФРН: Пер. з нім.* — М.: ІКД “Зерцало-М”, 2001.
7. *Корупція: сутність, поняття, заходи протидії: Моногр.* — К.: Атіка, 2001. — 285 с.
8. *Погони — не індульгенція, а закон — один для всіх // Іменем Закону*. — 2004. — 27 лют.

І. М. АРХІПЕНКО

студентка IV курсу

*Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП,
м. Київ*

СВОБОДА СОВІСТІ В УКРАЇНІ

Права людини принципово відрізняються від інших прав за двома аспектами.

По-перше, вони характеризуються тим, що:

- належать кожній людині тільки через її людську природу (тобто нема необхідності їх купувати чи отримувати від когось);
- у визначених законом межах вони є невід’ємними;
- всі можуть їх застосовувати і користуватися ними рівною мірою.

По-друге, основні обов’язки, що впливають з прав людини, покладені на держави та їх уряди, а не на інших людей.

Основним у характеристиці прав людини є те, що вони повинні бути під захистом закону. Більше того, будь-які суперечки стосовно цих прав мають розглядатися компетентним, безстороннім і незалежним судом, який застосовуватиме процедури, що забезпечать повну рівноправність і справедливість щодо всіх сторін, і вирішуватиме суперечку згідно з існуючими законами, що відомі громадськості та відкрито проголошені.

Коли говорять про права людини і основні свободи, родовід їх, як правило, ведуть від *Білля про права* (Великобританія, 1689), *Декларації про незалежність* (США, 1776) та *Декларації прав людини і громадянина* (Франція, 1789), принаймні абсолютна більшість науковців не ризикує простежувати їх пряму генезу глибше *Magna Carta* (Англія, 1215).

Вже у XVI–XVII ст. в Європі з’являються міжнародні договори, згідно з якими мають гарантуватись права релігійних меншин. Найвідоміші з них — *Авгсбурзький мир* (1555) та *Вестфальський трактат* (1648). Це свідчить про те, що в той час європейські держави постали перед дилемою: або цілком вилюд-

ніти через безкінечну релігійну війну, де кожна інтервенція обґрунтовувалась потребою захисту одновірців, або будувати свою внутрішню і зовнішню політику на засадах віротерпимості. Тут знову ж таки спостерігаємо разючий контраст з відсутністю в тогочасному міжнародному праві норм, які б закріплювали будь-які інші свободи, проголошені *Загальною Декларацією прав людини*.

Отже, навіть наведені вище нечисленні факти свідчать про особливе місце, яке посідає право на свободу совісті серед інших прав і основних свобод. Та це зрозуміло. Якщо реалізуючи всі інші права, людина визначає себе в часі, то релігійна свобода є умовою самовизначення особи у вічності.

За даними правозахисної організації “Міжнародна Амністія” та “Разерфордського інституту” (США), 7 % європейських і 8 % латиноамериканських держав, а також 14 % країн Чорної Африки “постійно і серйозно” порушують релігійну свободу, серед країн Близького Сходу і Північної Африки лише у 6 % держав “не фіксується серйозних порушень”, а в таких країнах, як Судан, Сомалі, Пакистан, Шрі-Ланка, Індонезія, Іран, Ірак, Саудівська Аравія, Лівія, Куба, Мексика, “релігійні переслідування мають постійний і брутальний характер”. Як не прикро це визнавати, проте й сьогодні через релігійну нетерпимість певних держав мучеництво за віру ще подеколи залишається для віруючих єдиним способом реалізувати своє право на свободу совісті.

Нам здається, що навіть сказаного достатньо, щоб стверджувати актуальність феномена свободи совісті. Є, однак, причини, які змушують говорити, що саме в Україні дослідження свободи совісті набувають особливої актуальності.

Тих, хто б спеціально досліджував свободу совісті як юридичний інститут, в Україні немає. Принаймні ми не знайшли жодної української монографії або колективної праці з цієї теми. І це при тому, що близько двох третин мешканців України вважають себе віруючими, в нашій державі діє близько 22 тис. релігійних громад, які належать до 65 конфесій, а недосконалість чинного законодавства про свободу совісті та релігійні організації стала притчею во язицех.

Такий стан речей має свої об’єктивні причини і негативні наслідки. Однією з основних причин такого невідрадного стану, з

урахуванням зазначених вище реалій нашої історії, є відсутність в Україні спеціальних наукових установ, які б здійснювали наукові дослідження релігійної свободи саме як правового інституту. Відсутні навіть структурні підрозділи, які б займались названими дослідженнями, і в складі Академії правових наук України, і в складі Інституту держави і права ім. Корецького НАНУ. Право має бути “вписане” в контекст вищих цінностей, відповідати і в притаманний йому спосіб служити їм. Але ці цінності “відкриває” і формулює не юридична наука, а теологія, філософія, етика. Якщо заглиблюватись в цю проблему далі, можна в цілому погодитись з доктором філософських наук *Олександром Уткіним*, який твердить, що “всі моральні, світоглядні питання впродовж людської історії розв’язувалися за допомогою релігії”.

Наше законодавство про свободу совісті дослівно повторює силу міжнародних норм і справді є одним з найліберальніших не лише в СНД, а й у Європі. Проте воно чомусь не врятувало Україну від реальних релігійних війн першої половини 90-х років. Воно також не викликає захвату ані у церковних достойників, ані у професійних юристів. У чому ж тут справа? На наше глибоке переконання, при розробці законодавства про свободу совісті були проігноровані як надбання тисячолітньої християнської історії України, так і трагічні наслідки войовничого богоборництва, що було оголошено державною політикою у сфері релігії з початку 20-х — до середини 80-х років.

Під час існування СРСР держава фактично не визнавала права людини на свободу віросповідання, мало того, вона активно переслідувала громадян за вираження своїх релігійних переконань. Тому на початку 90-х років органи влади стикнулися з новою для них проблемою регулювання реалізації цього права. У 1991 р. був прийнятий Закон України “Про свободу совісті та релігійні організації”. На основі цього нормативного акта здійснювалася державна політика у цій сфері впродовж останніх тринадцяти років.

Зазначимо, що правове регулювання держава зосередила переважно в аспекті колективного віросповідання, що здійснюється через релігійні організації. Проте практично не врегульованими і без належних правових гарантій залишаються питання приватного релігійного життя окремої особи (свобода совісті) і

захисту від небажаного втручання в нього. Наприклад, питання одноосібного відправлення релігійних культів у громадському місці взагалі не врегульовано на законодавчому рівні.

З часу прийняття закону у правовій системі відбулося багато фундаментальних змін: прийнята нова Конституція України, Україна стала учасницею численних міжнародних угод, що пов'язані з реалізацією цього права, зокрема Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод. Проте законодавство щодо релігійних організацій практично не змінювалося з того часу. Зазначимо, що воно не відповідає міжнародним стандартам у деяких положеннях, а також не відповідає сучасним вимогам розвитку суспільних відносин, пов'язаних із забезпеченням релігійної свободи.

Деякі положення Закону України “Про свободу совісті та релігійні організації” суперечать Конституції, проте і надалі застосовуються. Наприклад, відповідно до ст. 39 Конституції України кожен має право на мирне зібрання, про що лише завчасно треба сповістити органи влади. А ст. 21 згаданого Закону визначений дозвільний порядок проведення будь-яких масових заходів релігійних організацій, коли такі дії здійснюються винятково з дозволу місцевої влади (органу місцевого самоврядування чи місцевого органу державної влади), що, у свою чергу, перешкоджає проведенню зборів релігійних громад не домінуючої в даній місцевості релігії.

На сьогодні можна стверджувати те, що одним з пріоритетних напрямів державної політики у сфері подальшої розбудови державно-церковних відносин має бути сприяння підтримці в Україні релігійної свободи, послідовної реалізації принципу рівноправності релігійних організацій в Україні, зокрема недопущення порушень чинного законодавства щодо свободи совісті та діяльності релігійних організацій, його вибіркового застосування до різних релігійних організацій з боку державних чиновників на місцях, нарівні із сприянням міжправославному діалогу та моніторингом діяльності мусульманських релігійних організацій з метою недопущення проявів релігійного екстремізму. Важливим є те, що на рівні держави відразу була подолана спокуса вироблення якихось “оргвисновків” щодо тих Церков та релігійних організацій, які під час останніх президентських виборів підтримували провладного кандидата. У цьому відношенні

знаковими були як участь митрополита Володимира (Сабодана) в урочистому заході в Софії Київській 24 січня, так і зустріч того самого дня у Москві В. А. Ющенко з патріархом Олексієм.

Отже, враховуючи викладене, можна додати, що поняття “свобода совісті” полісемантичне, його сутнісне навантаження нерідко визначається залежно від предметного поля дослідження: соціології, права, психології, релігієзнавства, етики. На сьогодні свобода совісті для України є категорією дещо абстрактною, оскільки, на нашу думку, як уже історично склалося, цьому питанню приділяється недостатньо уваги. Для того щоб покращити ситуацію, необхідно зробити кілька кроків.

1. Привести українське законодавство у відповідність до вимог ст. 9 та 11 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод у світлі судової практики Європейського суду з прав людини, зокрема, щодо забезпечення нейтралітету держави, можливості релігійній громаді отримати статус юридичної особи та вільно відправляти релігійні культи.
2. При розробці нової редакції закону про релігійні організації перенести акцент з перевірки організацій при реєстрації на моніторинг їх діяльності: відповідно скоротити і спростити реєстрацію релігійних організацій, прирівнявши цю процедуру принаймні до реєстрації об'єднань громадян.
3. Запровадити дійові механізми запобігання дискримінації людини за релігійною ознакою, особливо у кримінально-виконавчій системі, соціальній сфері та сфері трудових відносин.
4. Правоохоронні органи повинні належно реагувати на випадки розпалювання релігійної ворожнечі, особливо з боку домінуючих релігійних організацій та суб'єктів, що здійснюють боротьбу з організаціями, які є, на їхню думку, сектами.
5. Місцевим органам влади необхідно переглянути прийняті ними правові акти, що встановлюють дискримінаційні положення, а також додаткові, не передбачені законом обмеження права на свободу віросповідання при проведенні мирних зібрань, на оренду приміщень, виділення земельних ділянок і повернення культових споруд.

М. О. ЛЬОВКІН

*курсант IV курсу факультету підготовки слідчих
Навчально-науковий інститут підготовки слідчих
і криміналістів НУВСУ, м. Київ*

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ ЗАТРИМАНИХ ОСІБ

Ст. 3 Конституції України проголошує, що найважливішою соціальною цінністю в Україні визнається людина, її життя, здоров'я, честь, гідність, недоторканість і безпека. У цій же статті зазначається, що “держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави” [1].

Виходячи з цього держава повинна всіма засобами забезпечувати реалізацію прав і свобод людини.

Важливим напрямом діяльності держави, на нашу думку, є забезпечення прав і свобод людей у кримінальному судочинстві, зокрема прав затриманих осіб. Адже згідно із щорічною доповіддю Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі — Уповноваженого) у 25 % звернень народних депутатів до Уповноваженого йдеться про порушення прав затриманих осіб [2].

Зазначимо, що правовий статус затриманих осіб регламентується Конституцією України, Кримінально-процесуальним кодексом України (далі — КПК), Кримінальним кодексом України (далі — КК), Європейською конвенцією про захист прав людини та основних свобод та іншими нормативно-правовими актами.

Згідно з міжнародно-правовими актами, затримана особа — це особа, яка “обмежена в особистій свободі не внаслідок засудження її за скоєне правопорушення” [3]. Аналізуючи ст. 106 КПК, доходимо висновку, що затримана особа — це особа, обмежена в особистій свободі не внаслідок засудження її за скоєний злочин, а за підозрою у вчиненні злочину, за який може бути призначено покарання у вигляді позбавлення волі, за наявності

наступних підстав: коли цю особу застали при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення; коли очевидці, у тому числі потерпілі, прямо вкажуть на дану особу, що саме вона вчинила злочин; коли на підозрюваному або на його одязі, при ньому або в його житлі буде виявлено явні сліди злочину; за наявності інших даних, що дають підстави підозрювати особу у вчиненні злочину, її може бути затримано лише в тому разі, коли ця особа намагалася втекти, або коли вона не має постійного місця проживання, або коли не встановлено особи підозрюваного.

Важливо зазначити, що інститут затриманого є складовою інституту підозрюваного. Адже згідно зі ст. 43-1 КПК підозрюваним є особа, яка затримана за підозрою у вчиненні злочину, або особа, до якої застосовано запобіжний захід до винесення постанови про притягнення її як обвинуваченого. Отже, в усіх злочинах, де потерпілою особою є підозрюваний, потерпілою особою буде і затримана особа.

Таким чином, щодо затриманої особи можуть вчинятися наступні правопорушення: завідомо незаконні затримання, привід або арешт (ст. 371 КК), примушування особи давати показання (ст. 373 КК), порушення права на захист (ст. 374 КК).

У злочині, передбаченому ст. 371 КК, безпосереднім об'єктом є діяльність суду та правоохоронних органів щодо забезпечення законного затримання. Факультативним об'єктом можуть бути життя, здоров'я особи, її свобода та особиста недоторканість, а також майнові та інші права й інші законні інтереси [4, 861]. З об'єктивного боку цей злочин може проявлятися у незаконному затриманні, тобто коли порушені умови затримання, наприклад затримання відбувається без складання протоколу затримання, не з підстав, зазначених вище, та ін. Суб'єкт цього злочину, як і зазначених вище злочинів, є спеціальним суб'єктом (службова особа органу дізнання, слідчий, прокурор). Із суб'єктивного боку ці злочини характеризуються прямим умислом.

Наступний злочин — примушування давати показання (ст. 373 КК) — забезпечує реалізацію ст. 22 КПК, де зазначається, що забороняється домагатись показань особи, яка бере участь у справі, шляхом насильства, погрози та з використанням інших незаконних дій. Безпосереднім об'єктом цього злочину є правосуддя в частині забезпечення процесуального порядку отриман-

ня доказів. Додатковим факультативним об'єктом можуть бути здоров'я, воля особи, її право на те, щоб її обвинувачення не ґрунтувалося на свідченнях, одержаних незаконним шляхом. З об'єктивного боку цей злочин полягає у примушуванні давати показання під час допиту [2, 864]. Відстежуючи стан дотримання прав людини під час затримання і досудового слідства, Уповноважений дійшов висновку, що “заради отримання зізнання чи показань проти інших осіб у перші години після затримання людей у міліції б'ють, принижують їхню честь, гідність, піддають тортурам. Нерідко трапляються випадки катувань з позбавленням можливості дихати, підвішування за руки або за ноги та застосування електричного струму. Часто застосовується психологічний тиск з метою дезорганізації жертв. У деяких випадках катування призвели до смерті, каліцтва чи стійкого розладу здоров'я затриманого. Не витримуючи фізичних і психологічних знущань, люди змушені визнавати себе винними у злочинах, яких вони не скоювали” [2].

Наступний злочин, де потерпілою є затримана особа, це порушення права на захист (ст. 374 КК). Згідно зі ст. 29 Конституції України кожному заарештованому чи затриманому має бути невідкладно надано можливість з моменту затримання захищати себе особисто та користуватися правовою допомогою захисника. Тому основним безпосереднім об'єктом злочину є забезпечення права затриманого на захист. Об'єктивний бік злочину полягає у недопущенні чи ненаданні своєчасно захисника або в іншому грубому порушенні права затриманої особи на захист. Недопущення захисника має місце у разі невиконання суб'єктом злочину вимог КПК (ст. 44–48) про допущення захисника до участі у справі. Також право затриманої особи на захист може порушуватися, наприклад, коли на потерпілого вчиняється вплив, щоб останній відмовився від запрошення чи призначення захисника.

Отже, щодо затриманої особи можуть бути вчинені такі злочини: завідомо незаконне затримання, привід або арешт; примушування давати показання; порушення права на захист. Ці злочини можуть вчинятися лише спеціальним суб'єктом і характеризуються прямим умислом. Для держави, яка розвивається за демократичними законами, вчинення цих злочинів посадовими особами є неприпустимим. Держава має створити

такі механізми, які б давали змогу попереджувати, припиняти і виявляти зазначені злочини. В Україні ці механізми існують, але все ж таки вони потребують розвитку і вдосконалення. Так, затримані особи у разі порушення їхніх прав мають право звертатися до судових органів за їх захистом і відновленням. Дієвим, на нашу думку, інститутом захисту прав затриманих осіб є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини, але через велику кількість звернень не всі справи вдається вирішити одразу. Необхідно також зазначити, що після використання всіх національних засобів захисту прав людини затримана особа може звернутися до міжнародних органів, зокрема до Європейського суду з прав людини.

Література

1. *Конституція України* // ВВР України. — 1996. — № 30. — С. 141.
2. *Друга щорічна доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини* // www.ombudsman.kiev.ua
3. *Резолюція 43/173 Генеральної Ассамблеї ООН* от 9 декабря 1988 г. “Свод принципов защиты всех лиц, подвергаемых задержанию или заключению в какой бы то ни было форме” // www.rada.kiev.ua
4. *Мельник М.І., Хавронюк М.І.* Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України. — 3-тє вид., переробл. та допов. — К.: Атіка, 2003.

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК ОБРАННЯ І ПРОДОВЖЕННЯ СТРОКІВ ТРИМАННЯ ПІД ВАРТОЮ

Право на свободу й особисту недоторканість є одним з найсуттєвіших прав людини і громадянина. Охорона та захист прав і свобод людини і громадянина є наріжним каменем державної та соціальної політики України. Так, взяття особи під варту не повинно суперечити Основному Закону України. У ч. 2 ст. 29 Конституції України зазначено, що ніхто не може бути заарештований або триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду і тільки на підставах та в порядку, встановлених законом.

Актуальність обраної теми полягає у дослідженні сучасного стану найсуворішого запобіжного заходу — взяття під варту. В процесі цього дослідження автор вивчав як практику застосування тих чи інших норм, так і недоліки у процесі взяття під варту і продовження строків тримання під вартою. Нині кримінально-процесуальне законодавство України має надто обвинувальний характер, адже вже з моменту висування обвинувачення до особи де-факто ставляться як до злочинця, тому, на наш погляд, автори проекту КПК України правильно мають намір ввести в законодавство такий термін, як “кримінальне переслідування”, і скасувати поняття обвинуваченого як суб’єкта кримінально-процесуальної діяльності на стадії досудового розслідування. Крім того, у процесуальне законодавство треба додати більше елементів змагальності, щоб воно насправді стало по-європейськи змагальним.

Обрання запобіжного заходу взяття під варту охоплює такі процеси [1, 3–6]:

- підготовка подання і погодження його з прокурором;
- внесення до суду клопотання про обрання запобіжного заходу;
- прийняття рішення про обрання запобіжного заходу та його оформлення;
- доведення рішення до відповідних осіб і складання необхідних документів;
- вжиття необхідних додаткових заходів, які впливають із суті обраного запобіжного заходу.

Тобто слідчий складає подання, погоджує його у прокурора, а потім подає його до суду, де суддя вже має вирішувати: обрати чи відмовити в обранні запобіжного заходу у вигляді взяття під варту [2].

Результати проведених опитувань дають змогу сформулювати висновок про недосконалість існуючого порядку взяття особи під варту. Цей порядок значно обмежує процесуальну самостійність і незалежність слідчого, відповідального за законне та своєчасне проведення досудового слідства, дозволяє прокурору в позасудовому порядку впливати на рішення про застосування заходів процесуального примусу, що обмежують права громадян на свободу і особисту недоторканість.

Опитані слідчі констатували далеко непоодинокі факти, коли матеріали, які досить вагомо обґрунтовують взяття особи під варту за розслідуваною справою, попередньо доповідалися суддям, котрі підтримували позицію слідчого про можливість обрання саме такого запобіжного заходу. Однак прокурори відмовляли у погодженні внесення до суду відповідного подання. Після звільнення затриманого за підозрою у вчиненні злочину з ізолятора тимчасового утримання він переховувався від слідства, перешкоджаючи тим самим встановленню об'єктивної істини у справі й завершенню розслідування. Ці негативні явища знайшли своє підтвердження в матеріалах вивчених кримінальних справ [5].

Необхідно звернути увагу та гідно оцінити спробу авторів проекту КПК України, спрямовану на оптимізацію забезпечення прав і свобод громадян на стадії досудового розслідування шляхом введення у кримінальний процес нового суб'єкта із самостійним процесуальним статусом — слідчого суддю. Він при здійсненні своїх функцій уповноважений за поданням органу

дізнання, слідчого і прокурора вирішувати питання про взяття та утримання особи під вартою¹.

Роль прокурора у досудовому захисті прав громадян не є предметом наукової суперечки. Але здійснювати цей захист він повинен, використовуючи форми прокурорського нагляду, як це встановлено Конституцією України, і не перебирати на себе функції суду.

Подання про продовження строку тримання під вартою має бути порушене з таким розрахунком, щоб це питання було розв'язане до закінчення встановленого строку тримання під вартою. Згідно з ч. 2 ст. 165-3 КПК подання про продовження строку до 4, 9 та 18 місяців направляється до суду відповідно за 5, 15 та 20 діб до його закінчення.

Як уже зазначалось, обов'язок щодо обрання цього запобіжного заходу і продовження терміну утримання обвинуваченого під вартою законодавець поклав винятково на суд. При цьому ст. 165-2 і 165-3 чинного КПК і ст. 146–150 проекту нового Кодексу передбачено направлення слідчим до суду оформленого належним чином і погодженого з прокурором подання, в якому наводяться підстави для обрання такого запобіжного заходу або ж аргументується необхідність продовження його термінів. У суді проводиться судове засідання за участю прокурора, слідчого, обвинуваченого та його захисника, кожен з яких в умовах змагальності намагається переконати суддю в безпомилковості своєї позиції. І це правильно, оскільки суд і тільки суд має право обмежити конституційне право на свободу.

Наші законодавці надали право чиновникам від досудового слідства утримувати людину в неволі стільки, скільки вони вважатимуть за потрібне, тому треба негайно вдосконалювати такі норми закону. Йдеться про ч. 9 ст. 156 КПК України і про ч. 9 ст. 139 проекту КПК України, в яких зазначається: “При поверненні судом справи прокуророві або на додаткове розслідування термін утримання обвинуваченого під вартою обчислюється з моменту надходження справи прокуророві і не може перевищувати двох місяців. Подальше продовження зазначеного терміну проводиться з урахуванням часу перебування обвинуваченого

¹ Проект кримінально-процесуального кодексу, прийнятий Верховною Радою України у першому читанні у травні 2003 р.

під вартою до направлення справи в суд у порядку й у межах, встановлених частиною другою цієї статті”.

Фактично ж це означає наступне: якщо людина під час досудового слідства перебувала під вартою, скажімо, два місяці, і після цього її кримінальна справа була подана з обвинувальним висновком до суду, а суддя повернув її на додаткове розслідування, то термін перебування людини під вартою продовжується до двох місяців автоматично, тобто без дотримання передбаченої ст. 150 проекту КПК судової процедури.

І це при тому, що відповідно до ч. 10 ст. 139 КПК слідчий, дізнавач і прокурор, які ведуть розслідування, зобов'язані негайно звільнити обвинуваченого з-під варти, якщо цей термін не продовжений у суді у встановленому порядку. А ч. 13 цієї ж статті зобов'язує начальника слідчого ізолятора негайно звільнити обвинуваченого, стосовно якого не надійшла постанова судді про продовження терміну утримання під вартою [4].

Отже, тепер, коли і Президент, і уряд України впевнено йдуть шляхом євроінтеграції, вельми важливим є законодавче врегулювання порядку продовження термінів тримання під вартою обвинуваченого при поверненні справи на додаткове розслідування. Це питання має вирішувати суд одночасно з поверненням справи на додаткове розслідування. На жаль, у чинному КПК та його проекті чітка регламентація процесуального порядку їх продовження при виникненні подібних ситуацій відсутня [3].

Література

1. *Клочков В. Г.* Судовий контроль законності та обґрунтованості застосування запобіжного заходу — взяття під варту: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. — К., 1998. — 22 с.
2. *Кримінально-процесуальний кодекс України: станом на 16 вересня 2004 р.* — К.: Велес, 2004. — 176 с.
3. *Наказ МВС України від 20 січня 2004 р. № 55* “Про затвердження інструкції “Про вимоги щодо оформлення документів у системі МВС України”.
4. *Федорченко В.* Суворий закон, але чи закон? // *Дзеркало тижня.* — 2004. — № 20(495), 22 трав. — С. 6.
5. *Черечукіна Л.* Заарештовувати чи помилувати: кому вирішувати? // *Дзеркало тижня.* — 2004. — № 42(517), 16 жовт. — С. 6.

К. В. ШЕВЧЕНКО

студентка IV курсу

*Інститут права ім. князя Володимира Великого МАУП,
м. Київ*

СЕКСУАЛЬНІ ДОМАГАННЯ НА РОБОТІ

Насильство у світі останніми роками отримало друге життя. І чимало українських жінок уже встигли стати його жертвами — вдома, на роботі, на чужині...

Однією з форм насильства є сексуальні домагання на роботі. Це одна з найактуальніших проблем, яка стосується всіх професій — від офіціанток до співробітників наукових установ. Унаслідок сексуальних домагань жінки часто змушені залишати місце роботи, оскільки відмова вступити в інтимні стосунки з начальником унеможливлювала подальші нормальні робочі відносини. Жінка, яка опиняється в такій ситуації, страждає двічі: з одного боку, від сексуальних домагань, з іншого — від втрати роботи і, як наслідок, фінансової скрути.

Тривалий час сексуальні домагання на роботі не вважалися в багатьох країнах правопорушенням, якщо вони не мали характеру злочину. Цей стереотип зламали США, коли у 1965 р. законодавчо визнали правопорушенням “незаконну практику наймача, що загрожує працівнику звільненням, зниженням зарплати або якимось інакше дискримінує його в пільгах, перевагах, часі й умовах роботи з причини його раси, кольору шкіри, релігії, статі та національної приналежності”.

Подальші кроки з викорінювання цього явища були зроблені у США в 90-ті роки ХХ ст. Жертвам насильства на роботі було надано право вимагати одержання компенсаційних сум. У 1993 р. Верховний Суд США ухвалив, що жертві сексуального домагання не потрібно спеціально доводити факт пов’язаних з цим психічних страждань¹.

У США боротьба з робочим насильством регулюється низкою документів: пам’яткою з техніки безпеки і зі способів самоза-

¹ У справі *Harris v. Forklift System, Inc.*

хисту від сексуальних домагань, рекомендаціями федеральної комісії з рівних робочих можливостей, інструкцією із запобігання дискримінації і сексуального домагання ВПС США, інструкцією Мінпраці США¹.

Опитування свідчать, що із сексуальними домаганнями особисто стикнулися 40 % опитаних канадок, 70 % японок, 58 % голландок, 31 % австрійок. За даними Міжнародної федерації ділових жінок, на сексуальні переслідування нарікають лише 18 % опитаних українок. Чи можна зробити висновок, що в нас цієї проблеми немає? Фахівці пояснюють такий низький відсоток відповідей скутістю наших жінок, які не хочуть зізнатися, що відчувають себе незручно, соромляться, бояться помсти, ситуації.

На Заході кожна фірма намагається створити такі умови праці, щоб проблеми сексуальних домагань не виникали. Адже жінка, звертаючись до суду, зазвичай виграє процес і отримує солідну компенсацію за моральну шкоду. Ці процеси підривають престиж фірми і навіть можуть її розорити. Тому західні роботодавці намагаються створити у своїх офісах суто ділову атмосферу.

Однак тільки за допомогою наказів і судових розглядів цієї проблеми ніхто не розв'яже. Тому ділові жінки мусять своєю поведінкою коригувати вчинки своїх колег-чоловіків. У діловому світі жінка має рівні права з чоловіком. Отже, вона має поводитися так, щоб через власну легковажність не втратити цих рівних можливостей, зробити кар'єру і заробляти не менше, ніж чоловіки.

Результати досліджень американських соціологів свідчать, що часом суб'єктом сексуальних домагань є й сама жінка, скажімо, жінка-начальник. В Україні подібні опитування не проводилися, тому невідомо, наскільки це явище у нас поширене.

Сьогодні більшість країн Європи також мають спеціальне тендерне законодавство. Орієнтуючись на світові демократичні цінності, 8 вересня 2005 р. Президент України підписав Закон України "Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків", який набрав чинності 1 січня 2006 р. [2]. Це перший нормативний акт в Україні, який регулюватиме проблему сексуальних домагань на роботі.

¹ Див.: Столиця. — 1997. — № 2.

Закон визначив, що “сексуальні домагання — дії сексуального характеру, виражені словесно (погрози, залякування, непристойні зауваження) або фізично (доторкання, поплескування), що принижують чи ображають осіб, які перебувають у відносинах трудового, службового, матеріального чи іншого підпорядкування”.

За Законом особа, яка стала об’єктом сексуальних домагань, має право звернутися зі скаргою до Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань рівних прав і можливостей жінок і чоловіків, уповноважених осіб (координаторів) з питань забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків в органах виконавчої влади та органах місцевого самоврядування, правоохоронних органів держави і суду. Також ці особи мають право надсилати повідомлення про порушення рівності прав і можливостей жінок і чоловіків до Комітету ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у разі, якщо вичерпані внутрішні засоби правового захисту або якщо застосування таких засобів захисту не виправдано затягується. Особи, які порушили вимоги Закону, несуть цивільну, адміністративну та кримінальну відповідальність.

Ст. 119 Кримінального кодексу України передбачає, що за примушування жінки до статевого зв’язку особа, якій ця жінка підпорядкована за службовою субординацією, несе відповідальність. Якщо керівник примушує жінку до статевого зв’язку, погрожуючи зменшенням заробітної платні чи звільненням, то жінка може звернутися до правоохоронних органів, де таке звернення мають розглянути. Але якщо шеф обіцяє якісь блага (підвищення на посаді, премію, квартиру), то такого звернення правоохоронні органи не розглядатимуть. Цю обставину обов’язково потрібно брати до уваги, збираючи докази сексуальних переслідувань. За доказ можуть правити свідчення свідків, лист, записка або магнітофонний запис розмови з погрозами.

Відповідно до ст. 23 Закону особа має право на відшкодування матеріальних збитків і моральної шкоди, завданих їй унаслідок сексуальних домагань. Моральна шкода компенсується незалежно від матеріальних збитків, які підлягають відшкодуванню, але не пов’язана з їх розміром.

Практика показує, що дії правоохоронних органів орієнтовано на покарання злочинця, а жертва злочину з її проблемами залишається без спеціальної допомоги психологів і психіатрів. Працівники правоохоронних органів під час розгляду справ схильні перекладати вину зі злочинця на жертву. За даними опитування, 48 % чоловіків і 36 % жінок вважають, що жінка сама може провокувати прояви насильства щодо неї. Це, до речі, ще один зі стереотипів, який ставить жінку в нерівне становище з чоловіком.

Тому низка міжнародних та українських неурядових організацій (Програма рівних можливостей ПроООН, фонд “Відродження”, Український освітній центр реформ, Український жіночий фонд та інші жіночі організації) допомагає жінкам, які зазнали сексуальних домагань, в одержанні відповідної юридичної, медичної, психологічної підтримки й допомоги, організовують кризові центри, гарячі лінії, телефони довіри, консультаційні пункти, які проводять велику профілактичну роботу щодо запобігання різним формам насильства, пропагують різноманітні засоби боротьби з ним. Програмою ПроООН “Тендер у розвитку” починаючи з 1997 р. проводиться комплексне дослідження статусу жінок в Україні, у тому числі аналізується феномен насильства стосовно жінок. Юридичні та інші консультації щодо протистояння насильству можна одержати в кожному обласному центрі — у представництві Державного комітету України у справах сім’ї та молоді.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що прийнятий Закон є важливим кроком назустріч сталому розвитку нашої країни. Проте він ще недосконалий і потребує детальної розробки механізмів впровадження. У ньому відсутні санкції, які ще тільки розробляються Міністерством юстиції і впродовж трьох місяців повинні бути подані на розгляд Верховної Ради. Без санкцій Закон буде декларативним. Позитивні риси — це створення державних структур з тендерної політики, що буде імпульсом до прийняття нового законодавства, нових нормативно-правових актів, які забезпечать рівність жінок і чоловіків. Головне сьогодні — проінформувати громадськість про цей Закон і зайнятися тендерною освітою [3].

З метою запобігання сексуальному насильству на роботі в українському суспільстві необхідно:

- розробити законодавчі та інституційні механізми щодо особистої недоторканності людини;
- залучити науковців, ЗМІ та громадськість до розв'язання цієї проблеми;
- проводити семінари, тренінги і конференції з цієї проблематики на регіональному та національному рівнях;
- видати методичну літературу;
- створити і підтримати тендерні ресурсні центри, громадські організації;
- підвищити рівень поінформованості суспільства;
- удосконалити дії правоохоронних органів;
- надати допомогу потерпілим від сексуальних домагань на роботі.

Література

1. *Конституція України* // ВВР України. — 1996. — № 30.
2. *Закон України “Про забезпечення рівних прав і можливостей жінок і чоловіків”* від 8 вересня 2005 р. № 2866-IV.
3. *Тендерні аспекти державної служби* / За ред. Б. Кравченка. — К., 2002.
4. *Гендерний розвиток у суспільстві: Конспекти лекцій.* — К., 2005.
5. *Кремешна Т.* Шляхи реформування державної політики України згідно з гендерними принципами // *Освіта і управління.* — 2004. — Т. 7, № 3–4. — С. 99–102.
6. *Сидоренко В.* Законотворча діяльність в Україні щодо забезпечення рівності жінок і чоловіків // *Праця і закон.* — 2005. — Трав. — С. 11–15.
7. *Соціально-психологічний вимір демократичних перетворень в Україні* / За ред. С. Максименка, В. Циби, Ю. Шайгородського та ін. — К., 2003.
8. *Удовенко Г.* Утвердження гендерної демократії — запорука сталого розвитку // *Голос України.* — 2005. — № 42. — С. 10.
9. *Шевченко А.* Если пристаю́т на работе — напомним о гендере // *Товариш.* — 2005. — № 87. — С. 4.

Е. А. КИРЬЯКУЛОВА

студентка

*Мариупольский государственный гуманитарный
университет*

ПРАВА ЧЕЛОВЕКА: ПРОБЛЕМА “ДВОЙНЫХ СТАНДАРТОВ”

На современном этапе развития международных отношений особую актуальность приобрела проблема защиты прав человека. Эта проблема становится все более острой из-за политики “двойных стандартов”. Сущность этой политики заключается в том, что одинаковые явления и процессы в силу конкретных факторов — политических, экономических, религиозных, социальных, этнических — расцениваются диаметрально по-разному. Так, следуя политике “двойных стандартов”, великие государства содействуют в создании государства одним народностям и отказывают другим, по такому же принципу может нарушаться любое право — право на жизнь, на образование, на исповедование религии и др. Например, право на сопротивление оккупации не должно включать в себя право на то, чтобы преднамеренно убивать или калечить гражданских лиц, поскольку преднамеренное использование государствами вооруженной силы против гражданских лиц уже четко запрещено международным правом.

Принципиальным становится вопрос правомерности применения “двойных стандартов” при наличии международно-правовой базы (договора, соглашения, конвенций и т. д.). Почему принятые нормы касательно одних субъектов мировой политики не срабатывают по отношению к другим? Очевидно, здесь однозначного ответа не может быть, так как проблема нуждается в многоуровневом исследовании. Поэтому изучение проблемы “двойных стандартов” является, на наш взгляд, очень значимой и важной задачей.

Актуальность проблемы “двойных стандартов” обуславливается еще тем, что она до сих пор не нашла своего отображения в

научной литературе. Кроме того, теоретически эта проблема не нашла своего отображения ни в методологической разработке теории международных отношений, ни в различных правовых актах национального или международного права.

Рассматривая вопрос “двойных стандартов” как препятствие в решении проблем в области прав человека, невозможно не остановиться на рассмотрении проблемы международного терроризма, которая тесным образом связана с нарушением прав человека.

На современном этапе действует антитеррористическая коалиция, но эта коалиция недостаточно эффективна. Одной из причин, на наш взгляд, является то, что очень долгое время, да и сегодня это характерно, в теории и практике борьбы с международным терроризмом применялась политика “двойных стандартов”, проводящая границу между “плохими” и “хорошими” террористами, между мятежниками и партизанами, между борцами за независимость и террористами и т. д. Таким образом, можно утверждать, что терроризм превратился в инструмент государственной политики, а это позволяет ему выглядеть “благопристойнее”. Лозунги отстаивания “свободы”, защиты “прав человека”, реализации “права наций на самоопределение”, зафиксированные в международных декларациях, можно сегодня трактовать как угодно широко, при этом представляя терроризм как бы уже и не очень преступным, поскольку у него вроде бы такие благородные цели.

Реальных примеров применения политики “двойных стандартов” очень много. Например, США и Россия проводят политику “двойных стандартов” в отношении Азербайджана. Оккупацию Ираком территорий Кувейта руководители США встретили буквально в штыки, а несколько позже, применив силу, восстановили его территориальную целостность. США фактически выступили здесь в роли международного арбитра, т. е. они просто восстановили справедливость, хотя по нормам международного права они не должны были вмешиваться во внутренние дела другого государства. Однако, в отличие от иракско-кувейтского, в нагорно-карабахском конфликте интересы России и США совпали. Поэтому в случае, когда Армения оккупировала территорию Азербайджана, Россия и США не только не принимали никаких политических и экономических санкций

к Армении, а наоборот, оказали и оказывают сегодня помощь сепаратистскому режиму Нагорного Карабаха. Также, действуя по принципу “двойных стандартов”, долгое время события в Чечне воспринимались отдельными государствами и международными организациями как борьба за независимость, хотя Россия последовательно характеризует эти события как деятельность террористов. При этом Чечня является ярким примером нарушения прав человека. С одной стороны, Россия пыталась уничтожить сепаратизм на своей территории, используя для этого и пытки, и уничтожение личного имущества людей, а с другой — Россия поддерживала сепаратизм в Абхазии и Южной Осетии. При этом мировое сообщество критикует отношение России к Чечне, а некоторые европейские государства даже поддерживают чеченских террористических лидеров, которые неоднократно нарушали права человека и законы Российской Федерации.

Другим примером политики “двойных стандартов” относительно прав человека является отношение к русским национальным меньшинствам. Так, если бы русских стали выгонять из их квартир в одной из стран Балтии, то прокатилась бы огромная волна возмущения по всей России. Однако мало кого волнует то, что российские граждане и их семьи не могут вернуться в свои квартиры в Ашхабаде. Почему? Ответ здесь достаточно простой: Туркменистан обладает газом, который он продает России и экспортирует его дальше через российскую территорию, т. е. имеется явная финансовая заинтересованность обеих сторон. Поэтому Кремль и не спешит с упреками в адрес этой страны. С двойственной точки зрения рассматривается право национального меньшинства получать образование на национальном языке. В Литве, например, в русскоязычных школах обучение на русском языке ведется до последнего класса, а в Латвии и Эстонии нет — русский язык последовательно изгоняется из русских школ.

Еще одним примером “двойных стандартов” является интервенция США в Ирак. Здесь представляет интерес сам характер этого вмешательства, ведь США даже применили в Ираке запрещенное оружие, а это является прямым нарушением прав человека вследствие агрессии. При этом к США не были приняты какие-либо санкции со стороны международных организаций. Можно смело утверждать, что если бы подобную агрессию осу-

ществовало другое государство, то оно подверглось бы не только критики со стороны мирового сообщества, но к нему обязательно применились бы нормы международного права, т. е. штрафные санкции. И это далеко не весь список примеров политики “двойных стандартов”.

Таким образом, проведенное исследование позволяет сделать вывод, что характерным явлением современной системы международных отношений является антидемократизм в политике государств, который ярко проявляется в наличии “двойных стандартов”, в применении избирательного подхода в правозащитной сфере и в принятии резолюций как инструмента политического шантажа. Подобная политическая практика мешает решению многих международных проблем, в частности проблемы прав человека.

О. КОЗИЦЬКА

студентка

*Навчально-науковий інститут підготовки кадрів
оперативних служб міліції КНУВС, м. Київ*

ДІЯЛЬНІСТЬ ОРГАНІВ ВНУТРІШНІХ СПРАВ ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

Україна — це молода і незалежна держава, розвиток і становлення правової системи якої тільки розпочинається. У цей відповідальний історичний момент український народ просто не має права на помилку. Ми не можемо допустити будь-якого пригнічення прав і свобод людини і громадянина, наш народ не повинен знову зазнати масових репресій з боку влади і правоохоронної системи.

Виходячи з міжнародних та європейських стандартів в основу діяльності правоохоронних органів щодо захисту прав людини покладаються засади верховенства права; законності; визнання людини найвищою соціальною цінністю; пріоритетності її природних прав; забезпечення прав і свобод людини як основного обов'язку правової демократичної держави, її правоохоронних органів зокрема; право людини на захист своїх прав; відновлення прав потерпілої особи від злочину, підвищення ролі громадських правозахисних організацій та їх участі у формуванні державної правової політики; забезпечення через демократичні процедури контролю за здійсненням державними органами своїх повноважень; відповідності законодавства з прав людини міжнародним нормам і стандартам.

У структурі механізму реалізації прав і свобод людини і громадянина міліція відіграє важливу роль через свою діяльність щодо забезпечення охорони і захисту прав і свобод, яка має дві сторони — зовнішню і внутрішню.

Зовнішня сторона діяльності щодо забезпечення реалізації прав громадян характеризується тим, що міліція здійснює такі функції:

- 1) виконує свої завдання неупереджено, в точній відповідності із законом;
- 2) поважає гідність особи і виявляє до неї гуманне ставлення;
- 3) захищає права людини і громадянина незалежно від походження, майнового чи іншого стану, расової, національної приналежності, громадянства, віку, мови та освіти, ставлення до релігії, політичних та інших переконань;
- 4) не розголошує відомості, які стосуються особистого життя людини, не принижує її честі й гідності;
- 5) тимчасово в межах чинного законодавства обмежує права і свободи особи, якщо без цього неможливо виконати покладені на неї обов'язки;
- 6) забезпечує право на захист та інші юридичні права затриманих і взятих під варту;
- 7) вживає всі передбачені законом заходи для поновлення порушеного права.

Внутрішня сторона діяльності характеризується тим, що міліція здійснює такі функції:

- 1) у межах своїх завдань і функцій, своєї компетенції виконує свої обов'язки і права;
- 2) застосовує заходи фізичного впливу, спеціальні засоби і вогнепальну зброю;
- 3) використовує правові та організаційні форми і методи при забезпеченні прав людини і громадянина;
- 4) не має права порушувати закони, права і свободи особи.

Правоохоронна діяльність ОВС як правова форма забезпечення реалізації прав людини і громадянина охоплює такі процеси, як виявлення, профілактика, попередження, припинення і розкриття правопорушень, передусім злочинів. До правових форм забезпечення реалізації прав людини ОВС належить також їх нормотворча діяльність. Згідно з діючим законодавством МВС України в межах своєї компетенції видає нормативні та індивідуальні правові акти, основними видами яких є наказ, нормативне розпорядження, інструкція та інші акти, що вміщують норми права.

У структуру неправових форм діяльності ОВС щодо забезпечення прав і свобод людини входять такі організаційні форми:

- організаційно-регламентуюча — містить конкретні дії, що характеризують організацію роботи працівників ОВС — робота з особовим складом ОВС; прийом на службу; проходження служби; оплата праці; наукова організація праці;
- організаційно-соціальна — правове положення; правовий захист; соціальний захист; державне страхування і відшкодування збитків, що заподіяні працівниками ОВС;
- організаційно-економічна — фінансування і матеріально-технічне забезпечення діяльності міліції та інших органів внутрішніх справ;
- організаційно-виховна — виховання працівників у межах системи ОВС, а також виховна робота, яку проводять працівники ОВС відносно інших осіб з метою забезпечення реалізації прав людини і громадянина.

Гарантування суб'єктивних прав людини органами внутрішніх справ виявляється у наступному:

- у забезпеченні особистої безпеки громадян;
- у своєчасному запобіганні, швидкому й повному розкритті злочинів і правопорушень;
- в охороні громадського порядку та забезпеченні громадської безпеки;
- у захисті власності від протиправних посягань;
- у наданні правової та організаційної допомоги громадянам, посадовим особам та іншим суб'єктам у здійсненні їхніх законних прав та інтересів.

У сучасному демократичному суспільстві органи внутрішніх справ все більше набувають ознак організації, що надає послуги людині щодо її забезпечення прав і свобод. Водночас специфіка правоохоронної діяльності зумовлює певну проблемність у формуванні відповідного ставлення працівників ОВС до захисту прав і свобод людини, що іноді пов'язано з недостатнім рівнем їхніх професійних, моральних і психологічних якостей, з відсутністю у них необхідної переконаності щодо важливості та відповідальності соціальної ролі ОВС.

Загалом інтенсивний розвиток нових суспільних відносин, процеси становлення правової держави зумовлюють потребу подальшого реформування системи органів внутрішніх справ України, приведення їх у відповідність до реалій сучасного суспіль-

но-політичного життя, перетворення їх у справжніх помічників народу, готових вчасно і цілком гарантувати захист прав і свобод громадян. Для цього вважаємо необхідним вжити наступні заходи:

- удосконалення правової бази, яка б регламентувала діяльність правоохоронних органів щодо забезпечення прав людини, а також щодо соціального забезпечення працівників ОВС;
- заміна критеріїв оцінювання роботи працівників ОВС, зокрема введення критерію оцінювання стану дотримання конституційних прав громадян України;
- удосконалення механізму відповідальності особового складу ОВС за незаконні діяння під час виконання своїх службових обов'язків;
- створення систем моніторингів, спрямованих на розвиток кадрового потенціалу, формування резерву кадрів;
- запровадження системи щорічного оцінювання діяльності кожного працівника ОВС з урахуванням рівня виконання ним функціональних обов'язків;
- створення в ОВС єдиної системи попередження корупції.

Таким чином, з викладеного випливає, що ефективність діяльності держави щодо забезпечення захисту прав і свобод людини і громадянина була, є і буде винятково актуальною і соціально значущою проблемою. Саме тому в сучасному світі не існує більш значущої і водночас настільки важко втілюваної у практику існування людства ідеї, ніж права і свободи людини. Розробка заходів щодо підвищення ефективності організації діяльності органів внутрішніх справ у цій сфері потребує ґрунтовного й послідовного наукового аналізу, а також реальних організаційних та адміністративних дій, що допоможуть усунути протистояння між міліцією і людиною.

В. П. КАЛЕНЯК

*директор Українського Військово-Козацького
інституту МАУП, м. Київ*

СОЦІАЛЬНА НЕОБХІДНІСТЬ ІСНУВАННЯ ПРИВАТНИХ ОХОРОННИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

У процесі побудови правової держави особливо гостро постає питання щодо надійного захисту прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб. Держава гарантує рівноправність усім громадянам і захист власності, не допускає жодних обмежень чи переваг для окремих її форм. Отже, безпека кожної форми власності повинна забезпечуватись однаковою мірою. На практиці ж державну й суспільну власність захищають, як правило, державні установи, а от приватний підприємець залишається сам на сам зі своїми проблемами. Саме це зумовило необхідність участі недержавних охоронних організацій у здійсненні загальнонаціональної політики забезпечення охорони власності.

З причин, про які йдеться далі, значна частина послуг недержавних охоронних підприємств, на жаль, надається нелегально. Тому довідатися про реальні обсяги діяльності охоронних фірм, а звідси і про розміри прибутків, майже неможливо.

Як стверджує директор Інституту економічних реформ НАН України Анатолій Турчинов, непродумана податкова політика держави провокує перехід багатьох підприємств і організацій у тіньову сферу діяльності. За оцінками А. Турчинова, близько 80 % організацій в Україні тією чи іншою мірою працюють на тіньову економіку. А це суттєво впливає на їх захист, оскільки їх не в змозі захистити ні закон, який вони свідомо порушують, ні державні правоохоронні органи.

Не має потреби доводити, що несприятлива криміногенна обстановка — це фактор, який заважає розвитку бізнесу. Це твердження справедливе, але не стосується бізнесу із забезпечення безпеки. На користь такого судження свідчить аналіз, проведе-

ний далі. Криміногенна ситуація в Україні тривалий час після 1991 р. погіршувалася, стабілізувавшись (за офіційними даними) на дуже невисокому рівні, і, за прогнозами, зміни на краще відбудуться не швидко. Якщо раніше побутові вбивства складали 55 % загальної кількості навмисних убивств, то зараз лише 20 % — і це на тлі збільшення загальної кількості таких злочинів. Різко підвищився показник кількості вбивств з корисливих мотивів: гине багато комерсантів, збільшується показник убивств на замовлення.

Анонімне експрес-опитування, проведене серед керівників великих і середніх комерційних і державних підприємств, показало, що лише 19 % респондентів вважають свій бізнес захищеним від кримінальних елементів. Понад 80 % бізнесменів, які мають особистий прибуток понад 10 тис. доларів на місяць, побоюються за власну безпеку. Лише 5 % упевнені, що криміногенна обстановка найближчими роками покращиться. Природно, все це прямо пов'язано з потребою надійно захистити себе і свій бізнес.

Юридична база діяльності комерційних служб безпеки обмежується Законом України “Про підприємництво” та інструкціями МВС. Виходячи з формулювань цього закону та інструкцій на сьогодні некомерційні служби безпеки можуть займатися винятково охоронною діяльністю. Однак на практиці такі служби надають значно більший спектр послуг. Протиріччя між недосконалою законодавчою базою і потребою ринку в різних послугах безпеки бізнесу призвели до того, що здебільшого (за винятком власне охоронних послуг) діяльність таких служб, у кращому разі, напівлегальна.

Донині законодавчо не врегульовані статус приватних охоронних підприємств та їх співробітників і право на володіння зброєю. Міністерство праці не передбачає навіть професії охоронця, детектива, на них не поширюються існуючі форми соціального захисту. Не вирішені питання навчання працівників комерційних охоронних і детективних служб. Георгій Онищенко, президент Української Федерації працівників недержавних служб безпеки, що поєднує понад 160 фірм цього профілю, в минулому полковник СБУ, підкреслив, що “діяльність в умовах законодавчого вакууму не йде на користь ні державі, ні комерційним службам безпеки” [1].

Якщо говорити про підготовлені ще кілька років тому проекти законів “Про зброю”, “Про приватну охоронну діяльність”, то критиці піддаються як самі проекти, так і порядок їх розгляду: право на носіння зброї не надано громадянам і надмірно обмежено для комерційної служби безпеки. До того ж зауважимо, що обидва ці закони, що мають скласти юридичну базу для повноцінної діяльності служб безпеки, необхідно розглядати і приймати тільки єдиним пакетом. Інакше напівлегальна діяльність охоронних служб продовжуватиметься.

Крім того, аналіз проблем, які накопичилися у діяльності охоронних підприємств, свідчить про те, що чинне законодавство, яке регулює роботу таких підприємств, має потребу в удосконалюванні.

На сьогодні правову основу приватної охоронної діяльності в Україні складають:

- Конституція України, що встановлює основи правовідносин у сфері забезпечення безпеки;
- Кодекс України про адміністративні правопорушення, Кримінальний і Цивільний кодекси;
- Закон України “Про підприємництво” (Відомості Верховної Ради України, 1991, № 14, ст. 168), який визначає загальні правові, економічні та соціальні засади здійснення підприємницької діяльності (підприємництва) громадянами та юридичними особами на території України, встановлює гарантії свободи підприємництва та його державної підтримки;
- Закон України “Про ліцензування певних видів господарської діяльності” (Відомості Верховної Ради України, 2000, № 36, ст. 299), який визначає види господарської діяльності, що підлягають ліцензуванню, порядок їх ліцензування, встановлює державний контроль у сфері ліцензування, відповідальність суб’єктів господарювання та органів ліцензування за порушення законодавства у цій сфері;
- постанова Кабінету Міністрів України від 10 серпня 1993 р. № 615 “Про заходи щодо вдосконалення охорони об’єктів державної та інших форм власності” зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів

(Офіційний вісник України, 1998, № 38, ст. 1394; 1999, № 42, ст. 2096; 2000, № 26, ст. 1096);

- інструкція, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28 лютого 1994 р. № 112 “Про умови і правила здійснення підприємницької діяльності з надання послуг по охороні колективної і приватної власності, а також охороні громадян, монтажу, ремонту і профілактичному обслуговуванню засобів охоронної сигналізації та контроль за їх дотриманням” (zareєстрована в Міністерстві юстиції України 10 травня 1994 р. № 92/301).
- інструкція, затверджена наказом Міністерства внутрішніх справ України від 28 лютого 1994 р. № 112 “Про порядок видачі суб’єктам підприємницької діяльності ліцензій на надання послуг по охороні колективної і приватної власності, а також охороні громадян, монтажу, ремонту і профілактичному обслуговуванню засобів охоронної сигналізації” (zareєстрована в Міністерстві юстиції України 10 травня 1994 р. № 92/302).

Необхідно зазначити, що вказані інструкції МВС України являють собою перший досвід законодавчого регулювання у сучасних соціально-економічних і політичних умовах щодо нових для нашого суспільства відносин — приватної охорони. Незважаючи на наявність недоліків, прогалин і протиріч, значення цих інструкцій в українській правовій сфері важко переоцінити. Ці законодавчі акти охоплюють такі найважливіші аспекти здійснення приватної охоронної діяльності, як поняття і види цієї діяльності, ліцензування, контроль з боку органів внутрішніх справ за здійсненням приватної охоронної діяльності та ін.

Водночас у нормативних актах, регулюючих відносини в розглянутій сфері, є недоліки, які, на нашу думку, обґрунтовують необхідність нормативного регламентування приватної охоронної діяльності на законодавчому рівні.

По-перше, чинні інструкції МВС “Про умови і правила здійснення підприємницької діяльності з надання послуг по охороні колективної і приватної власності, а також охороні громадян, монтажу, ремонту і профілактичному обслуговуванню засобів охоронної сигналізації та контроль за їх дотриманням” та “Про порядок видачі суб’єктам підприємницької діяльності ліцензій на надання послуг по охороні колективної і приватної власності,

а також охороні громадян, монтажу, ремонту і профілактичному обслуговуванню засобів охоронної сигналізації” об’єктивно не відображають реальні потреби сучасного українського суспільства в адекватному захисті.

По-друге, ці інструкції внутрішньо суперечливі, а наявні в них недостатньо чіткі формулювання ускладнюють їх розуміння, допускають різне тлумачення і, врешті-решт, створюють труднощі для застосування їх на практиці.

По-третє, адміністративне законодавство, що набуло чинності більше десяти років тому, було розраховано на регулювання суспільних відносин, які існували на той час, але в подальшому вони зазнали змін, у тому числі у сфері діяльності приватної охорони.

По-четверте, норми, що нині регулюють основи взаємодії підприємств, які здійснюють приватну охоронну діяльність, із правоохоронними органами, зокрема з органами внутрішніх справ, і договори, що укладаються про взаємодію, носять виключно декларативний характер.

По-п’яте, у наведених інструкціях не зазначені способи одержання офіційної інформації приватними охоронними організаціями. А загальне офіційне і доступне джерело інформації відсутнє.

По-шосте, не врегульовані статус приватних охоронних підприємств та їх співробітників і право на володіння зброєю, не передбачено професії охоронця, детектива, на них не поширюються існуючі форми соціального захисту.

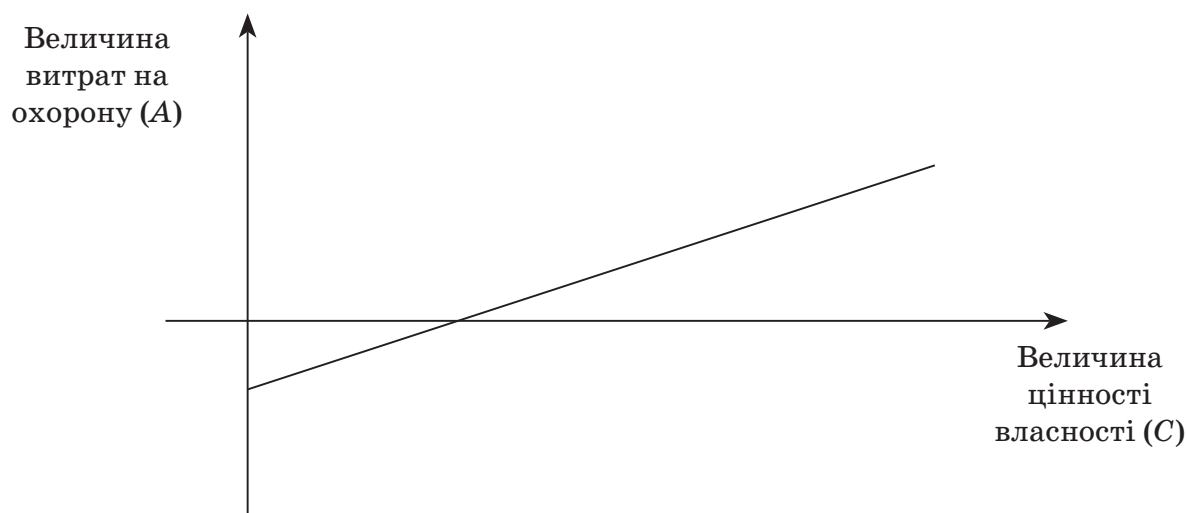
По-сьоме, податкова політика держави не сприяє розвитку приватних охоронних підприємств.

По-восьме, способи підбору на роботу в приватні охоронні організації не перешкоджають проникненню туди осіб із кримінальними установками. Не вирішені питання навчання працівників комерційних охоронних служб та ін.

Перелічені прогалини вказують на відсутність єдиної державної політики щодо здійснення приватної охоронної діяльності.

Аналіз існуючих на сьогодні систем організації охорони, можливих задач і функцій на арені виконавчої влади в цій сфері свідчить, що існуюча система не охоплює собою систему охорони малого і середнього бізнесу.

У сучасних умовах, незалежно від величини втрат, економічні інтереси господарюючих суб'єктів необхідно охороняти і захищати. У цьому питанні важливо знайти правильне співвідношення між імовірними втратами і допустимою величиною затрат для їх попередження або мінімізації. Досвід роботи показує, що затрати на охорону власності пропорційні її величині або цінності для особи, яка володіє нею (рисунок).

Залежність витрат на охорону від величини цінності власності, що охороняється

З наведеного графіка видно, що чим вища величина цінності власності, яка охороняється, тим більше коштів потрібно на це витратити. Нагадаємо, що фірми промислово розвинених країн витрачають на ці цілі 15–20 % прибутку.

Окремі приватні охоронні підприємства зуміли організувати свою діяльність на дуже високому рівні. Зокрема, фахівці відзначають високий рівень організації охоронної фірми “Служба безпеки БАРС”, яка є однією з найбільших комерційних організацій у цій галузі. Приватна фірма відповідно до умов укладених договорів бере на себе матеріальну відповідальність за збереження майна своїх клієнтів, діяльність її поширена на всій території України (філії зареєстровані в багатьох регіонах). Окремі філії ТОВ “Служба безпеки БАРС” взаємодіють з місцевими правоохоронними органами, укладають відповідні угоди з ДСО при УМВС на місцях щодо захисту майна і безпеки громадян.

Уже накопичено цікавий досвід у галузі захисту особистості, майна й безпеки громадян також іншими охоронними організа-

ціями. Деякі з них змогли вирішити правові проблеми організації охоронної діяльності в Україні шляхом налагодження системи взаємодії з державними правоохоронними органами у частині проектування, монтажу та розробки засобів охоронної сигналізації. Державні правоохоронні органи здійснюють контроль за діяльністю таких організацій шляхом участі в системі їх управління. Наприклад, у 1997 р. за участю Державної служби охорони при МВС України засноване ЗАТ “Охорона-Комплекс”, що виконує функції, зазначені вище.

На нашу думку, недержавні охоронні підприємства готові співпрацювати з різними підрозділами міліції ефективніше за умови надання їм пільг з податків у місцеві бюджети за виконану роботу з охорони громадського порядку та попередження правопорушень [4].

Проте є низка факторів, що ускладнює налагодження належної взаємодії державних і недержавних структур у діяльності щодо забезпечення економічної безпеки й правопорядку в Україні. Серед них такі фактори, як превалювання в деяких відомствах командно-адміністративного методу управління, небажання враховувати умови, що складаються у сфері охоронного бізнесу, чи наміру використовувати останні лише заради власної вигоди; криміналізація ринку безпеки; правовий вакуум у сфері законодавчого регулювання в частині приватної охоронної діяльності.

Проведений аналіз законодавства, що регламентує приватну охоронну діяльність в Україні, доводить необхідність детальнішого розгляду питань, що стосуються правового стану суб’єктів цього виду діяльності — приватних охоронців. Чинне законодавство чітко не регламентує статус приватних охоронних підприємств як недержавних правоохоронних організацій. Статус їх сьогодні зовсім не визначений, як і статус приватних охоронців. Чинне законодавство не поширює на громадян, які надають послуги з приватної охорони, дію законів, що закріплюють правовий статус працівників правоохоронних органів. Інших положень, що визначають статус приватних охоронців, у законодавстві України на сьогодні немає.

На наш погляд, вирішенню цих проблем сприятиме розроблення і прийняття Верховною Радою України спеціального закону, що передбачатиме статус, права та обов’язки недержавних

охоронних організацій. Важливо, щоб зміст цього закону ґрунтувався на загальній концепції національної безпеки України, чітко визначаючи в ній місце недержавних служб безпеки. Кроком вперед у боротьбі зі злочинністю могло б стати об'єднання зусиль недержавних охоронних організацій і державних правоохоронних органів. На нашу думку, як основні критерії при підборі приватних охоронних організацій, які співпрацювали б з державними силовими органами, можна розглядати роль і місце охоронюваного ними об'єкта в економіці України, наявність стосовно останнього реальних зовнішніх і внутрішніх погроз, що можуть завдати шкоди загальнонаціональним інтересам; ступінь участі приватного охоронного підприємства в державній політиці боротьби зі злочинністю; незалучення об'єкта до сфери кримінального бізнесу.

Ми вважаємо, що є два варіанти державного регулювання діяльності приватних охоронних організацій:

1) приватну охоронну діяльність цілком віддати “на відкуп” роз'єднаним приватнопідприємницьким структурам, кожна з яких на основі власних поглядів і власних “нормативних” актів розвиватиме “правову” базу цього виду діяльності, що вже реально існує;

2) ввести державний контроль, який дозволить на основі спеціально розробленого, вивіреного і затвердженого в установленому порядку законодавства здійснювати контрольно-наглядові функції за діяльністю приватних охоронних організацій у масштабах держави, що сприятиме залученню цих організацій до виконання загальнодержавної правоохоронної функції, адже приватні охоронні підприємства — важлива і необхідна частина правоохоронної системи правової держави.

Беручи до уваги вітчизняний досвід, неважко зрозуміти, що було б помилково віддаляти такого роду структури від держави. При цьому необхідно враховувати, що сучасні організації, які займаються приватною охоронною діяльністю, — це організації перехідного періоду. В них необхідно здійснити суттєві зміни, які сприятимуть переходу звичайних розрізнених приватнопідприємницьких організацій у сферу загальнодержавної правоохоронної системи на засадах реального помічника і партнера. Проте не варто робити корінних розмежувань між державною і недержавною правоохоронною діяльністю у суспільстві; адже

ми всі працюємо на благо суспільства. Сьогодні, як ніколи, держава зобов'язана виконувати свої функції — управляти правоохоронною діяльністю відповідно до Конституції України.

В умовах постійного збільшення кількості приватних охоронних організацій, змін чинного законодавства стосовно умов ринкових відносин, криміналізації суспільних відносин особливий інтерес становить вивчення процедур і методик підбору кандидатів на роботу у приватні охоронні підприємства. Так, в останні роки у зв'язку із загостренням конкурентної боротьби на внутрішніх і зовнішніх ринках і відповідно із розширенням масштабів промислового шпигунства все більше комерційних підприємств та організацій користуються послугами приватних детективних і охоронних підприємств або створюють власні служби безпеки. Очолюють зазначені підприємства і служби, як правило, колишні співробітники державних правоохоронних органів. Значна частина персоналу раніше мала безпосереднє відношення до питань забезпечення безпеки в державних установах.

Водночас глобальне поширення сучасних технологій, поява нових способів і методів збирання “безпаперової” інформації передбачає, у свою чергу, введення до штату приватних охоронних підприємств досвідчених фахівців у галузі захисту інформації і засобів зв'язку. Високі класні спеціалістів у цих досить специфічних напрямках науки небагато. Тому назріла проблема підготовки їх у значно більшій кількості, ніж у минулі роки [2].

Основні функції відділу кадрів приватних охоронних організацій з добору кандидатів на роботу:

- 1) вжиття заходів щодо оформлення нових співробітників для роботи в приватній охоронній організації;

- 2) забезпечення надання кожним кандидатом необхідних документів, передбачених чинним законодавством України, що підтверджують придатність особи для роботи на посаді приватного охоронця;

- 3) вжиття заходів щодо перевірки достовірності даних, наданих кандидатами на роботу;

- 4) проведення тестових перевірок на професійну придатність і психологічну сумісність кандидатів;

- 5) надання рекомендацій керівникам відповідних підрозділів стосовно того чи іншого кандидата.

Крім того, існують обмеження щодо здоров'я для роботи на посаді приватного охоронця. Наведемо такі протипоказання [3]:

- відсутність кінцівки, кисті, стопи;
- захворювання периферичних судин;
- хронічне захворювання периферійної нервової системи;
- хронічні, що часто загострюються, захворювання шкіри;
- гострота зору з корекцією нижче 0,5 на одному оці, нижче 0,2 на другому;
- стійке зниження слуху;
- захворювання центральної нервової системи;
- алкоголізм, наркоманія, токсикоманія.

Дослідивши питання, викладені у цій статті, можна цілком стверджувати, що сьогодні в Україні виникла нагальна потреба у функціонуванні приватних охоронних організацій, діяльність яких необхідно врегулювати на законодавчому рівні.

Література

1. *Онищенко Г.* Мы займем достойное место: [Укр. Федерация работников негосударственных служб безопасности] // Служба безопасности. — 1996. — № 11–12. — С. 6–9.
2. *Пятницький В.* Ми робимо все, щоб допомогти правоохоронним органам у забезпеченні майнової безпеки // Іменем закону. — 1995. — № 27 (7 лип.). — С. 10.
3. *Сомов В.* Высокая проба: Профессионально психологический отбор частных охранников // Частный сыск. Охрана. Безопасность. — 1996. — № 6. — С. 36–38.
4. *Участь приватних охоронних і розшукних структур в охороні суспільного порядку* // Світ безпеки. — 1998. — № 12.

The collection of scientific works includes report's thesis and speeches presented at the conference "Human rights as a basis of development of people' coexistence". The authors of the reports and speeches — lecturers of higher educational establishments, governmental authorities' employees, students and postgraduate students — attempted to analyze the problems of protection and realization of human rights.

For scientists, lecturers, students and everyone interested in proposed subject.

Наукове видання

**ПРАВА ЛЮДИНИ ЯК ОСНОВА РОЗВИТКУ
СПІВІСНУВАННЯ НАРОДІВ**

*Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції,
м. Київ, МАУП, 12 грудня 2005 р.*

Scientific edition

**HUMAN RIGHTS AS A BASIS OF DEVELOPMENT
OF PEOPLE' COEXISTENCE**

*Materials of All-Ukrainian scientific and practical conference,
Kyiv, IAPM, December 12, 2005*

Редактор *З. П. Чиркова*

Коректор *Т. К. Валицька*

Комп'ютерне верстання *С. В. Бичков*

Оформлення обкладинки *С. В. Фадєєв*

Підп. до друку 16.03.07. Формат 60×84/16. Папір офсетний. Друк офсетний.
Ум. друк. арк. 9,50. Обл.-вид. арк. 8,55. Тираж 200 пр.

Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП)
03039 Київ-39, вул. Фрометівська, 2, МАУП

*Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
суб'єктів видавничої справи ДК № 8 від 23.02.2000*

ЗРАЗКИ ОФОРМЛЕННЯ БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

1. *Васильев М. А.* Уравнения движения калибровочных полей высших спинов как свободная дифференциальная алгебра // Ядер. физика. — 1988. — Т. 48, вып. 5 (11). — С. 286–301.

2. *Пугачев В. С., Синицин И. Н., Шин В. И. и др.* Проблемы анализа и условно оптимальной фильтрации в реальном масштабе времени процессов в нелинейных стохастических системах // Автоматика и телемеханика. — 1987. — № 12. — С. 3–24.

3. *Взаимодействие ядер азота и углерода / К. П. Артемьев, А. Л. Ветошкин, М. С. Головков и др.* // Ядер. физика. — 1988. — Т. 48, вып. 5(11). — С. 1208–1246.

4. *Вильдермут К., Тан Я.* Единая теория ядра / Пер. с англ. Ю. Ф. Смирнова. — М.: Наука, 1980. — 602 с.

5. *Тедеоко К.* Урановые месторождения Италии // Геология, геохимия, минералогия и методы оценки месторождений урана / Пер. с англ.; Под ред. Б. И. Вивона. — М., 1988. — С. 304–318.

6. *Грушин В. Ф.* Фоторождение пионов на протоне при малых энергиях: полный опыт и мультипольный анализ // Фоторождение пионов на нуклонах и ядрах. — М., 1988. — (Труды ФИАН; Т. 186).

7. *Крупчицкий П. А.* Нарушение пространственной четности в ядерных реакциях с поляризованными нейтронами // Нейтронная физика: Материалы I Междунар. конф. (Киев, 14–18 сент. 1987 г.). — М., 1988. — Т. 1. — С. 81–94.

8. *Оганезов Г. А.* Дифрактометрический комплекс с источником холодных нейтронов: Автореф. дис. ... канд. физ.-мат. наук / ОИЯИ. — Дубна, 1988. — 18 с.

9. *Salcamoto H., Kishimoto T.* Microscopic Analysis of Nuclear Collective Motions in Terms of the Boson Expansion Theory (I). Fommiation // Nuclear Physics. — 1988. — Vol. A486, № 1. — P. 1–42.